

Várostörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

15. évfolyam,
2013. 4. szám

31.

TANULMÁNYOK

Dokumentumok az 1956-ban Veszprémből a Szovjetunióba hurcolt egyetemistákról Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának ungvári levéltárából **3** Váradi Natália

Az ellenzék „főhadiszállása”: Veszprém. Kétszáz éve jelent meg a Mondolat **42** Sebő József

KÖZLEMÉNYEK

Törvényszék és börtön. Adatok a régi veszprémi vármegyeház utóéletéhez **57** Somfai Balázs

Veszprémi törvényszékek **71** Rosenthal Sándor

A veszprémi piarista könyvtárak adományozói I. Perczel Imre SchP **75** Pákozdi Éva Szilvia

Harci cselekmények során lelőtt katonai repülőgépek Veszprém körzetében (1944. július 7.–1945. március 24.) **86** Veress D. Csaba

MEGEMLÉKEZÉSEK, ÉVFORDULÓK

Legénységi hősök Harmincegyes honvédek (II.) **94** Rainer Pál

Fél évszázada hunyt el a tudós pap Dr. Gutheil Jenő (1187–1963) **106** Molnár Jánosné

750 éves a Pálos rend alapjait megteremtő II. Pál veszprémi püspök oklevele **113** Káloczi Kálmán

Évfordulónaptár 2014 Veszprém **125** Vereskuti Klára

 Városhelytörténelmi Folyóirat
Veszprémi Szemle

15. évfolyam, 4. szám 31. 2013.

Városhelytörténelmi folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Csiszár Miklós

Technikai szerkesztő:
Szurmay László

Szerkesztőségi titkár:
Virág Istvánné

Szerkesztőbizottság:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke,
Bándi László, dr. Csiszár Miklós,
dr. Tölgyesi József,
a Kuratórium tagjai
Sebő József

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Városhelytörténelmi Közhasznú
Alapítvány
8200 Veszprém, Május 1 utca 2/1.
Levelezési cím:
8220 Balatonalmádi,
József Attila u. 101.

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
8200 Veszprém, Erzsébet liget 3.
Tel.: 06-20-253-3078
E-mail: csiszar_miklos@invitel.hu

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évenként 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

KÁLOCZI KÁLMÁN kuratóriumi elnök, A Balaton Világörökségéért Közhasznú Alapítvány, Veszprém; MOLNÁR JÁNOSNÉ tanár, helytörténelmi kutató, Veszprém; PÁKOZDI ÉVA SZILVIA könyvtáros, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém; RAINER PÁL történész, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; DR. ROSENTHAL SÁNDOR (Veszprém, 1861–Németország, 1944) veszprémi ügyvéd, történész; SEBŐ JÓZSEF irodalmár, középiskolai tanár, Veszprém; Veszprém; SOMFAI BALÁZS ny. főlevéltáros, Veszprém; VERESKUTI KLÁRA könyvtáros, Eötvös Károly Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet, Veszprém; VÁRADI NATÁLIA történész, Beregszász, Ukrajna; VERESS D. CSABA hadtörténész, Veszprém

Illusztrációk: Molnár Jánosné, Rainer Pál, Váradi Natália, Wágner Lászlóné, archív dokumentumok

Támogatóink:

8200 Veszprém,
Házgyári út 1.

KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGÁZSÁGÜGYI
MINISZTERIUM

Veszprém Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala

A Veszprémi Szemle 31. szám megjelenését

támogatták:

Bándi László, Bozsó Istvánné, dr. Csiszár Miklós, Kovács Győző Gyula, Landy-Gyebnár Mónika, Molnár Jánosné, Rainer Pál, Somfai Balázs, dr. Tölgyesi József Veszprém; Dr. Reisinger Frigyesné Budapest

A borító képei:

címlapon: A Veszprémbe küldött magyar állampolgárokkal kapcsolatos anyagok borítója (1956)

2. oldalon: Mondolat belső címlapja

3. oldalon: Dr. Gutheil Jenő síremléke a kaposvári temetőben (felül) és lakása a várban lévő Biró–Giczey-féle ház földszintjén (alul)

hátral: Szécsi Pál püspök pecsétje

TANULMÁNYOK

Dokumentumok az 1956-ban Veszprémből a Szovjetunióba hurcolt egyetemistákról Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának ungvári levéltárából

VÁRADI NATÁLIA¹

E TANULMÁNNYAL TISZTELETTEL ADÓZOM AZOKNAK, akik 1956-ban a magyar szabadságért harcoltak. Kutatásaim során arra törekszem, hogy hősiességüket megörökítsem az utókornak és hálámat fejezzem ki a jelenkor alakítóinak, hiszen ők azok, akik nagyban hozzájárultak a rendszerváltáshoz, a szovjet igától való megszabaduláshoz. Fontos, hogy a jövő generációjának teljes igazságot tartalmazó történelmet adhassunk át. Ehhez azonban még rengeteget kell dolgoznunk, mivel a volt szovjet levéltárak dokumentumainak jelentős része még mindig titkosított, nem hozzáférhető. Azonban ha lassan is, de azért folyamatosan felszínre kerülnek olyan adatok, amelyek bizonyítják az igazágtalanságot, a szovjet diktatúrának való teljes kiszolgáltatottságot, a magyar forradalmárok hősiességét, szenvedését, de sajnos azt is, hogy a „magyar” nem mindig jelenti a „magyar”-t, az identitástudatot, az érzést, hogy magyar lévén kiállok a nemzetemért, népemért, még akkor is, ha az elnyomó gépezet megtorolja. Ennek nagyon jó példái megfigyelhetők a veszprémi deportáltakkal kapcsolatos dokumentumok feldolgozása során, mert bizony akadtak, akik magyarként szovjet ruhát viselve, szovjet módon büntették azokat a magyar honfitársaikat, akik az egységes magyar nép szabadságáért és jogaiért harcoltak.

Az 56-os forradalom teljes és igaz értékelése majd akkor készülhet el, ha minden adat felszínre kerül. Ma lassan 57 évvel a forradalom után úgy érzem, hogy még csak az adatmegmentés stádiumában járunk. A forradalom igaz eseményeinek kutatása, igaz történetének bemutatása és a forradalmárok nevének ismertetése a 21. század történészeinek erkölcsi és szakmai kötelessége.

A forradalommal kapcsolatos, Kárpátalján őrzött dokumentumok két levéltárban találhatóak, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár két részlegében, az ungváriiban és a beregszásziban, valamint Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári

levéltárában. Az állami levéltárban csak a „jelentéktelenebb bűnökkel” megvádolt személyek, azaz a kárpátaljai magyarok, „ellenálló, politizáló csoportok” anyagait őrzik, például olyanokét, akik a magyar himnusz énekelték a városközpontban vagy megbeszélték a forradalmi eseményeket. Ukrajna Állambiztonsági Hivatala levéltárában őrzik a deportálások és a súlyosabb megítélés alá eső ügyek iratait, azaz a KGB anyagát.

Számos adat azt bizonyítja, hogy a szabadságharc leverését célzó akciókat közvetlenül Kárpátaljáról irányították. Levéltári adatok is megerősítik a kárpátaljai magyar szemtanúk visszaemlékezését, miszerint Ungváron és Munkácson rendezkedett be az a szovjet katonai és politikai központ, ahonnan irányították a magyar forradalom leverését. A munkácsi kereskedelmi technikumban még egy katonai telefonközpont is működött a közvetlen kapcsolattartás végett. A Moszkvából Kárpátaljára delegált KGB-vezetők, magas rangú katonák folyamatosan informálták a magyarországi fejleményekről az SZKP Központi Bizottságát és Titkárságát. Munkájukban aktív szerepet vállaltak a kárpátaljai magas beosztású, hű kommunista káderek. A KGB-hírszerzés teljes bevetéssel dolgozott, a Kárpáti Katonai Körzet pedig összevonta a támadásra felkészített csapatokat a szovjet–magyar határ mentén. A szovjet katonák visszaemlékezéséből kiderül, hogy az első katonai alakulatok Beregszászról, a forradalom leverése céljából már október 24-én átlépték a szovjet–magyar határt.

Ukrajna Állambiztonsági Hivatala levéltárának iratanyaga nincs kellően rendezve, a dokumentumok nagyobb része kézzel (gyakran grafitceruzával) írott és nehezen olvasható. Az iratok leginkább orosz nyelvűek, de van köztük ukrán, magyar és német nyelvű is.

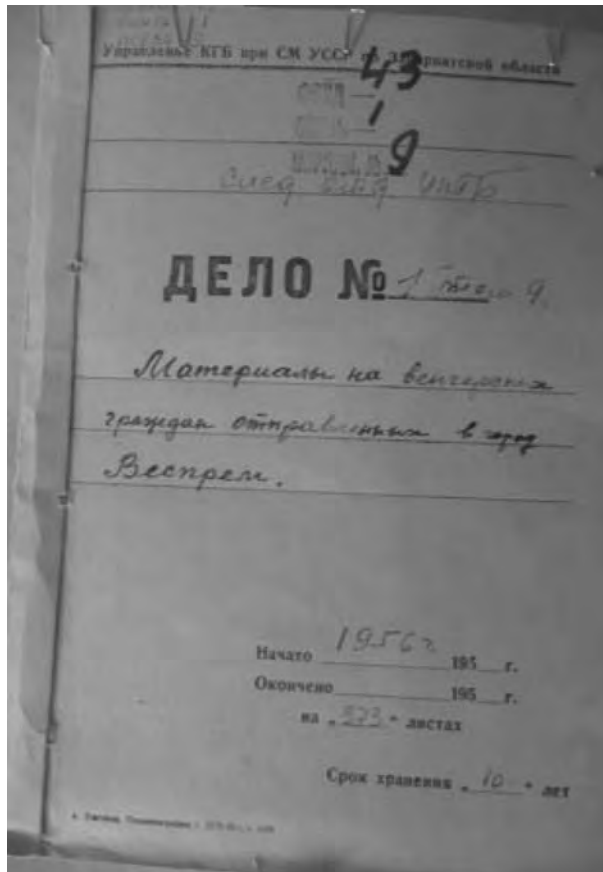
A legtöbb dokumentum a deportáltak iratanyaga. A deportáltakra vonatkozó névsorok a fogoly nevét, gyakran apjának keresztnévét, születési évét és helyét tartalmazzák, valamint azt, hogy mikor és melyik településen fogták el. Esetenként azt is feltüntették, hogy milyen párt tagja, melyik katonai alakulathoz, tanintézethez tartozik, hol lakik, vagy mivel foglalkozik a fogvatartott. Ebből kiderül, hogy több MDP- és DISZ-tagot is a Szovjetunióba deportáltak. A listák némelyike a név mellett a kihallgatási jegyzőkönyv egy-két fontosabb adatát is tartalmazza, pl. hogy bűnösnek találták-e vagy sem, hogy egyáltalán részt vett-e a forradalomban vagy csak véletlenszerűen tartóztatták le.

Az összesített névsorok többnyire géppel készültek, sok bennük az elírás, a személyek nevei, helynevek gyakran kiolvashatatlanok, felismerhetetlenek. Nehezíti a beazonosítást, hogy a nevek egy részét nem helyesen írták le, mivel nem a személyt azonosító okmányból, hanem hallás után rögzítették, ráadásul többnyire magyarul nem tudó személyek. Gondot jelenthetett az is, hogy a cirill betűkészlettel nem lehet leírni a magyar ékezetes magánhangzókat, továbbá a „cz”, „th”, „ch”, „sch” stb. betűkapcsolatokat, de az oroszban nincs w, y és ly betű sem. A rövid és hosszú magán- és mássalhangzók, valamint a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok közötti különbséget sem mindig érzékelték a leírók. Például a cirill o betűvel leírt hang a

magyarban lehet o, ó, a, és á, esetleg ö, ő. Gyakran problémát jelent a g és a h betűk közötti különbség felismerése, ugyanis ezeket gyakran felcserélve használják.

Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának ungvári levéltárában őrzött, az 1956-os forradalom idején Magyarországról a Szovjetunióba deportáltakkal kapcsolatos iratanyagok között a veszprémi deportáltak a 43-as számú fond, 1. opisz, 9-es, illetve 13-as és 17-es sorszámon, valamint a 62-es számú fond 2. opisz, 22-es sorszámon jegyzékelt irattételekbe kerültek.

Például:

A Veszprémbe küldött magyar állampolgárokkal kapcsolatos anyagok borítója Magyarul:

Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Az UKGB nyomozati osztálya

1.sz. ügyirat, 9.sz. kötet.

A Veszprémbé küldött magyar állampolgárokkal kapcsolatos anyagok első oldala
1956. év

373 oldal.

Megőrzési idő 10 év.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz
1, sorszám No. 9.

Terjedelem: 1 darab A4-es oldal.

О П И С Ь	
ДОКУМЕНТОВ, ИСХОДИЩИХ И СЛУЖЕБНЫХ ДЕЛ № _____	
НАЗВАНИЕ ДОКУМЕНТА	№ ДЕЛА
Препроводимостна на мана- риал войнишни Фредри "98	1-2
Справка на Фредри Зейман	3-8
" " " " " " " " " "	9-12
" " " " " " " " " "	13-15
" " " " " " " " " "	16-23
" " " " " " " " " "	24-26
" " " " " " " " " "	27-30
" " " " " " " " " "	31-39
" " " " " " " " " "	40-43
" " " " " " " " " "	44-47
" " " " " " " " " "	48-51
" " " " " " " " " "	52-53
" " " " " " " " " "	54-57
" " " " " " " " " "	58-62
" " " " " " " " " "	63-66
" " " " " " " " " "	67-69
" " " " " " " " " "	70-74
" " " " " " " " " "	75-80
" " " " " " " " " "	81-83
" " " " " " " " " "	84-86
" " " " " " " " " "	87-90
" " " " " " " " " "	91-93
" " " " " " " " " "	94-95
" " " " " " " " " "	96-99
" " " " " " " " " "	100-103
" " " " " " " " " "	104-107
" " " " " " " " " "	108-110

№	НАИМЕНОВАНИЕ ДОКУМЕНТА	№
28	Справка на Березу Карол	111-119
29	" " " " " " " " " " " "	114-116
30	" " " " " " " " " " " "	117-120
31	" " " " " " " " " " " "	121-123
32	" " " " " " " " " " " "	124-124
33	" " " " " " " " " " " "	132-136
34	" " " " " " " " " " " "	137-139
35	" " " " " " " " " " " "	140-144
36	" " " " " " " " " " " "	145-147
37	" " " " " " " " " " " "	148-150
38	" " " " " " " " " " " "	151-154
39	" " " " " " " " " " " "	155-160
40	" " " " " " " " " " " "	161-164
41	" " " " " " " " " " " "	165-170
42	" " " " " " " " " " " "	171-176
43	" " " " " " " " " " " "	177-179
44	" " " " " " " " " " " "	180-184
45	" " " " " " " " " " " "	185-186
46	" " " " " " " " " " " "	187-191
47	Справка ЦК Б на Закарпатье	192
48	Отчет Венгерских президиумов сгандов 6-го Веспрем	193-195
49	Предположительная на основании составления так зван 2-го	196
50	Справка на так зван	197-201
51	" " " " " " " " " " " "	202-203
52	" " " " " " " " " " " "	204-205
53	" " " " " " " " " " " "	206-209
54	" " " " " " " " " " " "	210-214
55	" " " " " " " " " " " "	215-217

О П И С Ь		
ДОКУМЕНТОВ, НАХОДИВШИХСЯ В СЛЕДСТВЕННОЙ ДРОБЕ № _____		
НАИМЕНОВАНИЕ ДОКУМЕНТА		№ ПУЛТА
148	Опись на Тоблягу Кожегов	218-219
146	" " Мури Калмен	220-222
151	" " Озегу Калмен	223-224
152	" " Сиксон Фигуш	225-227
153	" " Шимон Фигуш	228-230
154	" " Шимон Тоблягор	231-233
155	" " Шотик Шандор	234-237
156	" " Кош Калбег	238-243
157	" " Тот Кожегов	244-246
158	" " Бонг Кожегов	247-250
159	" " Амрик Ласно	251-254
160	" " Болот Ласно	255-257
161	" " Вайго Шандор	258-261
162	" " Иокситор Ласно	262-264
163	" " Торае Ласно	265-266
164	" " Влошур Ласно	267-272
165	" " Гбел Дачен	272-276
166	" " Кисин Зостан	277-280
167	" " Брабуш Сне	281-286
168	" " Килимон Шандор	287-289
169	" " Фурк Тал	290-292
170	" " Кургу Тал	293-296
171	" " Тесе Фейла	297-298
172	" " Лано Зостан	299-300
173	Сопалка Устк по Закону об	301
174	Описи на Венгерских грамотах	
175	Администрации Соп. Венгрии	302-303
176	Преположения на мажарском	
177	Соположении Венгрии и др.	304

№	НАИМЕНОВАНИЕ ДОКУМЕНТОВ	№
83	Отправка на Терешови Диана	305-309
84	Календар Шоша	310-311
85	Садо расно	312-313
86	Винце расно	314-316
87	Кам Табор	317-319
88	Прейгер Диана	320-326
89	Тан Ваннош	327-334
90	Решети Коцедо	335-338
91	Хортаван Диана	339-344
92	Чаки Томаш	345-348
93	Тон Шош	350-351
94	Тан Диана	355-357
95	Фекети Виктор	358-361
96	Томаш Коцедо	362-364
97	Тоду Коцедо	365-368
98	Пакет	368
99	Список венгерских граждан	369-371

A Veszprémből deportáltakra vonatkozó dokumentumok tartalomjegyzéke
Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Terjedelem: 4 darab A4-es oldal.

Ezek a KGB iratok tényekként, kézzelfogható bizonyítékként ismertetik és tanúsítják az igazságot a deportálásokról. Hiszen a dokumentumok azoknak a forradalmárok névsorait, kihallgatási jegyzőkönyveinek összefoglalóit tartalmazzák, akiket 1956 novemberében a Szovjetunióba deportáltak.

A források rávilágítanak arra, hogy milyen sablonokat használtak a szovjet hatóságok a forradalom értelmezésére. A kihallgatások prekonceptcionálisak voltak, a tényeket elferdítették, csakúgy, mint az események jellegét. A hatóságok fő célja köztudott: a társadalom egészének megfélemlítése, megtörése, a politikai csoportosulások kiiktatása, likvidálása. A kihallgatások során is érzékelhető, hogy saját koncepciójukat erőltetik bevallásra, beismerésre. Azonban a kihallgatottak védekezési stratégiája is sok helyen torzítja a hiteles tényfeltárást. Előfordul, hogy egy deportáltat többször is kihallgatnak, ilyenkor jellemző, hogy az első kihallgatásnál a vallatott több mindent elmond, majd a következő kihallgatáskor már csak azt ismeri be, amiről úgy gondolja arról a szovjet hatóságok már úgymond tudnak. Tehát a letartóztatottakról szóló jegyzőkönyveket legtöbbször előre megadott forgatókönyv alapján készítették el. A jegyzőkönyvekben gyakran különböző történeteket konstruáltak a gyanúsítottakról, megfigyeltekről. A dokumentumok szerint a deportálásban a szovjet hatóságok mellett több veszprémi hatóság is részt vett.

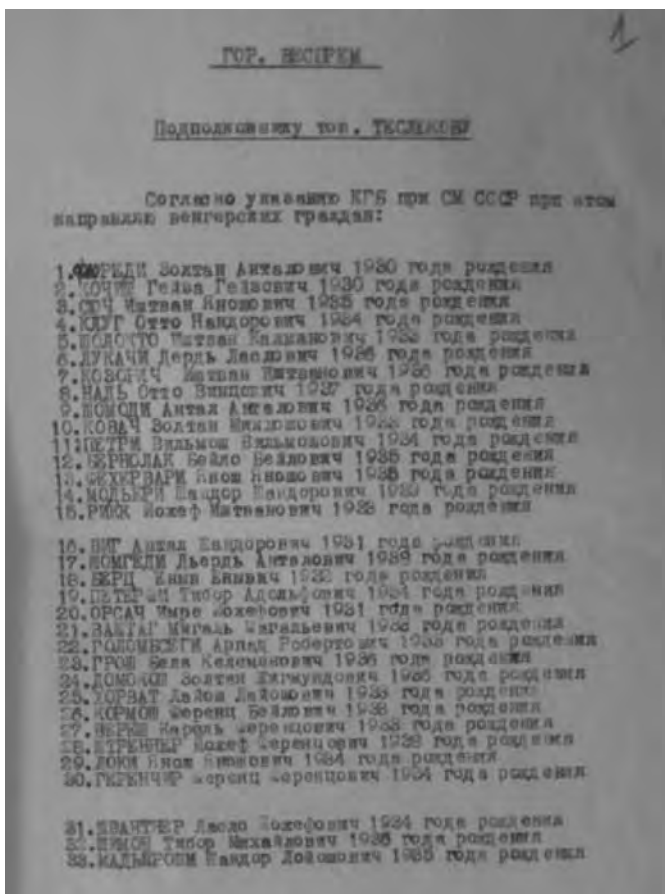
Az általam korábbi tanulmányokban ismertetett listák alapján szembevetendő, hogy a legtöbb embert vidéken Veszprémből deportálták a Szovjetunióba, 95 főt. Ezt elsősorban az magyarázhatja, hogy a Veszprémben komoly katonai ellenállás szerveződött a szovjet csapatok ellen, ezzel függ össze az is, hogy a Veszprémből deportáltak jó része nemzetőrként fegyveres szolgálatot teljesített egyetemista volt, amit bizonyít az összesített listában szereplő nevek után található bejegyzés is.

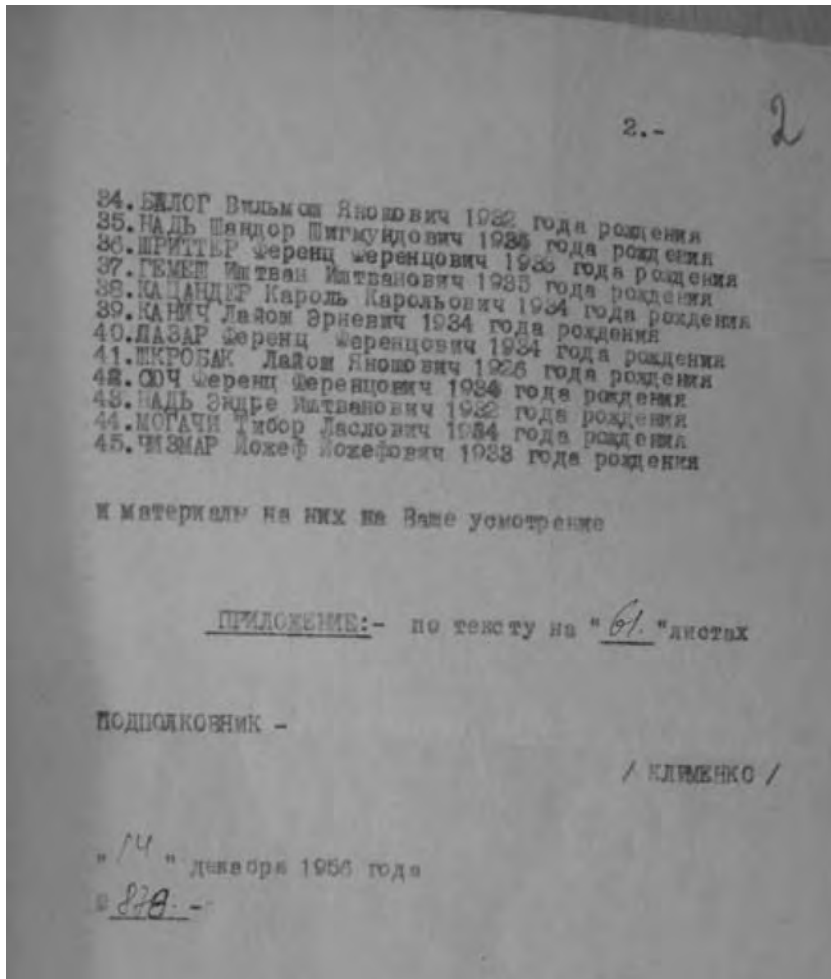
A veszprémi forradalmárokat november 4. után szállították Ungvárra. Teszljukov alezredes jelentéséből kiderül, hogy november 4. és 15. között Veszprémben összesen 449 főt tartóztattak le. Ezek közül 95 főt szállítottak el Veszprémből, akik közül 5 főt Debrecenben hagytak.

Veszprém „védelmében” november 4-én, hajnali 3-kor a szovjetek támadást intéztek a város ellen. Fegyverletételre szólították fel az egész helyőrségi alakulatot. Fő cél a város elfoglalása volt. Csányi Ferenc volt az első, akit Veszprémben agyonlőtték a szovjetek, éppen őrsgben volt. Őt követte Shermann Elek őrvezető gépkocsivezető, Bojtor Ferenc tizedes egészségügyi katona, akik a sebesülteket szállították a kórházba. Majd miközben az elfogott magyar fiatalokat a szovjetek a repülőterre kísérték agyonlőtték Francsics Józsefet is, néhány órával később pedig Szentgál József őrvezető halt bele a lábán ért sérülésbe. Később agyonlőtték Sáhó János honvéd gépkocsi szerelőt, majd lelőtték Gutassy György honvédet is. Őket sokan mások követték.

November 4-én Nagy Sándor vezetésével egy nemzetőr szakasz indult a Nagypostához (1. sz. postahivatal), de a Dózsa György úton az oroszok letartóztatják a 19 nemzetőrt, akiket előbb a posta épületébe, majd annak szenes pincéjébe bezártak, november 5-én átvitték őket a börtönbe, innen pedig sokukat 7-én a Szovjetunióba. A pincében fogva tartott foglyokkal nagyon rosszul bántak, pl. Debreceni Lászlót egy szuronnal hátba szúrták. Állítólag egy magyar katonát itt azért lőtték agyon, mert egy gépkocsit nem tudott elindítani.

November 4-én letartóztatják Sziij Ferenc, Monostori László, Mogyorósi Sándor, Szikszai Ferenc, Simon Ferenc, Péterfy Tibor egyetemi hallgatókat, majd a rendőrség épületében ügyeletet adó, szolgálatot teljesítő egyetemistákat is: Sasvári Mihályt, Bécsi Lajost, Kaczander Károlyt, Nagy Sándort, Fuchs Pált, Drávócz Jenőt, valamint Balogh Lajos tanársegédet, összesen 16 egyetemistát, a nemzetőrség tagjait, akiket november 7-ig a rendőrség épületében tartottak fogva, majd a Szovjetunióba szállították őket.

45 veszprémi deportált névsora.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Méret: 3 darab A4-es oldal.

November 6-ára a szovjetek teljesen felszámolták a magyar forradalmárok erejét, ami persze nem jelentette azt, hogy ezután nem voltak áldozatai a szovjet erőnek. Az utcákat járva mindenkit megmotoztak, főleg a fiatalokat, akinél fegyvert találtak, azt magukkal vitték. A Veszprém Megyei Rendőrség egy része kezdetektől együttműködött a szovjetekkel mindenben, így pl. a fegyverek begyűjtésében, a halott katonák elszállításában is. Közben a veszprémi börtönben lévő fogva tartottak kihallgatása egész nap folyt a szovjetek és a veszprémi volt ÁVH-sok által. Ezen a napon állították össze azoknak a végleges névsorát, akit másnap, november 7-én Ungvárra deportáltak. Szomorú tény, hogy a Veszprémet elfoglalók között magyarok is voltak szovjet katona ruhában, akik kiszolgálták a szovjeteket.

A harcok során – Konyiscsev ezredes, a 3349-es szovjet katonai alakulat parancsnokának jelentése szerint – Budapest után Veszprém megyében volt a legtöbb halott.

A letartóztatottakat egyébként három csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a helyi forradalmi vezetők, akiket a debreceni megyei börtönbe hurcoltak és hallgattak ki. Kiss Gaál Imre századost 1956. november 3-án, Földesi István századost, Perge Imre honvéd főhadnagyot és Maczkó Miklós századost november 5-én, dr. Brusznjai Árpádot november 7-én, Dormány László századost november 10-én hurcolták el a szovjetek. Debrecenben hosszú órákon át hallgatták ki őket, majd vallomásaikat összevetették az ÁVH és saját hírszerzőik útján szerzett adatokkal, továbbá az Ungváron kihallgatott egyetemisták vallomásaival. Leginkább a nyugati kapcsolataik felől érdeklődtek, valamint az iránt, hogy a veszprémi katonaság mennyire segítette őket az „ellenforradalmi” tevékenységükben.

A második csoportba az utcáról összeszedett veszprémi polgárokat soroljuk, akiket néhány nap fogva tartás után hazaengedtek. Ezeknél az embereknél gyakran személyes iratok nem voltak és minden ok nélkül tartóztatták le őket.

Szerov Hruscsovnak címzett jelentésében azt írta: *„A letartóztatásokat csak bizonyítékokkal alátámasztott, az ellenséges tevékenységet tanúsító, konkrét adatok megléte esetén fogatosítjuk...”* Ezzel szemben 1956. december 8-án Belcsenko tábornok Ungvárról közölte Maljarov vezérőrnaggyal, a KGB Központi Nyomozati Főhivatala igazságügyi vezetőjével, hogy *„Küldöm azon személyek névsorát, akikről nem rendelkezünk anyagokkal arról, hogy részt vettek volna a lázadásban.”* Továbbá Holodkov Dudorovnak tett jelentése is alátámasztja, hogy több személyt nem megalapozottan tartóztattak le: *„A foglyok jelentős részére vonatkozóan nem voltak megfelelően kitöltött dokumentumok. A rendelkezésre álló anyagok alapvetően a helyi magyar hatóságok, a szovjet hadsereg elhárító szervei, a katonák jelentései, illetve a letartóztatottak bemondása alapján készített listák voltak. A foglyok többségénél hiányoztak a letartóztatáshoz szükséges dokumentumok, sőt némelyek még a listákon sem szerepelnek, [...]figyelembe véve, hogy a letartóztatottak között 14–17 éves kamaszok, közöttük lányok is vannak, feltételezhető, hogy a letartóztatások egy része nem volt megalapozott.”*

A harmadik csoportba olyan egyetemisták, nemzetőrök sorolhatók, akiket

Ungvárra deportáltak. A börtönben a fiatalokat főleg ÁVH-sok hallgatták ki, és akiknek fegyvere volt, azt Ungvárra szállították.

November 7-én kora reggel 12–15–20 fős csoportokban kivezényelték a fiatalokat a börtönudvarra, ahol szovjet katonai teherautó várta őket, személyzettel. Esetenként egymás ölébe ülve 3 sorban 5–5 ember ült a teherautón szalmán, fegyveres katonák kíséretében, akik a fiatalokra szegezték fegyvereiket. Kb. 7–8 ilyen autó, páncélozott járművek, dzsip kíséretében elindult a szovjet-magyar határ felé, anélkül, hogy közölték volna a fiatalokkal hová viszik őket. Az útvonal: Veszprém–Várpalota–Székesfehérvár–Dunaföldvár–Kecskemét–Nyíregyháza–Csap–Ungvár. Az első pihenőhely a dunaföldvári szovjet laktanya volt, itt hallani lehetett, hogy arról beszélnek, hogy Szibériába viszik ki a foglyokat, majd nem sokkal ezután közölték velük, hogy mégsem viszik őket Szibériába, hanem itt kivégzik őket, aztán mégis meggondolták magukat és tovább indultak, állítólag a Szűcs István, MEFESZ-vezető Puskint kezdte el szavalni és attól enyhült meg a szívük, de szerintem ennél nyomósabb okok voltak arra, hogy ne végezzék ki a fiatalokat. Miután a fiatalok megtudták hova viszik őket útközben cédulákat – amire ráírták adataikat és, hogy hova viszik őket – dobálták ki, amit sálba, kesztyűbe, zokni tekertek bele. Így néhány héten belül, miután a cédulák nyugatra is kikerültek, kiderült, hogy a fiatalokat kivitték az országból. Több fiatal szülei is az Amerika Hangja, vagy a Szabad Európa Rádióból tudták meg, hogy gyermekük a Szovjetunióban van. Már útközben megfosztották a fiatalokat minden értéküktől: óra, pénz, ékszer stb. Ungvárra érkezve kopaszra nyírták, fertőtlenítették, majd lefényképezték őket, elvették a ruhájukat és börtönöltözetet, rossz pufajkát adtak helyette, 12–14 személyes cellákba helyezték el őket, amelyben 6–7 emeletes vaságy volt, amin 3 szál deszka volt elhelyezve. A deszkába neveket karcoltak. Az ágydeszkákba vésett nevekből kiderült, hogy a magyar forradalmárok előtt itt raboskodtak 1953-ban a berlini, majd 1956-ban a pozneri forradalmárok is. A magyarok is belevésték a nevüket és, hogy „1956 Budapest”. Természetesen igyekeztek nem egy cellába rakni veszprémit veszprémi-vel. Sokukat, annak ellenére, hogy már késő este volt, már aznap elkezdték kihallgatni. A kihallgatás után a rabokat nem vitték vissza ugyanabba a cellába, ahonnan kihozták őket a kihallgatásra, nehogy elmondják, miket kérdeztek tőlük. Így azonban gyorsan kiderült a veszprémi fiatalok számára, hogy Magyarország legkülönbözőbb részeiről vannak itt forradalmárok.

A kihallgatók közül sokan nem voltak tisztában azzal, hogy mit is keresnek itt a magyar foglyok, hiszen csakúgy, mint azok a szovjet katonák, akiket a forradalom vérbefojtására vezényelték Magyarországra, ők sem tudták, hogy mi is zajlik Magyarországon pontosan. Ez persze meglátszott azokon a kérdéseken is, amit feltektek a magyar fiataloknak: pld: hány terhes anyát dobott ki az ablakon? Hány szovjet csecsemőt gyilkolt le? Melyik imperialista titkosszolgálatban tevékenykedik? Kik vezényelték az ellenforradalmi tevékenységet? Kik támogatták anyagilag a veszprémi ellenforradalmi tevékenységeket? Honnan kapták a fegyvereket? Kik vezényelik nyugatról a magyarországi ellenforradalmat? Kitől kaptak nyugati fegy-

vereket? A vöröskereszt milyen szerepet tölt be az ellenforradalomban? A vöröskereszten keresztül jutnak a lázadók pénzhez és fegyverekhez? Melyik imperialista titkosszolgálatba van beszerelve? Ki pénzelte a veszprémi ellenforradalmat?

Hamar kiderült az is, hogy a börtönőrök egy része kárpátaljai magyar, vagy legalábbis tud magyarul. A kárpátaljaiak azt várták, hogy a magyar forradalomnak köszönhetően, hamarosan ők is kitehetik a magyar Kossuth-cimeres zászlót. Több börtönőr titokban ételt hozott a foglyoknak.

A kihallgatás többnyire orosz nyelven folyt. A tolmácsok főként kárpátaljai magyarok voltak. Többek között a beregszászi állami levéltár alkalmazottai – Gajdos Béla, Foltin Dezső, Szijjártó Sándor – is részt vettek a kihallgatásokon, mivel a levéltár mint intézmény a KGB alá tartozott. A tolmácsok, akiknek zöme tehát kárpátaljai magyar – tanár, tanító, levéltáros – volt, odasúgta a forradalmároknak, hogy higgyék el, ők sem jó szántukból vesznek részt a kihallgatáson, nem szívesen tolmácsolnak, hiszen ők is pozitív eredményeket vártak a forradalomtól. Gyakran előfordult az is, hogy veszprémiek voltak a tolmácsok.

Egyszerre többen is kihallgatták őket, akik keresztkérdéseket tettek fel, hogy kizsedjék a foglyokból a hallani akart „igazságot”. Ha nem magyar volt a tolmács, akkor bizony előfordult, hogy rosszindulatúan fordított, ebben az esetben csak annak volt lehetősége a hamis fordítás javítására, aki beszélt oroszul.

Az ungvári börtönből több magyar forradalmárt is néhány nap múlva Galíciába, Sztrijbe vittek, nemcsak veszprémieket, ez a konvoj vegyes volt, Magyarország különböző területeiről voltak benne foglyok. 20–25 fő került egy teherautóra, amely a vasútállomásra vitte őket, onnan tehervagonokkal folytatták tovább útjukat a Kárpátokon át Sztrijbe, ahová másnap délelőtt érkeztek meg. Itt csupasz vasúgyakon aludtak egynéhány napig, a fűtés falba rakott kályhával volt megoldva, amit a folyosóról tápláltak. A személyzet egy része itt is rokonszenvezett velük. Kb. egy hét, esetenként 12–14 nap után, visszaszállították őket Ungvárra, de már nem zárt vagonokban, hanem rácsos ablakos vonaton.

Voltak, akiket nem Sztrijbe, hanem Lembergbe, Drohobicsba, Sztanyiszlávba vittek, azt nem lehet tudni, hogy miért éppen oda. Az azonban mindenképpen igaz, hogy az elhurcoltak között voltak „letartóztatott” ÁVH-sok, akiknek az egyetemisták mindent elmondtak, és majd hazatértük után derül csak ki, hogy beépítettek voltak, és azt a feladatot kapták, hogy a foglyokból információkat szedjenek ki.

A börtönben a nap közös mosdással, létszámjelentéssel kezdődött, majd reggeli, séta, ami kb. fél óra volt, ebéd, vacsora. Hetente egyszer fürdés és mozi, itt találkoztak és látták a többieket. Vehettek fogkefét, fogkrémet, szappant rendelésre. Magyar nyelvű könyveket kárpátaljai íróktól is adtak, ha kértek, de újságokat nem. Így aztán semmit nem tudtak arról, hogy mi zajlik odahaza.

Közben dr. Polinszky Károly, a Veszprémi Vegyipari Egyetem dékánja mindent megtett annak érdekében, hogy megtalálja az elhurcolt fiatalokat, még a szovjet nagykövetséget is felkereste Korcsog Andrással, aki ösztöndíjasként szovjet beutazási engedéllyel rendelkezett és még Ungvárra is elment az elhurcoltak után, sajnos

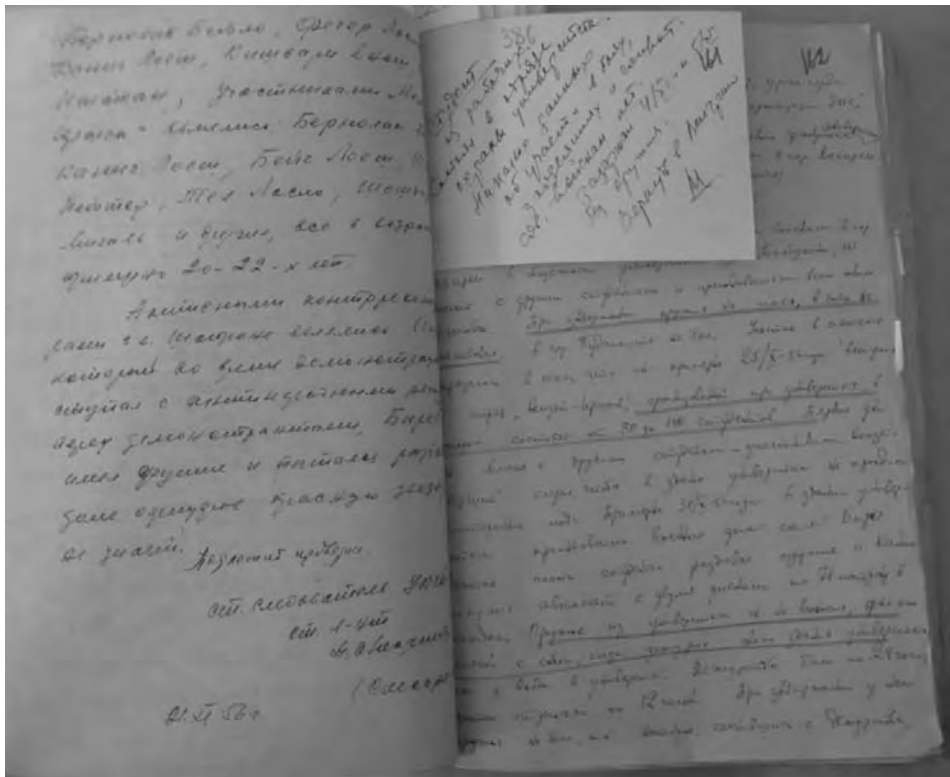
eredménytelenül. Polinszky a deportálásról tájékoztatta a fiatalok szüleit és a titkár-nőjével éjszakánként sokszorosította az elhurcoltak névsorát, és ahova csak tudta, eljuttatta azt. Dr. Benedek Pál egyetemi tanár elment a veszprémi ejtőernyős alakulat parancsnokához, aki egy ezredes volt, és kérte tőle a fiatalok visszaszállítását, hiába. Az egyetemen felállítottak egy tájékoztató bizottságot, dr. Bor György adjunktussal az élen, amely értesítette és fogadta az elhurcolt egyetemisták szüleit. Majd sztrájkmozgalom separt végig a Veszprém-környéki munkások között az egyetemisták sorsa miatt. Emellett a Veszprém megyei újság, az „Új Út” november folyamán többször írt a Szovjetunióba hurcoltakról, pl. november 22-én a szovjet börtönt megjárt Csicsics Péterről jelentet meg ebben az újságban cikket Adamecz Béla, a Megyei Munkástanács titkára. Majd a Nemzetőr c. nyugati magyar nyelvű lap 1956 karácsonyi száma is beszámol a veszprémiek szovjetunióbeli fogságáról „Veszprémből Strij-ig” címmel. Majd a 4. éves gimnazista Linczmajer János is beszámol 1957-ben az ENSZ magyar ügyekkel foglalkozó vizsgáló bizottsága előtt a deportálásról. Így az ENSZ jelentés 729. bekezdése rögzítette a veszprémi fiatalok elhurcolását, és a világ megtudta az igazságot.

A deportáltakat nem egyszerre szállították haza. Hazaszállításuk előtti napon egy irodában adatellenőrzést tartottak és a korábban leltárba vett tárgyakat, vagy annak egy részét visszaadták. Másnap hajnalban Molotov típusú, kis zárt teherautókra pakolták őket kb. tízesével.

Először a 18 éven aluliak térhettek haza november végén. A többi csoport december 16-ával kezdődően tért vissza. Az első csoportban volt pl. Füredi Zoltán, Kanczander Károly. A december 18-án megérkező második csoportban volt pl. Horváth Lajos. A harmadik csoport december 20. körül ért haza Veszprémbe. Hazatértük után a börtönben még folyt a kihallgatásuk december 17. és 23. között, hiszen a jegyzőkönyveik tetején az állt: „átadni a magyar hatóságnak további kivizsgálás céljából”. Majd az utolsó csoport december 23-án szabadult a szülők legszebb karácsonyi ajándékaként.

Összefoglalásként elmondható, hogy az Ungváron őrzött, veszprémi forradalmárok foglalkozó iratanyag, a KGB-dokumentumok nagy része listákból és kihallgatási jegyzőkönyvekből áll. Egy-egy jegyzőkönyv tetején a következő megjegyzés olvasható: „Visszaküldeni Magyarországra”, „Átadni, hogy tisztázzák a lázadásban való részvételét”, „Átadni a magyar hatóságoknak kivizsgálásra”, „Átadni a magyar hatóságoknak felderítés céljából”, „Átadni a magyar hatóságoknak”, „Átadni, hogy tisztázzák a szabadon engedés jogosságát, a lázadásban való részvételét”, „Átadni a magyar hatóságoknak, hogy állapítsák meg a bűnösség mértékét”, „Átadni a magyar hatóságoknak felelőségre vonás céljából”, „Átadni a magyar hatóságoknak ellenőrzés céljából” stb.

Kánics Lajos, veszprémi deportáltra vonatkozó feljegyzés, utasítás, alatta kihallgatási jegyzőkönyvének rövid összefoglalója.

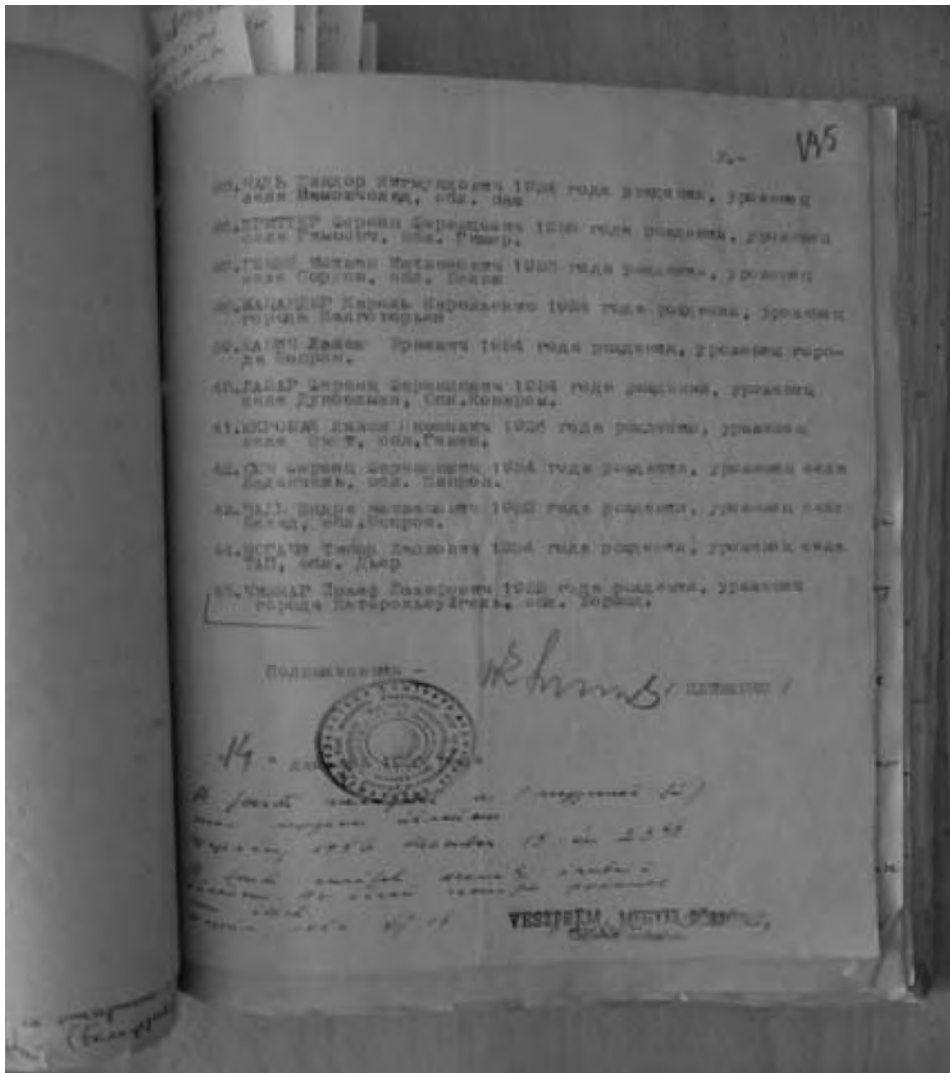
Magyarul: Diák. Munkásosztályból származik. Az egyetemi őrseg tagja. Semmilyen adat nem bizonyítja, hogy a harcokban részt vett volna. Letartóztatva: 1956. november 11-én. Fegyvere nem volt. Visszaküldeni Magyarországra. M.

Leelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Méret: 1 darab 10x8 cm méretű papír

A megjegyzések hangneme leggyakrabban parancsjellegű, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy további kivizsgálás szükséges a magyarországi szervek részéről.

A szovjet és magyar hatóságok levelezéseiből világosan látszik, hogy a letartóztatást végző katonai szervek is kihallgatták a foglyokat, feljegyzéseket, jelentéseket, beszámolókat készítettek. A magyarországi hatóságok és a kárpátaljai KGB tehát szoros együttműködésben végezték a deportálásokat. Az a tény, tehát, miszerint a magyar hatóságok nem tudtak a deportálásról, megdőlni látszik. Bizonyítja ezt a tényt az is, hogy számos magyarországi nagyváros, köztük Veszprém is, hivatalosan átvette a Szovjetuniót megjárt foglyokat.

Fogoly átadási-átvételi iratok

Magyarul: „A fent nevezett (negyvenöt főt) a mai napon átvettem. Veszprém, 1956. december 15. 23:45. A fenti személyek személyes iratai... [olvashatatlan aláírás] Veszprém Megyei Börtön”

A Veszprémbe küldött magyar állampolgárokat a veszprémi hatóságok átveszik.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, Sorszám No. 9.

Méret: Két különböző dokumentum, A4-es oldalának alja.

4. Csányi Ferenc (1934–1956)
5. Dankó István (1934–1956)
6. Francsics József (1935–1956)
7. Gutassi György (1934–1956)
8. Hajdú Lajos (1930–1956)
9. Horváth Antal (1918–1956)
10. ifj. Császár József (1929–1957)
11. Keltai Géza (1911–1956)
12. Koszna János (1934–1956)
13. Kovács Ernő (1934–1956)
14. Laskovics László (1932–1956)
15. Ludmann Sándor
16. Nagy László (1905–1956)
17. Németh József (1934–1956)
18. Páger János (1929–1956)
19. Peidl Nándor (1927–1956)
20. Rotter Károly (1935–1956)
21. Sáhó János (1933–1956)
22. Schermann Elek (1933–1956)
23. Szentgáli József (1934–1956)

A debreceni börtönbe zárták:

1. Brusznai Árpád
2. Kiss Gaál Imre százados
3. Dormány László százados
4. Maczkó Miklós
5. Földesi István

A Veszprémből deportáltakra vonatkozó adatok egy részét a szovjet hatóságok által készített összesített – 848 fős – listából lehet tudni. Ezért azokat az alábbi táblázatban kiolvasás szerinti formában adom közre és szíves elnézését kérem azon olvasónak, aki magára ismerve, helytelenül látja nevének írását.

Sorszám	Eredeti sorszám	Név	Aplja neve	Születési		Mikor, honnan érkezett	A visszaküldés dátuma ²	Megjegyzés
				éve	helye, megye			
1.	276.	Amrich László	Pál	1937	Ózd, Borsod-Abaúj-Zemplén	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
2.	30.	Balogh Lajos	József	1933	Kaposvár, Somogy	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Egyetemi tanársegéd
3.	280.	Balog Vilmos	János	1932	Szentkozmadombja, Zala	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
4.	845.	Bérc Jenő	Jenő	1932	Polgár	– Veszprém	12. 15.	Vegyészernök, nemzetőr.
5.	294.	Bernolák Béla	Béla	1935	Újpest	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
6.	309.	Boncz József	László	1938	Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
7.	615.	Csáki Tamás	Tihamér	1935	Mezőkeresztes, Borsod-Abaúj-Zemplén	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
8.	616.	Csapó Zoltán	Ferenc	1935	Sopron, Győr-Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
9.	243.	Csetényi József	József	1932	Seregélyes, Fejér	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
10.	821.	Csicsics Péter	János	1939	Veszprém, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	Elküldve	Kiskorú, nemzetőr.
11.	619.	Csizmár József	József	1933	Sátoraljaújhely, Borsod-Abaúj-Zemplén	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
12.	365.	Domonkos Zoltán	Zsigmond	1936	Szeged, Csongrád	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
13.	366.	Drávuc Jenő	Jenő	1933	Jászládány	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
14.	648.	Ébel Dénes	Dénes	1936	Veszprém, Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Gépjárművilla-mossági szerelő, nemzetőr.
15.	219.	Fehérvári János	János	1935	Szirák, Nógrád	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
16.	810.	Ferenci Béla	Gábor	1940	Gyulafrátót, Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	Elküldve	Kiskorú, nemzetőr.
17.	587.	Fuchs Pál	Pál	1935	Szombathely, Vas	1956. 11. 9. Veszprém	p	Egyetemista, nemzetőr.
18.	586.	Füredi Zoltán	Antal	1928	Somogy [falu], Baranya	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
19.	340.	Gaál Vilmos	János	1933	[Szilas]Pogony, Nógrád	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
20.	337.	Gabler József	Sándor	1931	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
21.	339.	Galambszegi Árpád	Róbert	1933	Kistelek, Csongrád	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.

² A visszaküldés dátumát különböző színű tollal és kézírással jegyezték fel a sorszám elé. A P betű a következőket jelentheti: perepenen – átszállítva, neperpannen – átírnyítva.

Sorszám	Eredeti sorszám	Név	Aplja neve	Születési		Mikor, honnan érkezett	A visszaküldés dátuma ²	Megjegyzés
				éve	helye, megye			
22.	842.	Gémes István	István	1935	Szarvas, Békés	1956. 11. 5. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
23.	344.	Gerencsér Ferenc	Ferenc	1934	Szombathely	1956. 11. 11. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
24.	343.	Göndöcs Ferenc	Ferenc	1936	Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
25.	347.	Gross Béla	Kelemen	1936	Hosszúhetény	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
26.	596.	Hessz Béla	Béla	1934	Szentkirály[szabadja], Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
27.	600.	Holl Nándor	Ferenc	1937	Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
28.	606.	Hortoványi Gyula	Gyula	1937	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	Nemzetőr.
29.	604.	Horváth Lajos	Lajos	1933	Agyagosszergény, Győr-Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
30.	379.	Illikmann Sándor	Sándor	1936	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
31.	652.	Juhász János	János	1933	Orosháza, Békés	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
32.	834.	Kacander Károly	Károly	1934	Salgótarján, Nógrád	1956. 11. 5. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
33.	386.	Kánics Lajos	Ernő	1934	Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
34.	396.	Kelen/Kilin Zoltán	Árpád	1931	Budapest	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
35.	397.	Kis Gábor	Gábor	1934	Békéscsaba, Békés	1956. 11. 10. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
36.	400.	Klug Ottó	Nándor	1934	Budapest	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
37.	104.	Kocsis Géza	Géza	1930	Petržalka [Pozsonyligetfalu] Csehszlovákia	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Tanársegéd, nemzetőrpárancsnok.
38.	418.	Kormos Ferenc	Ferenc	1932	Nekézseny, Borsod-Abaúj-Zemplén	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
39.	405.	Kovács Zoltán	Miklós	1933	Veszprém, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
40.	411.	Kozorics István	István	1936	Magyarnádalja, Vas	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
41.	113.	Lakos/Laky János	János	1934	Regöly, Tolna	1956. 11. 10. Veszprém	12. 22.	Egyetemista, nemzetőr.
42.	428.	Lázár Ferenc	Ferenc	1934	Dunaalmás, Komárom	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
43.	790.	Légrádi Mihály	Mihály	1940	Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	Elküldve	Kiskorú, nemzetőr.
44.	789.	Linczmayer János	György	1939	Székesfehérvár, Fejér	1956. 11. 9. Veszprém	Elküldve	Kiskorú, nemzetőr.
45.	446.	Lukácsi György	László	1936	Tata-Tóváros, Komárom	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Nemzetőr.
46.	448.	Magyari Sándor	Sándor	1933	Szeged	1956. 11. 9. Budapest	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.

Sorszám	Eredeti sorszám	Név	Apja neve	Születési		Mikor, honnan érkezett	A visszaküldés dátuma ²	Megjegyzés
				éve	helye, megye			
47.	841.	Magyarosi /Mogyorósi Sándor	Lajos	1935	Nagykálló, Szabolcs-Szatmár	1956. 11. 4. Budapest	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
48.	459.	Mohácsi Tibor	László	1934	Táp, Győr-Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
49.	458.	Monostori László	György	1934	Szombathely	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
50.	468.	Nagy Endre	István	1932	Beled, Győr-Sopron	1956. 11. 9., Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
51.	474.	Nagy Ottó	Vince	1937	Iszkáz, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
52.	137.	Nagy Sándor	Zsigmond	1934	Vámoscsalád, Vas	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
53.	483.	Óhegyi Károly	János	1937	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
54.	480.	Ország Imre	József	1931	Nagyszékely, Tolna	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista.
55.	486.	Pál Csaba	József	1937	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
56.	487.	Pál/Pap Gyula	Mihály	1931	Nagyváty	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	Nemzetőr.
57.	488.	Pál/Pap János	János	1934	Veszprém, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
58.	493.	Persay Gyula	András	1935	Csonkahegyhát, Zala	1956. 11. 10. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
59.	495.	Péteri/Péterfi Tibor	Adolf	1934	Szápár, Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
60.	494.	Petri Vilmos	Vilmos	1934	Nagykanizsa, Zala	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
61.	839.	Pfeiffer Gyula	Gyula	1934	Debrecen	– Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
62.	516.	Rick József	István	1933	Szekszárd, Tolna	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
63.	633.	Salaktó/Salakta István	Kálmán	1933	Győr, Győr-Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
64.	632.	Sretter/Sritter /Schrötter Ferenc	Ferenc	1933	Rimaszécs, Gömör megye [Csehszlovákia]	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
65.	847.	Simon Ferenc	Ferenc	1934	Székesfehérvár	– Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
66.	640.	Simon Tibor	Mihály	1936	Szeged, Csongrád	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
67.	630.	Skrabák Lajos	János	1926	Ecséd, Heves	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
68.	634.	Somhegyi György	Antal	1938	Veszprém	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Nemzetőr.
69.	636.	Somogyi Antal	Antal	1936	Zalaerdőd, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
70.	846.	Strenner/Stremper József	Ferenc	1938	Veszprémfajsz	– Veszprém	12. 15.	Nemzetőr.
71.	647.	Suri Kálmán	János	1936	Királyszentistván, Veszprém	1956. 11. 11. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.

Sorszám	Eredeti sorszám	Név	Apja neve	Születési		Mikor, honnan érkezett	A visszaküldés dátuma ²	Megjegyzés
				éve	helye, megye			
1.	628.	Svantner László	József	1934	Pusztaszabolcs, Fejér	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
72.	266.	Sütő Tivadar	Ferenc	1931	Zalaszentő	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Főhadnagy. A Veszprém Járási Kiegészítő Parancsnokság beosztottja.
73.	175.	Szabó László	Lajos	1927	Székesfehérvár	1956. 11. 9. Veszprém	12. 20.	A Veszprém Megyei Kiegészítő Parancsnokság beosztottja.
74.	534.	Sztyj Ferenc	Ferenc	1934	Nagyvázsony, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
75.	530.	Szikszai Ferenc	György	1934	Törökszentmiklós	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
76.	537.	Szűcs Ferenc	Ferenc	1934	Bodonhely, Győr-Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
77.	188.	Szűcs István	János	1935	Batonya	1956. 11. 9. Veszprém	12. 5.	Egyetemista, a megyei forradalmi tanács tagja.
78.	536.	Szűcs László	Dezső	1931	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
79.	628.	Tatai József	Antal	1933	Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 15.	Nemzetőr.
80.	557.	Tóth József	János	1938	Csopak, Veszprém	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Nemzetőr.
81.	555.	Totok Sándor	Sándor	1937	Mátrászele, Nógrád	1956. 11. 9. Veszprém	12. 26.	Egyetemista, nemzetőr.
82.	322.	Vajda Sándor	Sándor	1935	Büssü, Somogy	1956. 11. 9. Kaposvár	P	Egyetemista, nemzetőr.
83.	321.	Vastag Mihály	Mihály	1937	Nyírbétek, Szabolcs-Szatmár	1956. 11. 10. Veszprém	12. 15.	Egyetemista, nemzetőr.
84.	325.	Vékony Ferenc	Ferenc	1935	Szeghalom, Békés	1956. 11. 11. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
85.	328.	Veres Károly	Ferenc	1933	Zalaegerszeg, Zala	1956. 11. 11. Veszprém	12. 15.	Nemzetőr.
86.	329.	Vigh Antal	Sándor	1931	Makó, Csongrád	1956. 11. 10.	12. 14.	Tanársegéd. A Forradalmi Tanács által megalakított operatív csoport vezetője.
87.	332.	Vince László	Mihály	1933	Bezdan, Jugoszlávia	1956. 11. 10. Veszprém	12. 20.	Egyetemista, nemzetőr.
88.	335.	Virág Pál	János	1935	Mezőberény, Békés	1956. 11. 10. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.
89.	335.	Vlassics/Wlasitch László	Gyula	1934	Bezenye, Győr-Sopron	1956. 11. 9. Veszprém	12. 16.	Egyetemista, nemzetőr.

A Magyarországról, Veszprémből 1956-ban érkezett letartóztatottak névsora
Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, Opisz 1, Porjádok 17, No.5. kötet 2.

A veszprémi fiatalok, hasonlóan más egyetemek fiataljaihoz, megelégték a kommunista diktatúrát, egy idegen hatalom elnyomó uralmát, megalapították a MEFESZ-t, majd a Szabad Veszprém Rádiót, ezenkívül megfogalmazták követeléseiket és nemzetőrként részt vettek a rendfenntartásban, élelmiszerellátásban. A veszprémi srácok ezért megjárták a börtönt, deportáltakká lettek, hosszú, többórás kihallgatásokon estek át, ahol megalázták, esetenként megverték őket. Nevük '56 történetében örökké élni fog.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyászos, véres napjai bebizonyították, hogy van magyar egység és összetartozás, hogy az emberek szívében és tudatában létezik egy közös haza, amiért határon innen és határon túl összefognak a magukat magyarnak vallók.

Kihallgatási jegyzőkönyvek, igazolások (szó szerinti fordításban)

I.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Igazolás

Sziji Ferenc született 1934-ben a Veszprém megyei Nagyvázsony községben paraszti származású a DISZ tagja. A veszprémi egyetem IV. éves hallgatója. Állandó lakhelye Veszprém, Rákóczi tér 10. (kollégium).

A Veszprémből érkezett anyagok között adatok nem találhatóak, a személyi anyagaiban nincs figyelemre méltó dokumentum.

Magáról a következőket állította:

Letartóztatva 1956. november 4-én szovjet csapatok által a veszprémi rendőrség épületében Szíjj azon okból tartózkodott a rendőrség épületében, mert az egyetem katonai tárgy oktatója, Földesi István százados elküldte őt és még 5 diákot fehér zászlóval, a szovjet csapatok elé, amelyek Veszprém irányába mozdultak azzal a céllal, hogy tudják meg, hogy bevonulnak-e azok a városba vagy csak megállás nélkül keresztül vonulnak azon.

Mikor megérkeztek a rendőrség épületéhez, Szíjj és a többiek azt látták, hogy velük szembe közelednek a szovjet csapatok, tankkal és gyalogsággal, így Szíjj és a többi hallgató anélkül, hogy tárgyaltak volna a szovjetekkel, bementek a rendőrség épületébe, ahol is egy bizonyos idő múlva sor került a letartóztatásukra. A letartó-

tatás pillanatában Szíjinnál egy géppisztoly volt, két dobtárnai lőszerrel, de semmilyen ellenállást nem tanúsított és a szovjet katonákra tüzet nem nyitott. Vele együtt a következő felfegyverzett diákok voltak még letartóztatva: Simon Ferenc, Szikszai Ferenc (fehér zászlóval), Péterfi Tibor, Monostori László, Mogyorósi Sándor, és még 8–10 diák és kb. 100 rendőr, de senki a letartóztatottak közül nem nyitott tüzet és nem tanúsított ellenállást.

Szíj 1956. november 1-jén belépett a nemzetőrök csapatába, amelyet az egyetem főépületének őrzése céljából hoztak létre. Az egyetem épületében kapott Földesi századostól egy géppisztolyt, két dobtárnai lőszerrel, egy katonai nadrágot, csizmát, és pufajkát, amelyeket a katonai laktanyából szállítottak oda. Ugyancsak Földesitől kapta meg a fegyverviselési engedélyt.

Miután megkapta a fegyverét, az egyetem „C” épületében teljesített szolgálatot és ott is éjszakázott és ezután lett elküldve a szovjet csapatok elé, ahol le is lett tartóztatva.

Olyan feladata, hogy harcba bocsátkozzon a szovjet csapatokkal nem volt, harcokban részt nem vett, forradalmi tanácsnak tagja nem volt a letartóztatása pillanataig sem. Nem harcolt és a szovjet katonákra tüzet nem nyitott, olyan személyeket, amelyek harcoltak nem ismert, sem olyan személyeket, amelyek atrocitásokat hajtottak végre. Továbbá nem ismert sem horthysta tisztet, sem pedig olyan személyeket, amelyeket Nyugatról dobtak volna át, és Földesi tartózkodási helyéről sincs tudomása.

56. XI. 27.

Az UKGB kárpátaljai megyei nyomozati osztályának nyomozója
Belocerkovec főhadnagy

II.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Igazolás

Füredi Zoltán 1928-ban született a Baranya megyei Somogy községben, munkásosztálybéli, 1945-től 1946-ig tagja a Fial Szociáldemokrata Szövetségnek. 1948–1952 között a DISZ tagja, 1956. október 23-tól a MEFESZ tagja és egyike volt a nyolctagú összegetemi MEFESZ bizottság tagjainak. A Veszprémi Egyetem Kémia karának V. éves hallgatója. Lakcíme: Veszprém, Rákóczi tér 10. (kollégium).

Az egyik Magyarországról származó listában az áll, hogy nemzetőr volt és fegyveres szolgálatot teljesített az egyetemen. A másik lista szerint fegyveresen került letartóztatásba és fegyveres ellenállást tanúsított, és igazolásokat állított ki a diákok részére, akik az osztrák határra utaztak élelmiszerért és gyógyszerekért, kapcsolatot tartott fenn a budapesti lázadó diákokkal.

A személyi anyagában található egy igazolás, mely szerint a MEFESZ-bizottság tagja (az igazolás fordítása mellékelve)

Magáról Füredi a következőket vallotta:

1956. október 23-án ő volt az egyik kezdeményezője a veszprémi színházban összehívott gyűlésnek, melyre meghívták a diákokat és a veszprémi lakosokat, illetve amelyen jelen volt a megyei végrehajtó bizottság elnöke, Kiss Imre. A gyűlés kezdeményezője az egyetem DISZ-alapszervezete volt. A gyűlésen a diákok egy sor követelést fogalmaztak meg a kormány felé, amelyek a „szocializmus kiépítését szorgalmazták az országban”. A követelések a következők voltak: a szovjet csapatok kivonása Magyarország területéről, a Szovjetunió ne avatkozzon a magyar ügyekbe, teljes szuverenitás, a diákok szabad külföldre való utazása, a tanuló idegen nyelv szabad megválasztásának joga, a diákság autonómiája az államban és egy sor más követelés. A gyűlésen semmilyen konkrét határozatot nem hoztak, mert szükséges volt a követelések széleskörű megvitatása. Másnap volt a városban egy demonstráció, amelyen a résztvevő diákok és helybéli lakosok nemzeti dalokat énekeltek, de Füredi nem vett részt a megmozduláson. 1956. október 25-én Füredi az egyetemi MEFESZ-szervezet nevében megpróbálta utolérni telefonon Nagy Imre miniszterelnököt azzal a céllal, hogy megtudakolja, hogy a kormány elfogadja-e a diákok követeléseit, melyeket hasonlóan a veszprémi eseményekhez a Budapesti Egyetemen is megfogalmaztak. Füredinek sikerült elérni Nagy Imre titkárnóját, aki azt mondta, hogy Nagy Imre foglalt és nem tud a telefonhoz jönni, mire Füredi kijelentette: „Ha Nagy Imre igaz magyar, akkor odajön a telefonhoz, ha pedig nem igaz magyar, akkor nem.” De ennek ellenére Nagy Imre nem jött a telefonhoz és Füredi nem beszélt vele.

A következő napon az egyik diák azt mondta neki, hogy őt telefonon kereste Nagy Imre és azt ajánlotta, hogy küldjenek egy küldöttséget a Veszprémi Egyetemről. Az egyetem vezetőségével egyeztetve létrehoztak egy négytagú küldöttséget, amely elmegegy Nagy Imréhez. A küldöttség tagjai: vezetője Füredi, tagok: Sági (a keresztnévét nem tudja) az egyetem IV. éves diákja, Németh Endre az egyetem dékánja és a megyei tanács végrehajtó bizottság elnöke, Kiss Imre. 1956. október 26-án a küldöttség két gépjárművel elindult Nagy Imréhez Budapestre. Miután megtettek kb. 60 km-t, a szembejövőktől megtudták, hogy előttük szovjet csapatok vannak és harcok folynak. Németh és Kiss a gépkocsikkal visszafordultak Veszprémbe. Füredi és Sági gyalog folytatták az utat Budapest felé.

Október 27-én értek Budára és bementek az Építészeti Főiskola kollégiumába, ahol megtudták, hogy az Építészeti Főiskola diákjai is megpróbáltak küldöttséget küldeni Nagy Imréhez, ami nem tudott eljutni hozzá, s emiatt október 30-án vonattal visszatértek Veszprémbe.

1956. november 1-jén vagy 2-án a többi diákkal együtt, a kaszárnyában egy tiszttól kapott egy géppisztolyt, két dobtárnnyi lőszert és egy fegyverviselési engedélyt. A fegyvert önvédelemre kapta. A nemzetőrség tagja nem volt. Miután megkapta a fegyvert, 1956. november 4-ig az egyetemen tartózkodott, de szolgálatot nem telje-

sített és nem őrzött semmit. 1956. november 4-e reggeléig az egyetem „A” épületének ügyeleti szobájában tartózkodott. Látva, hogy az egyetemhez szovjet egységek közelednek, otthagya az ügyeleti szobában a géppisztolyt és a töltenytárat, kiment a szovjet katonák elé. Megpillantva egy szovjet alezredest, behívta az ügyeleti szobába, ahol rámutatott a fegyverre. Az alezredes elvette a géppisztolyt és Füredit a többi diákkal együtt elengedték. 1956. november 4-én Füredi és még kb. 14 diák elmentek a városban található diákszállóhoz. Ennek a bejáratánál tartóztatták le őket fegyvertelenül. A letartóztatásakor sem ő, sem a társai ellenállást nem tanúsítottak, a harcokban részt nem vett, forradalmi tanács tagja nem volt.

Amikor Budán tartózkodott 1956. október 27–29. között, ő és Sági több budai diák társaságában átmentek Pestre, hogy megnézzék, hogy mi történik ott. Pesten Füredi és Sági bementek az egyetem kollégiumába, ahol diákokkal találkoztak és megtárgyalták a helyzetet, de semmilyen gyakorlati tevékenységben részt nem vállalt. Abban az időben, amikor Pesten volt, az egyetem kollégiumában, bejött oda egy csoport felfegyverzett munkás és felkelő, akik kijelentették, hogy egyetértenek a budapesti diákság követeléseivel abban, hogy együtt kell harcolniuk a szabad Magyarorszáért.

Pesten a kollégiumban volt, majd egy csoport felkelővel Budára ment, ahonnan visszatért Veszprémbe.

Pesten a kollégiumban a VII. kerületi rendőrség munkatársaitól kapott egy szovjet gyártmányú géppisztolyt egy dobtár lőszerrel és egy igazolványt, amely azt tanúsította, hogy ő tagja a nemzetőrségnek. Visszatérve Pestről Budára, a fegyvert, lőszerrel és igazolványt átadta egy rendőrnek, mert nem akart részt venni a harcokban. Veszprémbe fegyvertelenül érkezett vissza és ezután kapott egy új géppisztolyt. Miközben Budán és Pesten tartózkodott fegyverrel rendelkezett. A harcokban részt nem vett és nem lövöldözött. Semmilyen más kapcsolata a budapesti felkelőkkel nem volt. Miután visszatért Veszprémbe, mint a MEFESZ diákbizottságának tagja kiadott kb. 80–100 db iratot (igazolványt) olyan személyeknek, diákoknak, akik a MEFESZ tagjai voltak és élelmiszert, gyógyszert szállítottak Szombathelyről Veszprémen keresztül Budapestre a kórházak, diák kollégiumok részére.

Ezen kívül Füredi kiadott még a MEFESZ nevében igazolást Jánosi Antal tanársegéd, Óhegyi Tamás diák és még egy diák részére (a vezetéki és keresztnévére nem emlékszik). Az igazolások alapján ezek a személyek Bécsbe utaztak, ahonnan kb. 100 kg gyógyszer hoztak Veszprémbe. Ezeknek a gyógyszereknek nagy részét átadták a veszprémi kórháznak, egy része pedig az egyetemen maradt a diákok szükségleteire, bár közöttük nem volt sebesült.

Jánosi Antal, Óhegyi Tamás és Sági jelenlegi tartózkodási helyét nem ismeri, nem vele tartóztatták le őket.

A Veszprémi Egyetem diákjai közül ismeri Szűcs Istvánt, aki a megyei forradalmi bizottság tagja volt (letartóztatták a szovjet egységek) és Sági, aki vagy a megyei, vagy a városi forradalmi bizottság tagja volt, de a hollétéről nincs tudomása. Tényleges gyakorlati forradalmi tevékenységükről nem tud semmit.

A Veszprémi Egyetem diákjai közül vagy a veszprémi lakosok közül nem ismer senkit, aki aktív lázadó lett volna és részt vett volna a harcokban a szovjet csapatok ellen, vagy embert ölt volna, nem ismer horthysta tisztet, sem olyan személyt, aki nyugatról érkezett volna.

Ellenőrzést igényel.

Az UKGB kárpátaljai részlegének nyomozója
56. 11. 24.

Belocerkovec főhadnagy

III.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Igazolás

Szűcs István 1935-ben született a Békés megyei Battonya községben, a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG állampolgára, nemzetisége magyar, iskolázottsága középfokú, a Veszprémi Egyetem Kémia Karának IV. éves hallgatója, kézműves családból származik, 1948-tól a DISZ tagja és 1956. október 23-tól a MEFESZ tagja, nőtlen, büntetlen előéletű.

A Magyarországról átadott dokumentumok szerint Szűcs a veszprémi felkelők között volt, fegyverzete 2 karabélyból, 1 géppisztolyból és 1 pisztolyból állt, ezeket a szovjet csapatok katonái kobozták el letartóztatása napján.

A beszélgetés során Szűcs a következőket mondta.

Letartóztatására ez év november 4-én került sor a szovjet katonák által a Veszprémi Egyetem épületében, mert tagja volt munkás forradalmi tanácsnak. Fegyvere egy 6,35 kaliberű pisztoly volt.

1956. október 23-án Szűcs jelen volt a Veszprémi Színházban megtartott munkás- és diákgyűlésen, amelyen megalakult a MEFESZ diákszervezet, a követelések ismertek. Ezen a gyűlésen Szűcs állítása szerint jelen volt a párt városi és megyei elnökei és a Veszprém városi DISZ-bizottság elnöke [olvashatatlan név].

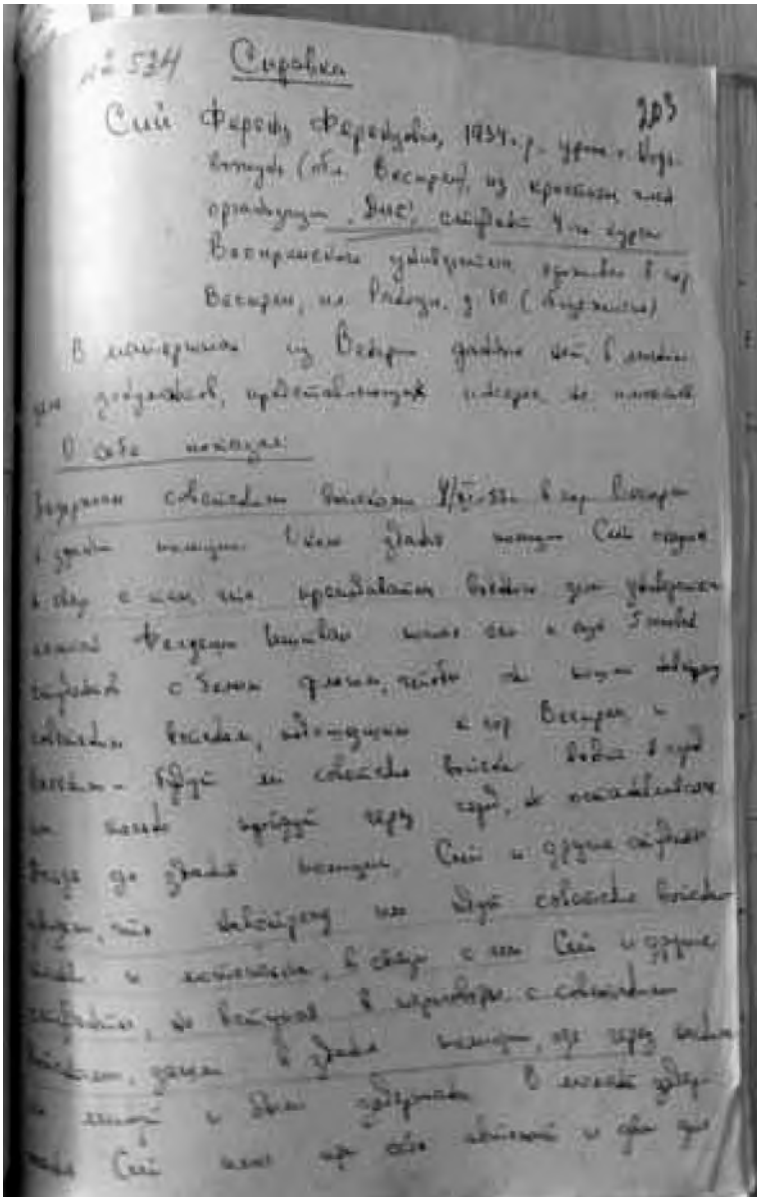
Ez év november 25–26-án részt vett a diákok és munkások demonstrációján, amelyek Veszprém utcáin zajlottak.

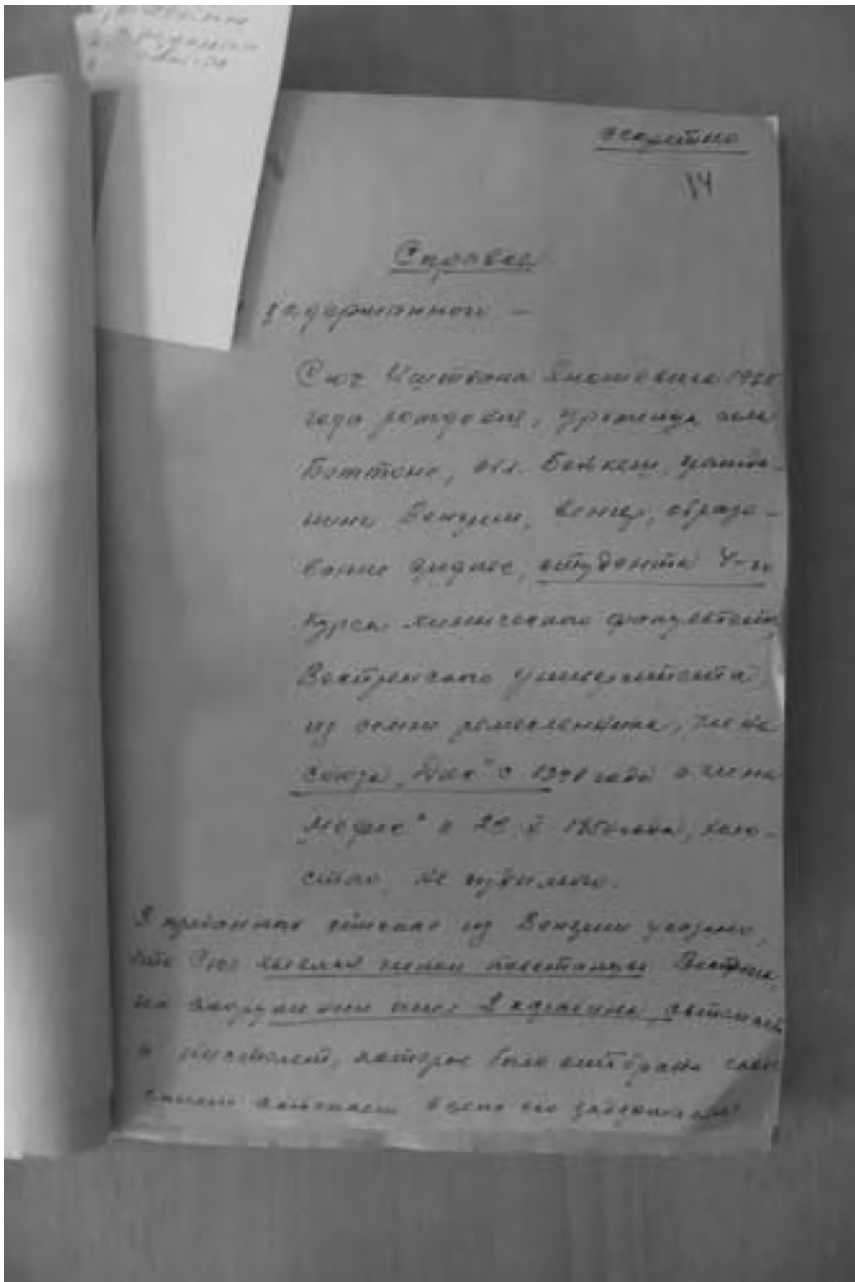
Ez év november 27-én az egyetem épületében tartottak egy gyűlést, amelyen jelen voltak a diákok és városi gyárak, üzemek és intézmények munkástanácsainak képviselői, s itt megválasztották a képviselőket a megyei forradalmi tanácsba, összesen 23 főt.

A megyei forradalmi tanács tagjai lettek ő, Szűcs István, Molnár Tamás, Horváth Tibor és mások, de a nevüket nem tudja. A tanács elnökének Brusznjai Árpádot választották, aki a gimnázium egykori tanára volt.

A Nagy Imre-kormány határozatának értelmében a városban létrehozták a Nemzetőrség és a rendőrség alakulatait, amelyeket a katonaság fegyverzett fel.

Ez év november 30-án vagy 31-én ő személyesen egy pisztollyal lett felfegyverezve és ez a pisztoly volt a fegyvere november 4-ig, a letartóztatása pillanatáig. Szűcs ezenkívül kijelentette, hogy ő személyesen semmilyen megtorló-büntető cso-

portokban részt nem vett és a városban történt rendbontásokkal kapcsolatban nem tud semmit. A véleménye szerint csak az államvédelmi szervek munkatársait tartóztatták le. Azokat is csak azért, hogy megőrizhessék az életüket. Az államvédelmi szervek letartóztatásában részt nem vett, és ezzel kapcsolatban nincs semmiről tudomása.

November 4-én reggel, amikor a katonák beléptek az egyetemre, a pisztolyát Szűcs bedobta a szobában lévő szemetesbe. Ezek után őt és a többi diákot egy szovjet tiszt elengedte, és amikor ők az utcán haladtak a kollégium felé, egy szovjet járőr letartóztatta őket.

Ellenőrzést igényel

A Kárpátaljai Megyei KGB rangidős nyomozója [olvashatatlan név] főhadnagy

Szijj Ferenc, Füredi Zoltán, Szűcs István kihallgatási jegyzőkönyvének első oldalai
Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43, opisz 1, sorszám No. 9.

Méret: A4-es oldal.

IV.

Lelőhely: Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43. opisz 1. No. 9.

Igazolás

Vékony Ferenc 1935-ben született a Békés megyei Szeghalomban, magyar nemzetiségű, 1952 szeptemberétől a DISZ tagja, 1956. október 23-tól a MEFESZ tagja, apja Vékony Ferenc, 1906-ban született, lakhelye Szeghalom, szakmája pék és pékségben dolgozik. A Veszprémi Egyetem IV. évfolyamos hallgatója.

A Magyarországról küldött listákban nincs kompromittáló anyag Vékony F.-et illetően. A személyi anyagában van egy géppel írott nemzeti tartalmú vers magyar nyelven.

Az 1956. november 24-i kihallgatáson a következőket állította: 1956. október 23-ig a Veszprémi Egyetem IV. évfolyamos hallgatója. Október 23-án délelőtt a foglalkozásokon volt, délután a városi színházban megtartott gyűlésre ment el, ahol jelen volt az egyetem összes hallgatója, a DISZ megyei szervezetének elnöke, a Magyar Munkáspárt megyei bizottságának elnöke és egy munkásküldöttség, akiknek a vezetéknevét nem ismeri. Azt, hogy ki volt a gyűlés szervezője nem tudom, de az újságok azt írták, hogy hasonló gyűlések voltak minden olyan városban, ahol felsőoktatási intézmény volt. A gyűlésen a MEFESZ a szervezet megalapításával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott, és a követeléseik 20 pontjának megvitatásával. A gyűlésen létrehozták a Veszprémi Egyetem MEFESZ szervezetét, de bizottságot nem választottak.

A gyűlés megvitattott és elfogadott kb. 20 pontot, amelyeket napvilágra hozott a Petőfi Hírlap, kié ez az orgánus azt nem tudom. Én egyetértettem a diákok ezen pontjaival, követeléseivel. Október 24-én délelőtt tanultam, délután labdarúgó edzésen voltam. Október 25–30. között az egyetemen voltam és személyes ügyeimet intéztem. 1956. október 30-án évfolyamtársammal, Zsilinszki Rudolfal autóstoppal Budapestre utaztunk a testvéremhez, Vékony Imréhez, aki 1938-ban született, azért, mert táviratoztam neki, de ő nem válaszolt és én aggódtam miatta. A testvérem az építészeti iskolában tanult és kollégiumban lakott a Damjanich utca 50. szám alatt. A testvéremnél éjszakáztam és visszautaztam Veszprémbe október 31-én reggel. Október 31-től november 1-ig az egyetem kollégiumában tartózkodtam. 1956. november 2-án beléptem az egyetem nemzetőrségébe, amelyet az egyetem épületeinek védelme érdekében hoztak létre. 1956. november 3-án reggel a katonai tanszék vezetője, Földesi utasítására Vigh Antal nemzetőrrel elmentünk a városi villanytelep és pékség környékére megtudni, hogy nincs-e arra rendbontás. Megérkezvén a pékséghez azt láttuk, hogy két ismeretlen tengeri kékéket hurcol el, ezért utánuk mentünk, hogy feltartóztassuk őket, mivel olyan utasítást kaptak a nemzetőrök, hogy tartóztassák le azokat a személyeket, akik lopással foglalkoznak.

Miután kb. 400–500 métert haladtunk a kukoricásban szovjet katonák tartóztattak le minket és az egységük állomáshelyére kísérték minket, ahol felszólítottak, hogy adjuk át a fegyvereinket, amit meg is tettünk. Az események ideje alatt Veszprémben a letartóztatásomig nem történt gyilkosság, akasztás vagy kínzás, ilyen bűncselekményt nem követtem el. Velem egy csoportban nemzetőrként szolgáltak: Vigh Antal, Simon Ferenc, Simon Gyula, Szikszai Ferenc, Til László, Bércz (a keresztnévét nem tudom), Magyarai Sándor, Sasvári Mihály, Tóth Béla.

Az események idején Veszprémben működött a városi forradalmi tanács. Azt, hogy kik voltak a tagjai nem tudom, az elnöke Lóránt volt, aki az események előtt a Veszprém megyei újság szerkesztője volt.

Az egyetemen volt egy tanács, az események idején alakult, amelynek tagjai professzorok voltak. Ez a tanács foglalkozott a rendfenntartással az egyetemen.

A lázadók közül nem ismerek senkit. Arról nincs tudomásom, hogy voltak-e egyáltalán lázadók Veszprémben.

A nekem felmutatott magyar nyelvű verset én gépeltem le írógépen Zsilinszki Rudolf évfolyamtársam kérésére. Ezt a verset az egyetem hirdetőtáblájára kifüggesztettük. Zsilinszki Rudolf kérésére legépeltem 2 példányban, az egyiket neki adtam, a másikat magamnál hagytam. A vers tartalmát nem tudom elmondani, mert gépelés közben a szavakra koncentráltam, nem pedig a tartalomra. Ezt a verset nem olvastam senkinek, azt, hogy ki írta nem tudom.

Ellenőrzést igényel

56. 11. 24.

Az UKGB nyomozati osztályának nyomozója

Zsupányenko főhadnagy

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43. opisz 1. No. 9.

Harcra haza fiai

Mi a szén és fűtőolaj fiai
Tizenegy éve másnak dolgozunk
A munka után vér kell nekünk
De millió magyar ellen válaszol?

Elég volt a börtönökből és igából
Elég volt a tizenegy évi rabságból
Legyünk szabadok ne rabok
Szabadok végre és magyarok.

Magyarok! Végre ütött az óra
Fegyverbe haza, millió munkás
Védjük meg a hazát, gyönyört
Hogy legyenek szabadok a termeink (valószínűleg testvéreink).

Ne csüggedj! Előre a végső harcig
Előre még ha mind is
Nem késlekedhetünk egy lépést sem
Mert az anyaföldet magyar föld itatja.

Harcra! Ez lesz az utolsó harc
Harcra! Most szükség van mindenki erőfeszítésére.
Harcoljunk ki végre a drága szabadságot
Rázzuk le a gyalázatos rabságot.

Tolmács: Fulibka Lex

Az eredeti vers Vékony Ferenc személyi anyagában található

(Megjegyzés: Az eredeti magyar nyelvű vers már nincs meg. A fent közölt fordítás az orosz nyelven leírt vers magyar fordítása. – szerző)

V.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43. opisz 1. No. 9.

Igazolás

Persay Gyula 1935-ben született a Zala megyei Nova községben, magyar nemzetiségű, a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG állampolgára, hivatalnoki (közalkalmazotti) származású, a DISZ tagja, a Veszprémi Egyetem III. éves kémikus hallgatója, lakhelye a Tolbuhin utca 16. alatt található diákszálló.

Persayval kapcsolatban olyan információk vannak, hogy a Veszprémi Egyetemen működő nemzetőrség rádiós csoportjának tagja volt.

A kikérdezés folyamán Persay kijelentette, hogy 1956. október 23-án részt vett a diák tüntetésen és még ugyanazon a napon jelen volt a Veszprémi Egyetem diákgyűlésén, amelyen a felszólalók a független Magyarországot követelték, és a nyugati és keleti országokkal való viszony felülvizsgálatát.

Ezen gyűlésen felszólalt Pfeiffer Gyula diák, de a felszólalására nem emlékszük. Pfeiffer itt található a letartóztatottak között.

Kb. november 1-jén Persay belépett a Veszprémi Egyetem nemzetőr csapatába. Akkor kapta meg a géppisztolyt egy teli tárral.

Ugyanezen a napon kaptak olyan értesítéseket, hogy a Zirc községben (Veszprémtől 25 km) lakó németek zendülésre készülnek. Emiatt Zirc községbe küldték a nemzetőrség egy csapatát a katonai tanszék tanára, Bíró Zoltán főhadnagy vezetésével. Ebben a csapatban Persay is benne volt. A zendüléssel kapcsolatos információ nem talált megerősítést és Bíró Zoltán felvetésére végig haladtak Zirc községen azzal, a felszólítással, hogy a rendbontás semmilyen formája nem engedélyezett.

Tagadta, hogy a rádiós csoport tagja lett volna és hogy egyéb tevékenységgel foglalkozott volna. Letartóztatására az egyetem kollégiumában került sor, fegyvere nem volt.

Azt állította, hogy a rádiós csoportban a IV. évfolyamon kémia szakos hallgatók voltak: Ötvös Dániel, Székely Gyula, Csetényi (a nevét nem tudja), akik a letartóztatottak között vannak.

Ezen kívül a letartóztatottak között van az ismerőse Csáki Tamás, de a tevékenységéről nincs adat.

Persay ellenőrzést igényel.

A USZSZK MT mellett működő KGB főosztály harkovi részlegének rangidős nyomozója

1956. december 18.

Szalahin százados.

VI.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43. opisz 1. No. 9.

Igazolás

Persay Gyula 1935-ben született a Zala megyei Nova faluban, hivatalnokok (közalkalmazott) közül való, a DISZ tagja. A Veszprémi Egyetem kémia karának III. éves hallgatója. Lakcíme Veszprém, Tolbuhin utca 16. (kollégium).

Magyarországnak semmilyen vele kapcsolatos anyaga nincs.

Magáról a következőket állította:

Letartóztatására 1956. november 5-én került sor Veszprém városában. A szovjet katonák az egyetem női kollégiumában tartóztatták le, ahova azért ment, mert hazakísérte lány diáktársát. A letartóztatása pillanatában fegyvere nem volt, ellenállást nem tanúsított. Nem volt a Nemzetőrség tagja, fegyvert nem kapott, harcban részt nem vett, a forradalmi bizottság tagja sem volt.

Kb. 1956. október 25-én (szerdán) az egyetem épületét megközelítette a helyi lakosok tömege, akiket részeg hangadók vezettek és követelésükre a diákok csatlakoztak a tömeghez. Ezek után együtt elmentek a Petőfi szoborhoz, ahol hasonlókat kiabáltak „Nagy Imrét akarjuk a kormányba”, „Fegyvert akarunk, hogy segíthessünk Budapestnek”. Ennek a megmozdulásnak nem a diákok voltak szervezői, hanem számára ismeretlen személyek, amelyekkel a letartóztatása után nem találkozott.

Személyesen Persay jelen volt az említett tüntetésen, de nem tanúsított ott aktív magatartást, semmilyen kijelentést nem tett. És semmiféle lózungot vagy jelmondatot nem fogalmazott meg.

A lázadás aktív résztvevőit, bujtogatókat, horthysta tisztet, vagy nyugatról érkezett személyeket nem ismer, és nem tud olyan veszprémi lakosokról sem, akik részt vettek volna a kivégezésekben és a harcokban.

Nem ismert olyan diákat, akit fegyverrel a kezében tartóztattak volna le, de amennyire ő tudja kb. 80 veszprémi egyetemista került letartóztatásra.

Ellenőrzést igényel

A Kárpátaljai UKGB nyomozója
56. 11. 22.

Belocerhovec főhadnagy

(Megjegyzés: egy személyt többször is kihallgattak, mint az Persay esetében is történt. – szerző)

VII.

Lelőhely: Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívuma. Fond 43. opisz 1. No. 9.

Igazolás

Szikszai Ferenc 1934-ben született a Szolnok megyei Törökszentmiklóson, paraszti származású, a DISZ tagja, a Veszprémi Egyetem IV. évfolyamos kémia szakos hallgatója. Lakhelye Veszprém, Tolbuhin utca 16. (kollégium).

A magyarországi anyagokban adatok nincsenek róla, a személyes anyagában nincs semmilyen okmánya.

Magáról a következőket állítja.

1956. november 4-én tartóztatták le a szovjet csapatok Veszprémben, a rendőrség épületében, ahol azért volt, mert 1956. november 4-re virradó reggel, miközben az egyetem épületében volt, felébresztették a katonai tanszék oktatói, Földesi István százados és Bíró Zoltán főhadnagy és azt mondták Szikszainak, hogy ő és még néhány diák, mint a nemzetőrség tagjai, menjenek ki a város határán túlra a szovjet csapatokhoz, kideríteni, hogy a szovjet csapatok bevonulnak-e Veszprémbe vagy csak áthaladnak rajta. Hogy ez miért érdekelte Földesit és Bírót, azt Szikszai nem tudja, de Földesi adott neki egy fehér zászlót, hogyha találkoznak a szovjet katonákkal, azok ne nyissanak tüzet. Szikszai és még 5 diák fegyveresen és fehér zászlóval elindult a városon kívülre, hogy találkozzanak a szovjet csapatokkal, de ahogy odaértek a rendőrség épületéhez megláttak egy velük szembe haladó mentőkocsit, amely sebesült magyarokat szállított (hogy ki és hol sebesítette meg őket, azt nem tudja). A látottak miatt féltek tovább menni és bementek a rendőrség épületébe, ahol már több mint 100 fő volt. Ekkor a rendőrségen megjelent egy magyar tiszt és felajánlotta, hogy akinek fegyvere van, tegye azt le. Szikszai a nála lévő géppisztolyt és hozzávaló dobtárat abban a szobában hagyta, amelyben a többiek is lerakták a fegyvereiket, majd kb. 5–10 perc múlva az épületbe bejöttek a szovjet katonák és letartóztatták az ott jelen lévőket, Szikszait is beleértve. A letartóztatáskor sem Szikszai, sem az ott tartózkodók nem tanúsítottak ellenállást, a szovjet katonákra nem lőtt. Vele együtt letartóztattak más, fegyverrel rendelkező diákat is, mint például: Simon Ferenc, Szijj Ferenc, Péterfi Tibor, Mogyorósi Sándor, Monostory László, Rikk József, Vajda Sándor, Balogh Lajos és mások.

1956. október 31-én vagy november 1-én Szikszai belépett a Nemzetőrség diák csapatába, majd Földesi százados és Bíró főhadnagy utasítására elment a kaszárnyába, ahol egy őrzető kezéből kapott egy géppisztolyt, egy dobtáryi lőszert, valamint, egy katonai nadrágot, csizmát és pufajkát, és két nap múlva kapott Földesitől egy fegyverviselési engedélyt.

Miután megkapta a fegyvert, egyszer volt ügyeletben az egyetem „C” épületében és ott is töltötte az éjszakát. Ezután küldték el a szovjet csapatokhoz, ahol letartózt-

tatták a rendőrség épületében. Szikszai olyan feladatot, hogy lépjen harcba a szovjet csapatokkal, nem kapott, a harcban nem vett részt, forradalmi bizottsági tag nem volt.

Olyan veszprémi lakost vagy egyetemi diákot, aki aktív lázadó vagy bujdosó, vagy gyilkos lett volna, vagy olyan személyt, aki Nyugatról érkezett volna, vagy horthysta tisztet nem ismer.

Szikszai letartóztatása pillanatáig a városban harc és lövöldözés nem volt, de a letartóztatása után hallott lövéseket, de hogy ki lőtt kire, azt nem tudja.

Ellenőrzést igényel.

Az UKGB Kárpátaljai osztályának nyomozója Belocerkovec főhadnagy
56. 11. 27.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Az Ukrajna Állambiztonsági Hivatala levéltárában őrzött felhasznált KGB iratok

- KGB, f. 62, op. 2, porj. n. 22 (1956)
KGB, f. 43 op. 1, porj. n. 9, d. 1, tom 9 (1956)
KGB, f. 43, op. 1, porj. n. 17, d. 5, tom 2 (1956)
KGB, f. 43, op. 1, porj. n. 13. (1956)

Felhasznált szakirodalom

- Albert József (szerk.): A Veszprémi Egyetem története 1949–1999. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Tanács, 2002.
- Horváth Miklós–Olekszandr Pahirya: Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában, 1956, Argumentum Kiadó, 2012.
- Kahler Frigyes: A délibáb nyomában. Közéleti írások és beszédek. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.
- Mészáros Gyula: Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések. Művészetek Háza, Veszprém, 2001.
- Somfai Balázs (szerk.): Veszprém megye ötvenhatban, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2012.
- Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin: Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993.
- Váradi Natália: Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumai. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2012
- Váradi Natália: 1956-os forradalom a KGB iratai alapján. = Honismeret, 39. évf. 2011. 1. sz.
- Váradi Natália: 1956-os deportálások a Szovjetunióba (a KGB dokumentumai alapján). = Acta Beregsasiensis, Beregszász, 2010.
- Váradi Natália: 1956-os forradalommal kapcsolatos iratok a KGB levéltárában. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2010.
- Váradi Natália: Deportálások Kárpátaljára, valamint a Szovjetunióba az 1956-os forradalom és szabadságharc ideje alatt. Nyíregyháza, 2007.
- Váradi Natália: Deportálások Magyarországról a Szovjetunióba 1956-ban. In: A néppel tűzőn-vízen át. c. konferencia kiadványa, Budapest, 2011.

Felhasznált sajtóanyag

Veszprémmegyei Népújság, 1956. X. 24.
Veszprémmegyei Népújság, 1956. X. 27.
Veszprémmegyei Népújság, 1956. X. 29.

A veszprémi fiatalokkal kapcsolatos kutatást a veszprémi Pannon Egyetem rektora, dr. Friedler Ferenc, valamint dr. Garaczi Imre, a veszprémi Magyarságtudományi Kutatóműhely alapítója támogatta, e helyen köszönöm meg támogatásukat.

¹ Dr. Váradi Natália Phd, történész, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
Ukrajna

² A visszaküldés dátumát különböző színű tollal és kézírással jegyezték fel a sorszám elé. A P betű a következőket jelentheti: переведен – átszállítva, переправлен – átírányítva.

Az ellenzék „főhadiszállása”: Veszprém

Kétszáz éve jelent meg a Mondolat

SEBŐ JÓZSEF

VESZPRÉM A 19. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN EGYIKE VOLT azoknak a kulturális szigeteknek, melyek, ha némi késéssel is, de átvették, visszahangozták Európa szellemi törekvéseit. A Veszprémhez, az (egyház)megyéhez kötődő írók, költők, papok a majd egy évszázadot felölelő nyelvújítási mozgalomban – amely a magyar nyelv történetének eseményekben és eredményekben egyik legmozgalmasabb korszaka volt –, igen jelentős szerepet játszottak. A ránk maradt szövegeket megismerve joggal állíthatjuk, hogy a nyelvújítási centrum, Széphalom ellenpólusa – Veszprém volt.

Abban, hogy a kialakuló nemzeti nyelvi norma nemcsak a Felső-Tisza-vidék nyelvéből táplálkozott, abban – a nyelvújítás akusztikus terében – Veszprém, mint irodalmi centrum, jelentős szerepet játszott. Hiszen az általunk ma is használt magyar nyelv csak a nyelvújítás korának egymásnak ellentmondó irányzatainak keresztüzében kovácsolódhatott nemesen korszerűvé. Azaz: a veszprémi mérsékelt ortológusok éppúgy szolgálták a nyelvújítás ügyét, mint a más tájakon élő mérsékelt neológusok.

A kétszáz éve, 1813-ban Veszprémbe megjelent Mondolat jelentősége elsősorban abban áll, hogy egy olyan országos vitát indított el, mely a végső soron a nyelvújítás dilemmáinak tárgyilagossá és józan mérlegeléséhez vezetett.

Takáts Sándor, a neves művelődéstörténész így ír a város szerepéről (1890): „A múlt század elején Veszprém, irodalomtörténeti szempontból, igen nevezetes hely volt. Kazinczy legerősebb ellenfelei e kis városban szoktak összegyűlni, s innét intézték újításai ellen a támadásokat... Rövid idő alatt egyesítették zászlójuk alatt a dunántúli írók legtöbbszörét, kik habár nem is laktak mind Veszprémbe, de sokszor találkoztak és sűrűn leveleztek egymással.”

A Veszprémbe – *Dicshalomban* – megjelent Mondolat, a „*fertelmes pasquill*” kis kötete pedig az elmúlt két évszázadban a nyelvújítás, illetve a Kazinczy elleni támadások szimbólumává vált, noha ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy ez a mű hatásának durva leegyszerűsítése, miként az ortológus-neológus szembeállítás is az. Megjelenésekor vízvázalstónak bizonyult: a nyelvvel kapcsolatos közbeszéd fókuszpontjába került, országszerte hevesen vitatták. Szerepe megkérdőjelezhetetlen, de a nyelvújítással kapcsolatban még számos sztereotípiát él az utókor tudatában.

Veszprémnek a nyelvújításban betöltött szerepét jól jellemzik Kisfaludy Sándor sorai: „...Kazinczynak és pártjának már annyira megy bosszúálló indulattya, hogy Weszprímet is készek mindenütt leszóllani azért, hogy a ’ Mondolat vidékén készült, és ott nyomtattatott. Szerencsés volna hazánk és nemzetünk, ha még csak két három helyen annyi jóakarátú, és a közjóért buzgó hazafi volna egygyütt mind a Literatúrára, mind általlyában a’ hazafiságnak minden ágaira nézve, mint a’ mennyit Veszprímben esmerék és tisztelek, kivált az ott való Káptalanban és papok között. Mind Vármegye, mind Káptalan olyan, hogy annak lelkét szeretném valamennyibe lehellni a’ Hazában.”¹

A Veszprémben és a megyében élő középnemesség túlnyomó része a mérsékelt reformok híve. A pápai református kollégiumnak és a veszprémi piarista gimnáziumnak köszönhetően jelentős iskolázottsággal és műveltséggel rendelkeztek. E két város polgársága egyfajta szimbiózisban élt azzal a hivatali nemességgel, melyre leginkább hatottak a terézianus valamint jozefinista gazdasági, közigazgatási és iskolázási reformok. Pozsony és Bécs kulturális kisugárzása is itt volt a legérezhetőbb.

A Kazinczy reformjai elleni dunántúli tiltakozást nem szabad egyfajta konzervatív nemesi ellenállásként értelmezni. Veszprém és Pápa vidékén a 19. század elejére – az életmód polgárosultabb voltából fakadóan – már lezajlódott egy spontán, de mindenképp szerves, nem „felülről” irányított nyelvi korszerűsödés, amely itt előbbre jutott, mint az ország más tájain. Ezért a „nyelvújítás” ügye az itt élők számára nem volt olyan sürgető, mint Kelet-Magyarországon. Az iskolázottabbak nem érezték olyan nagyra a Dunántúlt Európától elválasztó különbséget, mint az Alföld vagy Erdély magyarsága. Ennek egyik jele, hogy Veszprém megyében 1848 előtt nyolc olvasótársaság és öt kaszinó állt a művelődni akaró köznemesek, hivatalnokok és a papság rendelkezésére.²

A Mondolat

A nyelvújítás szükségességében a kortársak szinte mind egyetértettek, ám annak mikéntjét, tempóját, merészségét illetően számos elképzelés fogalmazódott meg.

Az új szavak burjánzásának természetesen számos vadhajtása, ijesztő kinövése is volt: hívei ezrével gyártották az új szavakat, köztük számos olyant, melyek ma is megmosolyogtatják az olvasót: *anybeszélet* (anyanyelv), *átkupidolni* (szerelembe ejteni), *bámtest* (gyönyörű testalkat), *bátorságosítani* (bátorítani), *begyeskedő* (szertető), *beszéllettudós* (nyelvész), *betűírás* (helyesírás), *csókpengés* (csókolózás), *lábtyű* (harisnya)... Nem vették figyelembe, hogy egy-egy szó megerősödéséhez, elfogadottá válásához érlelő időre van szükség.

1813 márciusában jelent meg Kazinczy Dayka-életrajza, amelyben Széphalom gazdája először fejtette ki a neológia, a klasszicizmus jegyében fogant új stíluseszmeny elveit, melyeket korántsem osztott minden magyar író. Ugyanakkor

Barcafalvi – Wándza-féle szertelen nyelvújítás is ellenállást váltott ki a „józan ész” híveiből. Akik csak az alkalomra vártak, hogy visszavághassanak.

Barcafalvi például a következőket javasolta: *mindeményedelem* (egyetem), *művedelem* (gyár), *okodalom* (akadémia), *veteményedelem* (szeminárium), *őrmész* (testőr)...

E túlkapásokra válaszoltak a nyelvújítást mérsékelni akarók – Veszprémben – az általuk kiadott *Mondolat* című nyelvújítás-ellenes könyvecskéjükkel (1813), melyben kipellengézték a nyelvújítók szófacsarásait. A mű szerkesztője *Somogyi Gedeon* (1783–1821), akkor tótvázsonyi lakos, veszprémi esküdt, a vármegye levéltárosa volt. Igaz, könyvecskéjében sehol sem nevezi meg magát, de mindenki tudta, hogy a közrebocsátás az ő műve. Református lévén, a személyiségnek nagyobb szerepet kínáló protestáns etika jegyében, bizonyára jobb lehetőségei voltak a nyelvújí-

tás kényes nemzeti ügyének bírálata, mint a katolikus Veszprémben élő kanonokoknak, tanároknak, jogászoknak.

A 102 oldalas, zsebkönyv alakú kiadvány jórészt Szentgyörgyi József debreceni orvos és nyelvész, Kazinczy barátja kéziratban terjedő szógyűjtését vette át, s egészítette ki „ajánlat-levéllal” és „vezérszókkal” Kazinczy-ellenes gúnyirattá. És ezt adta ki *Mondolat sok bővítéssel, és egy kiegészített újj-szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve, egy Tünet-forint, Dicshalom. 1813* címmel. (Szentgyörgyi 1808–1809 táján összeállított gyűjteménye nem Kazinczy ellen íródott, csupán az izléstelen újítokat támadta.)

A belső címlapon Zafyr Czenczi (Kazinczy Ferenc) szamaragol felfelé a Parnasszus hegyére, melynek tetején egy Pegazus ágaskodik. Fején borostyánkoszorú s rajta egy lepke, szájához tülköt emel. Az út mellett egy szatír egy hatalmas kanászkürtöt fúj, a szamár oldalán lógó szerszámokban pedig többen a szabadkőműves jelvényeket vélték felismerni. Ami igazán sértő: a szamárháton ülő lantos, oldalt pedig egy szatír ugrál.

Takáts Sándor szerint a tótvázsonyi Fábian József kérte meg pápai barátját, Márton Istvánt, hogy Bécsben tartózkodó Márton József által készíttessen egy komikus képet a Mondolathoz. S mindkettő örömmel járt el a megbízatásban.³

A „Vezérszó” csipkelődő mondatokban bővelkedik: „...Halljátok Népünk Atyái! a Gordiai göts kigyüremlett, Honnunkra szembeesőleg visszatért az Ég’ kegye; vid kiáltással gedélli Szittyá Nyelvünket, melly az ádáz fegyelem’ násfája ’alatt, Dédőseinkről ránk maradt miveletlenségének szűk verőzéi közt, véletlen, szinte ezen Évszakig a ’molette kétkedés’ latorkertjében sinkedett. – Idv a’ nemismért, egyedül sejtítgetett főbb Valóságoknak! kik megengedék: hogy nyomorult embercse én, mint a’ Mennydurrogtatónak ditsó Fajzatja – úgy hullhatnék Véreim’ hálás keblébe, ’s hogy segédjére kelvén kókkadó Nyelvünknek, a’ balvéleményű Beszéltudósokat beszádlanám, kiknek rakontzátlan uralkodások’ alatt a’ Böltselkedmény örök vaklásra kárhozódott... Költ a’ Túlvilági Tölgykirályném’ alatt, Ikerek’ Havának 1-sőjén 1813.”

A kötet második része az ortológusok által kifogásolt szavakat szedi betűrendbe: *derünnye* (hajnalcsillag), *Dörgő* (Jupiter), *egekbeötlő* (igen magas), *elférjedni* (férjhez menni), *előpillantat* (nászéjszaka), *Emberaty* (Isten), *embercse* (szegény, alávaló ember), *érzedmény* (esztétika), *evéskiváncs* (étvágy), *felüllepni* (elborítani), *földirákság* (földrajz)...

E kis *pasquillus* – ahogy a kortársak emlegették – önmagában nem képvisel különösebb nyelvészeti értéket, ám tudománytörténeti jelentősége annál nagyobb, hiszen kimondta a nemzeté válás korának lényegét: *nincs szükség nyakló nélküli nyelvújításra!*

A kötet rövid idő alatt kettéosztotta a magyarságot: egy hosszan érlelődő folyamat végére tett pontot, hiszen a nyelvkérdés már Mária Terézia uralkodása alatt felmerült, s a következő évtizedekben mind nagyobb jelentőségre tett szert.

A nyelvkérdés körüli viták különösen Kazinczy *Tövisék és Virágok* című epi-

grammagyűjteményének megjelenése (1811) után lángoltak föl, melyben széphalmi mester metsző humorral írt kortársairól, így az országszerte ünnepeelt Kisfaludy Sándorról is.

A Mondolat több részből álló, szellemesen megírt gúnyirat. Főképp a címlap az. A megjelenés helye – *Dicsshalom* – finom célzás a Kazinczy alkotta Széphalomra. A kötet „angyalbörbe” kötve „Tünet-forintért” kapható. Az ajánlás megszólítottja pedig nem más, mint Zafyr Czenczi (Kazinczy nevének anagrammája).

A mű fő erénye a rövidség és a velős tömörség.

A Mondolat minden bizonnyal a pennaháború legmerészebb lovasrohama volt. A magukat neológoknak hívó túlzó újítók gyors letámadására irányult, a nyelvújítás zűrzavarának kellős közepén. Hatása ezért is lehetett olyan elemi erejű. Hiszen a tét óriási volt: milyen legyen az irodalmi (sztenderd) magyar nyelv, illetve a létezők melyik változata legyen a domináns, melynek segítségével a magyarság modernizálódhat, s felzárkózhat a fejlett európai népek közösségéhez.

*

Kazinczy a Mondolatot Szentmártoni Radó Sándortól kapta meg 1814 január elején. Leveleiben váltig hangoztatta, hogy az ő nyugalma a mű meg nem zavarta, de szavaiból kitetszik, hogy bosszúsága még sokáig izzott és lángolt. Számára legalább annyira fájt, mint Kisfaludynak az ő recenziója. Noha Kisfaludy nem is tudott Somogyi Gedeon készülő pamfletjéről, Kazinczy az egész mögött mégis Kisfaludyt vélte felfedezni. Tegyük hozzá: nem alaptalanul.

„A tegnapi posta hozá meg nekem egy szépérsésű, egészen ismeretlen ember levelében a’ Mondolatot azon hírrel, hogy azt Veszprém Vármegyei Esküdt Somogyi Gedeon Uram írta... Ne mondhatnám, hogy a’ rezen ’s az egész elmés munkán kimondhatatlan gyönyörűséget leltem volna: de azt elmondhatom, hogy nyugalma-mat meg nem zavarta. Egy szamarat festeni, ’s Rajta ülő felibe a’ Péter vagy Pál nevét írni, arra nem ész kell, hanem valami egyéb; das kann jeder Bube. Kiszedni egynek vagy másnak írásaiból a’ szókat és szóllásokat, s’ azokból minden ész és értem nélkül... minden elérhető czélzás nélkül egy Centót szöni – az én szavaimat egygyüvé keverni a Siegwart fordítója szavaival és a Pethe Ferenczével, (ki füleinket a’ Dr. Decsy újságjában az idén sok hetekig elkinzotta, a’ki a’ Poétát képzelmésznek nevezte) ’s ezekkel együtt lakoltatni engemet és az engemet-szerető Berzsenyit – mi már ez? ...

El vagyok hitetve, hogy ez a’ sicarius énellenem nem magától jó, hanem reám ki van küldve...

Azok szerént a’ mit a’ mi Trans Danubianus embereinkről tudok, ’s nevezetesen Kisfaludiról, (ki annyira neheztelé az ötlet magasztaló recenziomat, hogy a’ mi olta azt vele levélben közlöttem még a lenyomatás előtt, soha nekem nem írt) könnyű hozzá vetnem mint lett ez a’ könyvecske. Én kevélyebb vagyok mint hogy magamat Somogyi Gedeon Esküdt Uramhoz tegyem ’s olly formán nézem a’ könyvformában

kiadott pasquillt mint a' Dietai Követ nézi midőn ötet holmi vad ficzkó a' maga sületlen versében öszvegázolja.

Igen jól tennéd édes barátom, ha kinyomoznád, hol nyomtatott ez a' Mondolat? 's nem Prixner metszette ezt a rezet? 's ki számára? ki dolgoztatta? Soha én, és semmiképpen nem akarom magamat megbosszulni egy illy alacsony emberen; úgy hiszem. hogy nekem arra szükségem nincs...⁴ – írta Helmeccy Mihálynak, rögtön a kézhezvétel után.

„A Munka valóságos Centó [túlzás]. Az az, kiszedte szavaimat, szóllásaimat írásaimból s minden ész és értelem, minden elérhető célzás nélkül egy Centót szöve belőlük, hogy engem tegyen nevetségessé... Engemet ez a megtiszteltetés felette nagyon nem gyönyörködtet ugyan: de valóban nyugodalmamat meg nem zavarta. A ki becsüli a szabadságot, tűrje el a féktelenség csapkodásait míg lehet. A Diétai Követek megvetéssel nézik midőn a vad ifjúság sületlen versekben őket szamaraknak titulázza. Somogyi Gedeon énellemem kiküldetett percussor és Sicárius. – De az ő szamara és fecsegése nem cáfolja meg azt, amit én az új szók és Neologismusok felől a Dayka Életében mondtam. Szamarat festeni, s valakinek nevét reá írni, das kann jeder Bube.”⁵

A széphalmi kúria gazdája leveleiben ugyan váltig hangoztatta, hogy lelki nyugalmit a Mondolat meg nem zavarta; látszólag a sztoikus magatartás páncélzatába öltözött. Ám ez csak a látszat. Később már a Mondolat okozta *iszonyú bántást* említi, mely átüt ezen a páncélzaton. És valóságos nyomozásba kezd: kik állhatnak a névtelen támadás mögött, s közben különféle összeesküvés-elméleteket gyártott. Az erre vonatkozó szakirodalomban döbbenet olvashatjuk, hogy Fazekas Mihály ez idő tájt megjelent *Lúdas Matyi*-jának Döbrögijében önmagát látja, benne őt figurázza ki a szerző, s a mű voltaképp ellene íródott; holott, már jóval korábban is olvasta. Ez a tény önmagában is az üldözési mánia apró jeleit tükrözi.⁶ Kazinczy kiválasztottság-tudata itt az önértékelés zavaraiával küzd.

Először Kisfaludy Sándorra gyanakodott, mert a Himfyről elmarasztaló kritikát írt.

Kisfaludy azonban így emlékezett: „A' Mondolat! – Midőn 1813-ban Füreden múltattam, és hallottam, hogy Somogyi Gedeon, kit én mái napig is csak egy-kétszeri látásból esmerek, ezen cím alatt ír egy Szatyrát, meg sem álmodám, hogy ez olly tűzre fogjon alkalmatosságot adni, a' mint történt. Én Somogyival soha a' Mondolatról egy szót sem szóllottam; azt azonban hallottam Weszprímben többektől, hogy ez nem egyéb, hanem egy kis ostor azoknak számára, kik nyelvünket szilaj kénynek szerint gondolt új szavakkal, beszéd módokkal, fordításokkal, gallicizmusokkal, germanizmusokkal korcsosítták. Hogy a' Mondolatot legelőször olvastam ('s pedig azt magától a' szerzőtől kaptam ajándékban) tellyes ártatlanságomban vettem ugyan észre, hogy sok helyen Kazinczy csapkodtatik benne; sőt olly őszinte voltam, hogy néhány csapást magam is elvállaltam...

Pápaynak azt írta Kazinczy, hogy engem tart a' Mondolat szerzőjének. Én nevettem, és azt gondoltam: be nem esmer engem Kazinczy!”⁷

Ám a széphalmi mester az első felindulást követően már kellő önkritikával nyilatkozott: „Azért, hogy szerencsétlen újítások is esnek a ’magyar nyelven, nem következik, hogy minden újítás szerencsétlen s ’minden újítás tilalmas. ’S valamint mindennek a ’világon van valamely haszna, úgy van ennek is: a Folnesicsek, Vandzák, Pethe Ferenczek megszeppennek ’s nem fogják üzni bolondságaikat.”⁸

Berzsenyi Dánielnek a következőket írta Somogyiról: „Meg nem indultam gyerkőce marhaságán. Ki a szabadságot becsüli, tűrje el a féktelenséget, ameddig lehet. Engem Somogyi Gedeon sem jobbá s nagyobbá, sem rosszabbá s kisebbé nem tehet mint vagyok... Én magamat Somogyi Gedeonhoz tenni nem fogom.” (1814. január 10.)

Szentgyörgyi József debreceni orvos, akinek kéziratát „továbbírva” adta ki Somogyi Gedeon, a Mondolatot, Kazinczyhoz írott levelében így magyarázkodott: „Már ajánló levele kedvetlen érzéssel töltött el, melly vezér-szav alatt mind nevelkedett: de mikor a ’ futó betűkkel nyomtatott részihez értem, tsak el állott szemem szám, látván, hogy az én tőlem ártatlanul és tsupa juchsból írt játékot találok ily gonosz végre fordítva. A’ mindenható Istenen kívül tulajdon lelkem esméretét... hívom bizonyosságul, hogy sem a’ ki adót nem esmerem, sem szándékában soha tsak tudással is, annyival inkább meg egygyezéssel részt nem vettem... Egyéb útját kezéhez juthatásának sok kurkászásom és vigyázva való nyomozásom utánn is ki nem tanulhattam...”⁹ (1814. február 26.)

*

És Kazinczy tovább nyomozott. Berzsenyi Dánielnek így ír: „Hihetem e, hogy azt Somogyi Gedeon Veszprém Vármegyei Esküdt írta? ...Hogy az ember inmisus percusor, arról nem is kételkedem. Kisfaludi és a Kisfaludy emberei a’ gyilkosok; ez a boldogtalan csak eszköze azoknak és annak.”¹⁰ (1814. február 6.)

Radó Sándor Kazinczynek (1814. május 17.): Somogyi Gedeon „a Pápai Professzor Látzai Úrnak Tanévtánya Imposturaiért a’ Collegiumból kitsapattatást érdemlett volna, Látzainak azon akkori pártfogó szavaira, (egy Túróért az ebet nem ütik agyon, hadd mennyen, majd észre jöhet) Pákozdi helységbe küldtetett el Rectornak, de itt sem tölthetett több időt egy esztendőnél, mert ...szünet nélkül kábulásban és részegségben lenni láttatván, határozatlan dúrva kevélységét és zabolatlanságát a’ Helységbéliek nem szívelhették, ’s rajta kiadtak. Inénd T. Kún László Ellső All-Ispány Úr mellé Írónak állván, néhány esztendők múlva prókatori Diplomára szert tett... nőtlen, 32. esztendő...”¹¹

Ugyancsak ebben a levélben olvashatunk az előfizetők gyűjtéséről: „Ez [Oroszy Pál] Somogyival egy árkusból álló Laistromot, melyben a bé kapart pénzt béirták, Weszprém városában széllyel hordozván, úton s út félen tsalárd festésekkel a készítő Mondolatra pénzt koldulttak. Magam is vélek egy bizonyos Háznak udvarán összetalálkozván, azon hazugságokkal, hogy Somogyi a magyar Litteraturának gyarapítására fog igen szép munkát a Mondolat alatt kiadni rá vettem arra, hogy 10 váltó forintokat adtam légyen Somogyi Gedeonnak tüstént...”

Pápaynak Kazinczyhoz írott levelében (1814. június 2.) arról ad hírt, hogy „a zwingliánusok¹² tüzelték Somogyi Gidát... mert a Hel[vét] Confessioért nem kívánsz Martyr lenni, s nem buzgokodol velek azon, hogy ezt a Confessiot tehetnétek Hazánkban Uralkodó Vallássá ...Tótvázsonyban lakik két Zwingliánus Földes Úr, kik fő rollt játszanak, kivált az egyik Or[oszy]-P[ál] tudósságot affectalo Betyár Úr, a' Protestáló Felekezet kormányzásában. Ezek egy két öszve sűgó bűgó Tiszteletessel tüzelék a' különben is neki hevült Eskütt Urat, hogy Téged s' Tieidet a' Mondolattal támadna meg.”¹³

Maga Kazinczy a következőket tudta meg Somogyiról: „...Somogyi nőtlen, 32 esztendő, Tótvázsonyban lakik; pápai dókás diák korában impostúrái miatt ki akarták csapni, de megkegyelmezének neki professor Láczainek mentéséért, a ki egy tréfával tartotta meg: ”Egy túróért az ebet nem ütik agyon.” Innen ment Pákozdziba rectornak. A nép nem türhető gorombaságát, s zabolátlan életét, s kiadtak rajta. Patvarista leve Kúnnál...”¹⁴ (Kazinczy levele Berzsényinek, 1814. június 2.)

Berzsényi Kazinczyhoz írott levelében így kommentálta a Mondolatot: „Te megsértéd az embereket virtusaiddal, dicsőségeddel s oktatásod módjával, s mast csudálkozol, hogy azok, kik Socratest, Senecát megölték, Catót leköpdözték, Téged meg mernek csúfolni.”¹⁵

*

Kazinczy nyilvánvalóan érezte, hogy nem Somogyi Gedeon az igazi ellenfél, hanem a „transdanubianus” kör, mely könnyen egységbe tömörülhet ellene, hiszen a nyelvújítás kérdésében jelentős ellentétek feszülnek közöttük. Ezáltal könnyen zátonyra futhat a nyelvújítás általa kormányzott törekeny hajója.

Pápay Sámuel – noha a veszprémiekhez tartozott –, elítélte a Mondolatot. Vitkovicsnak a következőket írja (1814. márc. 19): „Ti Felkentjei a Jó Izlés Istenének! Égessétek, pusztítsátok ezt a szörnyfajzatát a mi érdemes Veszprémünknek.”¹⁶

Kazinczy Berzsényinek (1814. június 2.): „Felette kedves előttem a hír, hogy Kisfaludy tudott valamit a Mondolat felől, még minek előtte az sajtó alá ment.”¹⁷

*

Kazinczy Pápaynak (1814. április 8.): „...Somogyi Gedeonka énrajtam mocskot nem ejtett, az általam védelmezett félnek kárt nem tett... Ez a gyerkőcze... nekem minden szavaimat elfintorgatta még a' hol Neologismus nincs is, néki elég volt hogy azt én és az én Berzsényim mondá. Ez gázság, és pofot érdemel. Az hogy engemet a' maga istene paripáján lovagoltat, körülaggatva a' musicalis hangszeggel... azt mutatja, hogy mind ezek nem a' Somogyi Gedeon agyából sülték...”

Somogyi Gidát (így nevezi a' pajkos Vitkovics) derekasan meg fogja kefélni Víg László, a' mint ezt csak a' Vitkovics leveléből tudom. De Víg Lászlón kívül Szemere is készül.”¹⁸

Kazinczy Pápaynak arról ír (1814. június 14.), hogy Veszprémből valaki 25

forintott küldött Kultsárnak¹⁹, annak jutalmául, aki Helmecki *Jelentését* magyarra fordítja. „Szemere úgy beszélé hogy a’ pénz Kultsárhoz Veszprém Vármegyéből küldetett. Nem veszem balul Veszprémnek sem e lépését, sem egyebet; sőt tisztelettel nézem, hogy Nyelvünk és Literaturánk állapotjára figyelmez. De ha mind azt öszveveszem a’mit Veszprém felől rég olta hallok, nem tudom, mely lélek elevenítget ottan. A’ Papi Nagyok közt sokan ellene kiáltoznak minden újításnak. Ezen sem csudálkozom...”²⁰

*

Somogyi Gedeont Veszprémben többen is támogatták, például Ruszek József (1779–1851) kanonok, egyházi író, aki a Mondolat korrektúrájában segédkezett; Fábrián József (1762–1825) tótvázsonyi lelkész, kiváló természettudós, aki Genfben és Bernben tanult (Somogyi Gedeon sógora), s aki „különös nagy Barátságban” volt Mándi Márton István (1760–1831), a pápai református gimnázium rektor-professzorával, a magyar bölcseleti nyelv egyik kidolgozójával, Kant műveinek fordítójával.

A Címlapon látható Kazinczy-gúnyrajzot (lásd borító 2. oldalon) állítólag Bécsben Márton József – Márton István testvére – közreműködésével készítették. Különböző forrásokból tudjuk, hogy előfizetői listát is köröztek, mondván, Somogyi Gedeon a magyar literatura gyarapítására fog egy szép munkát kiadni. Ebben Oroszy Pál Veszprém megyei táblabíró, tótvázsonyi lakos vállalt oroszlánrészt, aki Somogyi Gedeonnal együtt előfizetőket gyűjtött.

A „fertelmes paskvil” azért is bánthatta Kazinczyt, mert az általa is elítélt tehetégtelen műkedvelőkkel került egy sorba.

*

A nyelvújítók túlkapasait számosan érezték – maga a széphalmi vezér is –, ezért lehetett a jól összeállított kötetnek óriási visszhangja. A „Dicshalomban” – Veszprémben – napvilágot látott könyvecskét egyébként még Kazinczy is „igen csinos”-nak találta.²¹

A nyelvújítás első hullámát követően a magyar nyelv horizontján számos felhő gyülekezett, így egy gyengécske szikra is elég volt, hogy kitörjön az, amit az irodalomtörténet kis túlzással „nyelvújítási harc”-ként jegyez.

A vitához szinte mindenki hozzászólt, aki számított akkor az országban. A széphalmi mester hívei természetesen elítélték, mások viszont helyeselték. „Sárospataknak három tudósa ezt a gyalázatos és esztelen művet tripúdiummal [örvendezéssel] vette. Ezek nevettek. Én ezen a nevetésen sem tudok nevetni.” – írta Kazinczy Lácza Szabó Józsefnek (1814. április 20.)²² Széphalom gazdája számára ez különösen fájdalmas lehetett, hiszen a hír szűkebb pátriájából, a számára oly kedves Sárospatakról érkezett.

*

A dunántúliak az új szavakban az egységes magyarság megbontását látták. A Mondolat által gerjesztett vita nem egyszerű nyelvészti vita volt, messze túlnőtt annak keretein.

Mondolat-ügyben Pápay Sámuel kiállt Kazinczy mellett: „sajnálom, hogy azt a’betsületet, melyet mi egynehányan nyelvünk’ dolgában Veszprémnek szereztünk, most a’Mondolattal így homályosították.”²³

Négy évvel később azonban már így írt Kazinczynak (1817. február 20.): „Publikumod igen megfogyatkozott, s ezért oh csak magadat okozhatni. A nemzet ügyét kiáltozod, azt akarod a nyelv gyógyítása által boldogítani, s azonban eltérsz arról a boldogító útról, melyen eleinte oly szép sikerrel előhaladtál... Miolta megszálta a vers- és könyvgyártás dühe, s ezen dühvel tolod a nemzetre a halmozott újságot, a temérdek szokatlant, látnod kell tennen magadnak, hogy a nemzet nem akar így esmérni boldogítójára.”²⁴ Írta ezt az a pápai táblabíró, akit maga Kazinczy nevezett „hazánk legnagyobb philologusá”-nak.

Felelet a Mondolatra

A széphalmi mester a bölcs öreg méltóságával nem válaszolt a veszprémiek támadására. Tudta és érezte, hogy a dicshalmi kiadvány igazán nem árthat az ő ügyének. A válaszadás jogát átengedte két fiatal író társának, Szemere Pálnak és Kölcsey Ferencnek.

A meglehetősen goromba ellenirat Kazinczy két tanítványának – Szemere Pálnak és Kölcsey Ferencnek a tollából – 1815 júliusában jelent meg: *Felelet a’ Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak. «Mondolat. Sok bővítményekkel és egy kiegészített új szótárral együtt. Dicshalom (azaz Veszprém) 1813.» című pasquilusára. Pesten 1815* címmel. Mely így kezdődik: „Bolond-gombát ettél-e, vagy ezer sátán bűjt beléd?... Gedeon, Gedeon hol vagy te? Az Istenek társaságában – a’ Szerelem Elyziumában – Szamaradnak szívében – Gedeon!!!” Aláírás: „Bátyád Zafyr Gergely”.

A bevezetőben a Bohógyi Gedeonra átkeresztelt Somogyi Gedeon életrajza olvasható, főképp hallomásból összeszedett információk alapján, kiváltképp diákkori viselt dolgait emlegetve, s ami a legmeglepőbb: holtnak tekintve a még élő megyei esküdtet. *A búsongó Amor* című levél pedig Wándza Mihály azonos című művére utalva az érzelgős nyelvezetet pellengérezzi ki. Továbbá Hőgyészi Hőgyész Márton egy hexameteres episztolában elmeséli Bohogyinak, miként kapta meg Fáma tündértől a Mondolatot. A következő levél pedig kifacsart dunántúli népnyelven a „fentebb stíl”-t nélkülöző népiességet teszi neveltségessé.

„Még 1809 körül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó hazafi, D. SZ. Györgyi József egy kis munkát, melyet ő Barczafalvinak szavával *Mondolatnak*

nevezett, s abban Schulz új németiségének formájára a rossz neológokat elmésen kicsúfolta. Ezen *Mondolat* kézírásban sokaknál megfordult, s elérkezett Veszprémbe is. Az antikvitás ott lévő pártosi híját látták az írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsúfolva, öszveállottak, *Beitrágokat* adtak, s S. B. G.-t feltűzelték, hogy talentumainak vegye hasznát, csináljon ezen Beitrágokból egészet, s adja ki. A munka elkészült, s az író társával együtt árkus papiroost horda széjjel Veszprémben, s pénzt gyűjtött annak kiadására, de hogy a publikum annál váratlanabbul legyen meglepve, nem mondá el, mit fog kiadni. És így meg is jelent a munka 1813. Veszprémben; mert a címlapon megnevezett Dicsalom jól talált dőfés-e, vagy burschi elmésség, ezeknek írója ugyan meg nem határozhatja, de meri mégis állítani, hogy a kettőnek egyike.

Az olvasó publikum különböző érzések közt vevé a megjelent munkát. Némelyek tapsoltak és azt mondogatták, hogy az újítók derekasan le vagynak ültetve; némelyek pedig nem tapsoltak, és azt vallották, hogy az újítók közt választást kellett volna tenni. A tapsolók azt állították, hogy a munka nagyon elmés, és szatírai lélekkel íratott; a nem tapsolók, hogy a munka paszkvillus, személyesítés, s nem tiszta kútfőből folyt. Melyik félnek legyen igaza, meghatározni nem könnyű: s B. már megholt; s ezeknek írója mint a megboldogultnak historikusa, köteles a maga ítéletét igazán s hímezés nélkül előadni... *Gedeon! ne félj, te nem halsz meg.* Bír. Könyve VI. rész; 23. v.

Kölcsey Ferenc

A Felelet azonban már korántsem hatott olyan elementáris erővel, mint Somogyi vitairata.

Az érintett, Somogy Gedeon *Az Értekezés a Magyar Verselés módjáról és Fordításokról* című, Veszprémben kiadott értekezésének (1819) előszavában részletesen kifejti nézeteit: „Ebben a’ Recensioban [A Feleletben], vagy inkább csak Pasquilusban, a’ Mondolat is csupa Pasquilussá van lealacsonyítva; de a’ki a maga által teremtett szókat ...a’ Nyelv kárára koholt szókkal elegyest egy durva Centoban bé-fonva-szöve láttya: nem csoda, ha arról, teremtői méltóságának csorbulása miatt kedvezőbben nem ítél. Sőt nem csuda, ha kárhoztattya azt az olyan idegen is, ki a’ helyett, hogy a’ Mondolat nyomós Recenziójához látna, a’ Tövises Írójának [Kazinczy] magasztalásába ugy belekeveredik: hogy tárgyát oda hagyván, szinte...csak a koszorús Költőnek, s’ Nyelv alkotónak tömjénez. Szép a’ kiről más így ír; de az e’ féle Ditsbeszéd... csak ugyan szükségtelen annak, ki magáról egy sorban is többet mondott, ’s ezt tudni kelle vala a Recensensnek: Hamvamat a’ mardék áldani fogja, tudom.” TÖV[ISEK] és Vir[ágok]. Hogy a sok magasztaláshoz én is valamit ragaszthassak: ezen bizonyos áldáshoz részemről sok szerencsét kívánok. ... ama Tudósnak én Levelező Társai (vagy Cliensei) közé soha nem számláltattam...

Somogyi ugyan tagadta, hogy a *Mondolat* címlapján látható metszet Kazinczyt ábrázolná, de az anagramma (Zafyr Czenczi) és a szamaras alak kellékei azt nyil-

vánvalóvá tették. De hallgassuk Somogyit: „A Mondolat előtt álló Réz-lapon szamaragló Músa is kit példázson?... a’ Mondolat tendenciájából nem lehet azt kihozni: hogy az a kép különösen egy bizonyos Személyt, vagy Literátort jelentene – a’ki érzi, hogy reá nem illik, ne piruljon, ’s ne vegye azt magára!...Közönségesen azt hiszik ugyan, s a világgal is azt akarják elhitetni az Ellen-felek: hogy a’ Kép egyenesen a’ fent említett Széphalmi Tudóst veszi célba; ’s ezen hitből erőlködnek a’ személysértés mocskos vétkét reám kenni. De hibás lévén a feltétel, látni való, hogy hibás a’ következtetés is...”

Ám hiába e magyarázkodás, Kazinczy ezért a képért haragudott leginkább.

A Mondolat szerinte betöltötte feladatát: „Elég nékem az a’ nyugodt érzés: hogy a’ Nyelv épségére vigyázóbbakká tétetett hazafiak, senkit ezután olly függetlenül, mint eddig – d i k t á t o r o s k o d n i [S. G.] nem engednek.” (Finom célzás Kazinczyra.)

Ki volt Somogyi Gedeon (1783–1821)?

A rendelkezésre álló dokumentumok szerint Somogyi Gedeon korántsem volt az a rakoncátlan „Bube” – fiúcska –, aki a Kazinczy-levelekben szerepel, akinek hívei Somogyit csak „Dicshalmi”-ként emlegették.²⁵

Nemesvámoson született, de hamarosan a szomszédos Tótvázsonyba költöztek, ahol Fábíán József (1762–1825), a nagyműveltségű természettudós és író szellemi irányítása alatt nőtt fel, aki az ő testvérét, Somogyi Zsuzsannát vette feleségül.

Ugyancsak a Veszprém közeli Tótvázsonyban lakott *Oroszy Pál* (1763–1833) táblabíró, közbirtokos, akinek jelentős könyvtárát minden bizonnyal Somogyi Gedeon is használhatta.²⁶

Ehhez a szellemi körhöz tartozott még Füredről *Nagy István* (1770–1841), a *Leleki Pásztori Tárház* szerkesztője, Veszprémből *Ángyán János* (1768–1846) református prédikátor, író, *Naszályi János* (1760–1823) református prédikátor, író és – kissé furcsa módon – Kazinczy egyik levelező-társa, a szabadkőműves Pálóczi Horváth Ádám (utóbb elhidegültek), akinek első felesége éppen Oroszy Pál húga, a művelt és iskolázott Julianna volt.²⁷ Ám a házasság válással végződött (1793).

S miután Somogyi a pozsonyi jogakadémia „Cursusát is ditséretesen elvégezve” Pesten ügyvédi vizsgát tett, visszaért Veszprémbe. A vármegye levéltárosa, illetve esküdt lett, s ebbéli minőségében a vármegyeházán nap mint nap találkozhatott a helyi közélet alakítóival és a várban lakó kanonokokkal.

Harmincnyolc évesen, 1821-ben, nőtlen emberként halt meg. Halotti búcsúztatója²⁸ „testének gyenge alkotását” említi, továbbá tudós mivoltát.

Ismerősei körében csak „Gedi bácsi”-nak szólították, aki csinos külsejével, megnyerő modorával, szilárd, férfias jellemével, sokoldalú műveltségével már diákkorában kivált a „collegiumi vulgus tömegből”, s kiváltképp a költészetet kedvelte. Kiváló társalkodó volt, annak ellenére, hogy betegeskedése visszavonult életre kényszerítette.²⁹

Nem ő volt a nyelvújítás korának legfelkészültebb tagja, noha a görög, római, német és francia írókat eredetiben olvasta, de: kissé sarkosan fogalmazva, Veszprémben ő volt kapható, ő volt a legalkalmasabb a felszín alatt parázsló indulatok kimondására.

A böles tanárok, jogászok, kanonokok nem vállalkoztak a széphalmi mester nyílt támadására, hiszen ők is érezhették annak igazát. A kényes, ha úgy tetszik politikai ügy föl vállalására, társadalmi nyilvánosság előtti kimondására Somogyi volt a legalkalmasabb. Református volt egy erősen katolikus vidéken, aki az egyéniség szerepét hangsúlyozó protestáns etika jegyében nagyobb készletet érzett e fontos nemzeti ügy föl vállalására. A szociológia nyelvén fogalmazva: ő volt az a szabadon lebegő értelmiségi, aki a korszak feudális kötöttségei közepette kimondhatta a nyilvánvaló tényt: a király meztelen. Bizonyára nem véletlen, hogy nevét még ő sem vállalta, hiszen szerzőként sehol sem írta le. Ráadásul a Mondolat első változatát épp Kazinczy jó barátja, Szentgyörgyi István fogalmazta (1808–1809). Somogyi az ő kéziratát Ajánlat-Levéllal és Vezérszóval, továbbá kibővített szójegyzetekkel „szerszámozta föl”, és tette a mű eredendő célját megváltoztatva – Kazinczy-ellenes röpirattá.

A Mondolat Somogyi Gedeon-féle változatának hibájául felróható, hogy nemcsak a nyakatekert szócsinálmányokat pellengérezte ki, hanem a szokatlan, de helyénvaló alkotásokat is, továbbá a régies és népies szavakat is, mint például az *ádáz, báj, év, fickó, golyó, hős, igézet, iv, íz, komorna, kör, lidérc, maszk, nő, őszinte, zamatos...* kifejezéseket is. Továbbá olyanokat is, amelyeket már Kazinczy is elítélt, például Folnesics, Barczafalvi és társaik alkotásait. Ezekről Somogyi minden bizonnyal nem tudott.

Somogyi Gedeon, ma már nyugodtan leírhatjuk, a nyelvújítás korának kiemelkedő, de méltatlanul elfeledett alakja. Mint Kazinczy Széphalomból, ő Veszprémből figyelte a nyelvújítás zajos hullámveréseit, s úgy érezte, neki is meg kell szólalnia: „...el nem titkolhatom, hogy a’ heves erőlködések’ küszködő zajjai közt dicső Nyelvünknek bukdosó hánykódását gyakorta rettegéssel szemlélem! – Azonban valamint épségben leendő fenn-maradását, minden igaz Magyar Hazafiakkal együtt, én is szivemből óhajtom: úgy mostani bizonytalan sorsának jobbrafordulását nyughatatlanul várván, méltó aggódásaimat leginkább a’ kecsgető jövendők’ édes reményével enyhítgetem.”³⁰

Ha úgy tetszik, a Mondolat a nemzet kollektív, abban az időben legfontosabb alkotása volt, melyre a végső szót Somogyi Gedeon mondta ki. Veszprémben, mely akkor, Széphalom mellett, az a nyelvújítási harc – a nemzeti létért folytatott küzdelem – egyik legfontosabb központja volt.

IRODALOM

- ÁCS 2000 = ÁCS Anna, *Kazinczy Ferenc levele Pápay Sámuelhez. Egy irodalmi kibékítés története*, Veszprém megyei múzeumok közleményei 21. Szerk. PALÁGYI SYLVIA, K., Veszprém, 2000.
- BÁNDI 1989 = BÁNDI László, *A veszprémi nyomdászat két évszázada*, Veszprém, 1989.
- BENKŐ 1982 = BENKŐ Loránd, *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, Bp., 1982, Akadémiai.
- BERZSENYI 1956 = *Berzsenyi Dániel összes művei*, Bp., 1956, Szépirodalmi.
- BÍRÓ 2010 = BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., 2010, Argumentum.
- CSETRI 1990 = CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar nyelvújítás korában*, Bp., 1990, Akadémiai.
- FELDE 1975 = FELDE Györgyi, *Egy régi magyar nyelvész: Somogyi Gedeon*, Magyar Nyelv, 1975, 242–246.
- HUDI 1993 = HUDI József, *Oroszy Pál táblabíró könyvtára*, Honismeret, 1993. 4. sz. 48–53.
- HUDI 2009 = HUDI, *Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Bp., 2009, Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó.
- HUNGLER 1957 = HUNGLER József, *Pápay Sámuel*, Veszprémi Szemle, 1957. 1. sz. 75–78.
- KAZINCZY 1819 = KAZINCZY Ferenc, *Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819, 11, 1–27.
- KazLev = *Kazinczy Ferenc levelezése* [KazLev], I–XXIII, sajtó alá rend. Váczy János (XXII), Harsányi István, (XXIII) Berlász Jenő és munkatársai, MTA, Budapest, 1890–1960.
- KISFALUDY VIII. = KISFALUDY Sándor *Minden Munkái I–VIII.*, Bp., 1892–1893. Franklin.
- KISS 1896 = KISS Kálmán, *A Mondolatperhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1896, 473–482.
- MARGÓCSY 1981 = MARGÓCSY István, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, Irodalomtörténet, 1981, 753–760.
- Mondolat. Sok bővítményekkel, és egy kiegészített újj-szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve, egy Tünet-forint. Dicshalom.* [Veszprém] 1813.
- NEMES PAPP István: *Az élet történeteire s jövőendő állapotjára nézve magával békeségre lépett tudós... néhány Somogyi Gedeon Urnak gyászos koporsójánál elő adott [gyászbeszéd].* Veszprémben 1822, Számmer Klára [nyomdája].
- PÁPAY 1807 = PÁPAY Sámuel, *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról; az oda tartozó kifejezések gyűjteményével, mellyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye.* Veszprém, 1807.
- SOMOGYI 1819 = SOMOGYI Gedeon, *Értekezés a Magyar Verselés módjáról és Fordításokról.* Veszprémben özv. Számmer Mihályné Betűivel, 1819.
- TAKÁTS 1890 = TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József*, Bp., 1890, Hunyadi Mátyás Intézet.
- TOLCSVAI 2007 = TOLCSVAI NAGY Gábor, *1813. A nyelvi és irodalmi izlésvita nagy, nyilvános szakasza. Mondolat.* In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története* II. Bp., 2007, Gondolat.
- TOLNAI 1929 = TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás, a nyelvújítás elmélete és története*, Bp., 1929, Magyar Tudományos Akadémia.

JEGYZETEK

¹ KISFALUDY VIII., 1893, 349.

² BÁNDI 1989, 10.

³ TAKÁTS 1890, 145.

- ⁴ Levél Helmečy Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8., KazLev XI., 174–177.
- ⁵ Levél Szentmiklóssy Alajosnak, 1814. január 7., KazLev XXIII., 228–229.
- ⁶ V.ö. BÍRÓ 2010, 500–503.
- ⁷ KazLev XIII., 400–401.
- ⁸ Levél Szentgyörgyi Józsefnek 1814. február 7., KazLev XI. 247–248.
- ⁹ KazLev XI., 246–247.
- ¹⁰ KazLev XI., 214–216.
- ¹¹ KazLev XI., 370–371.
- ¹² Svájci protestáns mozgalom, mely tagadja a „képtiszteletet”, ill. az eucharisztia szentségét. „Szakramentáriusnak” „szentséggyalázónak” Luther nevezte őket.
- ¹³ KazLev XI., 400.
- ¹⁴ KazLev XI., 402–405.
- ¹⁵ BERZSENYI 1956, 573.
- ¹⁶ KazLev XI., 294–295.
- ¹⁷ KazLev XI., 402–405.
- ¹⁸ KazLev XI., 320–323:
- ¹⁹ Kultsár István (1760–1828) a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztője
- ²⁰ KazLev XI., 428–429.
- ²¹ Kazinczy Szentmiklóssy Alajosnak. 1814. január 7., KazLev XXIII., 228–229.
- ²² KazLev XI., 350.
- ²³ KazLev, XI., 400–401.
- ²⁴ KazLev XV., 68–69.
- ²⁵ KazLev XI., 252.
- ²⁶ V.ö. HUDI 1993
- ²⁷ ÁCS 1999, 662.
- ²⁸ NEMES PAPP István: *Az élet történeteire s jövődő állapotjára nézve magával békeségre lépett tudós... néhai Somogyi Gedeon Urnak gyászos koporsójánál elő adott [gyászbeszéd].* Weszprémben 1822, Számmer Klára [nyomdája].
- ²⁹ FELDE 1975, 243.
- ³⁰ SOMOGYI 1819, 64.

KÖZLEMÉNYEK

Törvénytörés és börtön

Adatok a régi veszprémi vármegyeház utóéletéhez

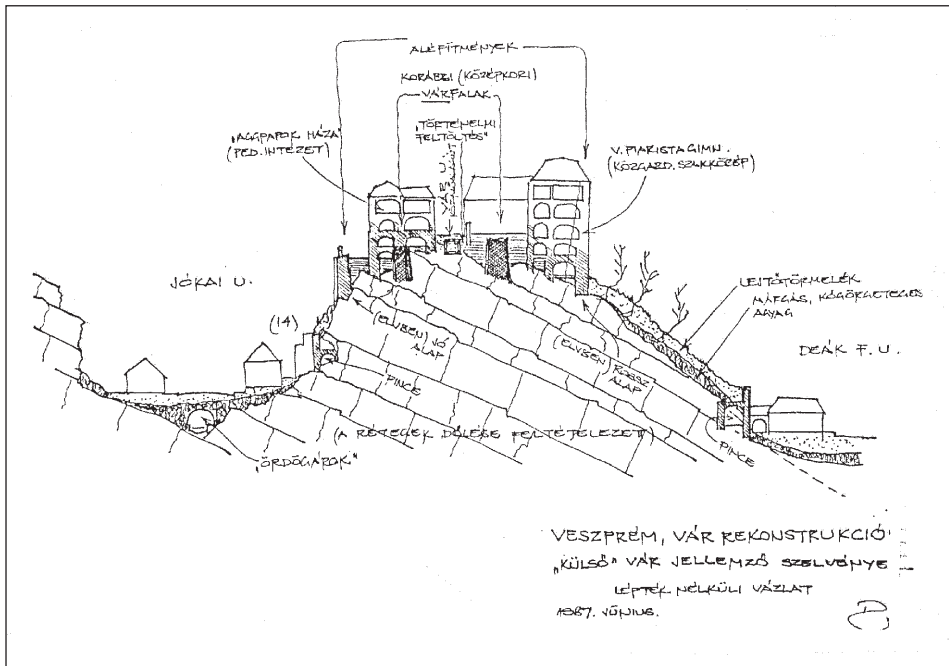
SOMFAI BALÁZS

A VESZPRÉMI VÁR, A KÖZÉPKORI MAGYAR TÖRTÉNELEMNEK e fontos színtere két, jól elkülöníthető részre oszlik: a Külső- és a Belső-Várra. A jobb védhetőség, az ott épült templomok és paloták révén kezdetektől a Belső-Vár számított rangosabbnak. A Külső-Vár helyzetileg és földtanilag sem lehetett nagyon alkalmas ilyen célokra, hosszához képest háta túlságosan keskeny, sziklás talaj jóformán csak a Tűztorony és a Várkapu tájékán mutatkozik – amúgy itt a Vár-hegy egyik legmagasabb pontja –, felszíne a Belső-Vár felé egyfolytában, bár enyhén lejt, arra a talaj is kevésbé teherbíró. A Vár-hegy hátán húzódó útnak, a későbbi Vár utcának a jobb oldala a Külső-Várban csak egy épületnyi szélességű sávban volt úgyahogy beépíthető. Viszonylag nagyobb, udvarral is ellátható épületek emelésére az út bal oldala bizonyult alkalmasnak. Az a terület, ahol a munkánk tárgyát képező épületegyüttes is áll.

A történeti kutatások alapján feltételezik, hogy az oklevelek által emlegetett és a Mindenszentek tiszteletére emelt prépostsági templom valahol a vizsgált telken emelkedett a középkorban.

A végvári korban – a szabad vallásgyakorlatból következőleg – erős protestáns elem alakult ki Veszprém népességében, főleg a várbeli hadi szolgálatot ellátó lakosság körében. A veszprémi reformátusoknak templomuk is működött a Várban, mégpedig bizonyára ugyanott, ahol azelőtt a Mindenszentek temploma állt. Ezenkívül a református iskola és paplak is itt volt.

A XVIII. század az újjáépülés korát hozta el Veszprémre is. A város mindkét földesúrnak, a török kiűzésével visszaköltöző püspökségnek és káptalannak a nevéhez fűződik Veszprém újjáépítése gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt. Ehhez a folyamathoz tartozik a katolikus restauráció – az ellenreformáció – műve, a templom- és palotaépítések sora, amely különösen Biró Márton püspök idején (1745–1762) erős. A püspök, mint földesúr, kiszorította a reformátusokat a Várból.

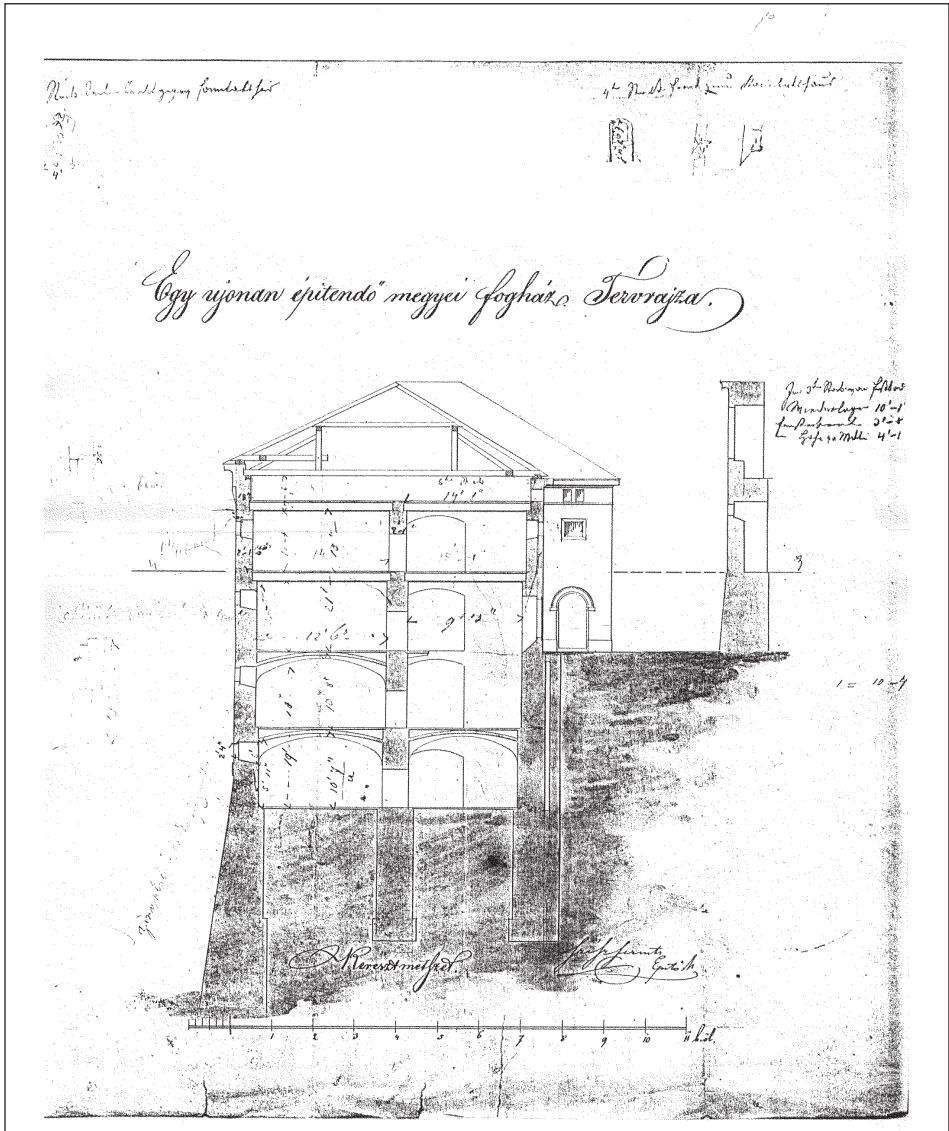
*A veszprémi Külső-Vár vázlatos keresztmetszévény.
Balassa László rajza.*

Bíró Márton, úgy is, mint püspöki méltóságánál fogva főispán, az így megürült helyet 1752-ben Veszprém vármegyének ajándékozta megyeházépítés céljára.

A veszprémi megyeháznak – később kialakult klasszikus szóhasználattal élve, a régi vármegyeháznak – az építéséről a vármegye nemesi közgyűlése 1752-ben hozott határozatot. A következő évben megindult az építőmunka. A csaknem trapéz alaprajzú, homlokzatával az utcavonalat meghatározó, hátsó frontjával a várfalra épülő egyemeletes épületet, mely szűkös udvart zárt körbe, feltehetőleg Tietharth József veszprémi kőművesmester tervezte. 1763-ban készült el.

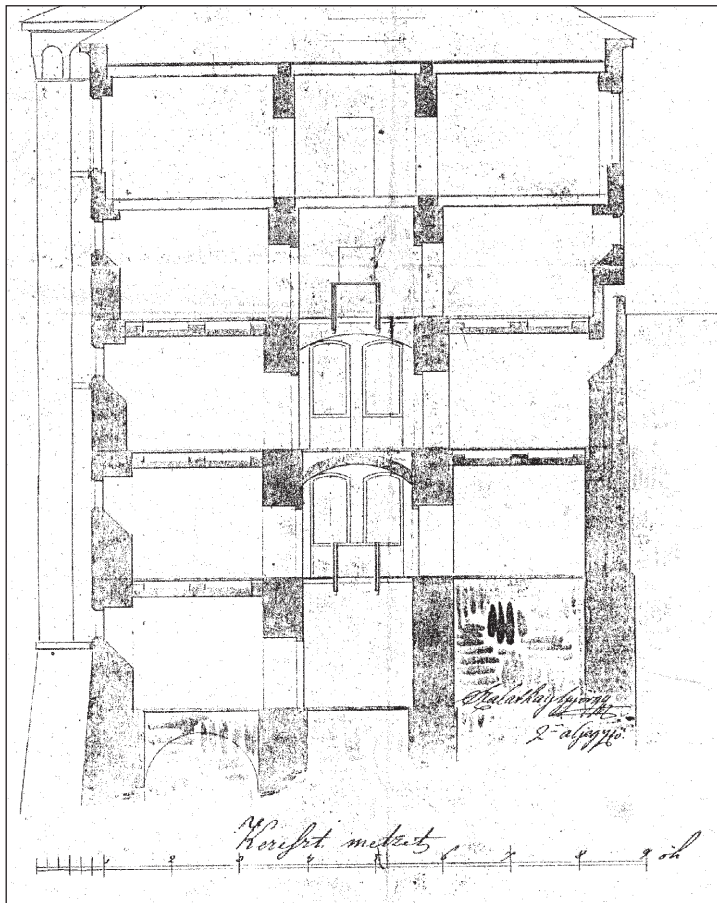
A feudális kori vármegyeházak joggal tekinthetők a polgári kori törvényszékek, a későbbi megyei bíróságok funkció szerinti elődeinek is, mivel a nemesi vármegye szervei a közigazgatás és a bíraskodás teendőit egyaránt végezték. Hazánkban – az 1849 utáni önkényuralmi korszak osztrák mintán alapuló gyakorlatát nem számítva – az 1869. évi IV. törvénycikk mondta ki az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való függetlenségét, és az 1871. évi XXXI–XXXIII. törvénycikkek rendelkeztek a modern igazságszolgáltatási szervezet felállításáról. Tehát az igazságszolgáltatás veszprémi székhelyű szerveinek épülettörténete a kiegyezés utánig egybeesik a megye igazgatási szerveinek hasonló vonatkozású történetével.

A veszprémi vármegyeház hamarosan szűkösnek bizonyult feladatai ellátásához.

A Veszprémben építendő megyei fogház tervanyagának keresztmetszeti tervlapja
Szász Ferenc tervéből, 1846.
Országos Levéltár (MOL-D-112)

A megye vezetése idők során a kérdés legkülönbözőbb megoldásaival kísérletezett: foglalkoztak belső átalakításával, alaprajzi bővítésével, az épület megemelésével, más veszprémi épület megszerzésével, sőt, új helyen új székház alkotásának gondo-

*Tervlap a módosított terv anyagából, 1848.
Országos Levéltár (MOL-D-112)*

latával is. A tervek elkészíttetésénél tovább azonban évtizedek alatt sem jutottak. A számos megyeházterv közül említést érdemel mégis Fruhmann Antal 1842. évi terve. Ez a munka az azonos helyszín által, valamint egyes homlokzati megoldásainál fogva, a később megvalósult tervek bizonyos részleteivel rokonítható. A veszprémi vármegyeház ügyében sokáig mégsem történt előrelépés. A kérdés egészét tekintve, végeredményben csak 1886–1887-ben oldódott meg a folyamatos és egyre szorítóbb helyhiány, amikor az új vármegyeház (a mai Megyeház) felépült. Az ügy megfeneklésének oka rendszerint anyagi természetű volt, a feudális vármegye nem bírta a költségeket, a központi kormányzások nem engedélyezték a pénzügyi terhek további emelését e célból.

Lényeges mozzanatnak számít ezért 1846-ban a vármegyének az a döntése,

amellyel a megyeházzal járó összes teendők helyett már csak a fogház funkciójának megújítását kívánja, vagyis korábbi szándékát mérsékelve, csak új fogház építését akarja elérni. A mellékletben közölt előterjesztésből több dolog kiderül. Az például, hogy a vármegyeházban 14 börtönhelyiség volt, melyekben akkor összesen 156 személyt tartottak – ám a nagy zsúfoltság miatt majdnem ugyanannyit, kezesség vállalása mellett, el kellett engedni!

Veszprém vármegye közgyűlése Szász Ferenc fehérvári építőmestert bízta meg az új veszprémi fogház terveinek elkészítésével. Szász Ferenc életéről és tevékenységéről kevés adat ismeretes. Lyka Károly szerint az 1859-ben megnyílt székesfehérvári nőnevelde és az 1864-ben felszentelt új székesfehérvári zsinagóga tervezése, illetve felépítése fűződik a nevéhez. A veszprémi börtönépület tervbe vett építése hosszú időre munkát adott neki. Bizonyos, hogy a vármegye már azelőtt kapcsolatban állt vele, hogy 1846. május 4-én kimondta határozatát a fogház megépítéséről. Fennmaradt ugyanis 6 tervlapról szóló tervjegyzéke, mely 1845. december 25-én kelt; egy másik iratban meg, 1846. április 11-i kelettel, újabb tervrajzok küldését említi. A körülmények változása, a megrendelő új kívánságai, a kivitelezés nehézségei tervmódosítások láncolatává tették a fogházépítés folyamatát.

Szász Ferenc eredeti tervrajzai közül néhány lap megtalálható az Országos Levéltárban. A valószínűleg 1846-ban készített, de a meglévő lapok tanúsága szerint utólagos módosításokkal, rájegyzésekkel zsúfolt terv nagyjából a mai börtön tömegét, alaprajzi méreteit és beosztását mutatja. Jellegzetessége, hogy legfelső (alulról számított IV.) szintjét az akkor még álló régi megyeház földszintjével hozza a terv egy síkba, de az alatta levő III. szint a szabadba nyílik befelé is. Vagyis a vármegyeház és a börtön közti udvar egy szinttel lejjebb terült volna el. E négyszintes börtönépület építéséről 1846. december 10-én kötött szerződést a vármegye és az építőmester, 8 ezer forint értékben. A munka 1847 tavaszán kezdődött, a tervező irányításával; a pallér Milpauer József volt.

Időközben a vármegye megváltoztatta döntését, és még egy emelet megépítését irányozta elő. Eszerint egészítették ki a Szász Ferencel kötött szerződést 1848. augusztus 30-án. Tervrajzok erről szintén fennmaradtak az Országos Levéltárban. A módosítás lényegének az tűnik, hogy a III. szint föld alá került. Az épület az udvar felé kétszintes maradt, így is a IV–V. emelettel. A völgy felől pedig 5 szinten, 6 + 5 + 6 ablaknyílással, a középső, kissé előreugró tagozat főpárkányán végigfutó, visszafogott díszítéssel csaknem pontosan a mai homlokzat látványát nyújtja. Az újabb szint betervezésével véglegessé vált plánum megvalósításának lendülete a forradalom és szabadságharc éveiben alábbhagyott. A munka 1849-ben az V. emelet építése során félbemaradt. Az önkényuralom korszakában felvetődött a munka folytatása, de az épület még 1854-ben sem lett kész teljesen. Az évtizedesre nyúlt építőmunka befejezéséről, az épület átadásáról biztos információink egyelőre nincs.

Az épületegyüttes építéstörténetét – ugyanígy az itt működött szervezetek történetét is – a kedvezőtlen forrásadottságok és a feltáratlanság jellemzik, pedig bőven lenne mit kikutatni. A történeti adatforrások, főként a polgári korból, rendkívül hézagosan maradtak fenn; a rendi kor esetenként bővebb adatai sem jelentik egyben a

célszerűen kiaknázzható bőséget. Kutatásaink ezért csak vázlatos megállapításokat tesznek lehetővé egyelőre. Sajnálatos, hogy a veszprémi Vár, a magyar történelemnek e fontos helyszíne, egy részének esetében ennyire kedvezőtlen a helyzet! Mindazonáltal, már eddigi munkánk több olyan adatot hozott felszínre, amely újdonságot jelentett az építészettörténet és a várostörténet számára.

A börtön végleges felépülése után fél évszázadig az eredeti vármegyeház és a börtönépület különféle megyei szerveknek, 1887 után egyedül az igazságszolgáltatás körébe tartozóknak adott otthont. A túlzásfolt beépítettség még fokozódott azáltal, hogy a régi vármegyeházától északra eső területet, rajta a Késmárky-házzal, utána a Kiskastéllyal – közelebről ismeretlen funkciókkal – lassanként idecsatolták. A terjeszkedés az Aggpapok házának déli faláig tartott, az emellett álló Kiskastély 1896-ben, csere útján lett a törvényszéké.

Amint 1887 őszén a megyei közigazgatási hivatalok az elkészült új megyeházba átköltöztek, a régi vármegyeház teljesen az igazságszolgáltatás tulajdonává lett. Hamarosan kisebb átalakítások kezdődtek. Nem sokkal korábban gondatlanságból eredő szobatóz történt. Az épület állagára jellemző, hogy a szikrát kapott gerenda a hírlapok szerint napokon át szesenedett...

A veszprémi törvényszéki épületek átalakítása a XIX. század végén vált halaszthatatlanná. Oka az állandó zsúfoltság és különösen az 1900-zal bevezetendő esküdtzéki rendszer volt, mert az nagy helyigénnyel járt. Átmeneti megoldásként így is a folyosót deszkafallal ketté kellett osztani az esküdtek és a hallgatóság elkülönítésére. A bírák dolgozószobáit is igénybe kellett venni. A törvényszék akkori (1891–1907) elnöke, Csenkey Géza teljesen új törvénykezési palota építését szorgalmazta Veszprémben. Elképzelése szerint a város keleti részén épült volna fel az új épület. Ez a városrész akkortájt indult fejlődésnek, és biztosan alkalmas lett volna a kiszemelt célra. Végül azonban a törvényszéknek a helyén hagyása mellett döntöttek, amit a város fejlődése szempontjából visszalépésnek kell értékelnünk.

Az új épületrész kedvéért 1900. május elején bontani kezdték a Kiskastélyt, e XVIII. századi eredetű, azelőtt kanonoki lakóházat. Ez az épület utolsónak maradt a veszprémi Vár azon épületei közül, amelyek oromzatukkal a barokk parasztházakra emlékeztettek.

Az 1900 végére befejeződő építkezés részletei ismeretlenek. (A belső munkák valószínűleg még 1901-ben is tartottak.) Feltehetőleg annak a tervnek a módosított változatát valósították meg, amelyet – még az új vármegyeház tervezésére kiírt pályázattal közel egy időben – Wagner Ödön budapesti építész készített 1884-ben, egy szintén Veszprémbe szánt új törvénykezési palotáról. Wagner Ödön (1853–1928) építészcsalád sarja. 1874-től 1877-ig Bécsben tanult, ahol Th. Hansen tanítványa volt. Életpályájáról, alkotásairól keveset tudunk. 1883-ban díjat nyert a kassai megyeházra kiírt tervpályázaton, 1886-ban I. díjas lett a magyar Mérnök- és Építészegylet és a Természettudományi Társulat egyesületi házának megtervezésére kiírt pályázaton. A budapesti Kereskedelmi Bank üléstermét is ő tervezte.

1900 végére kialakult tehát a Külső-Vár nyugati házsorát ma is jellemző, a tör-

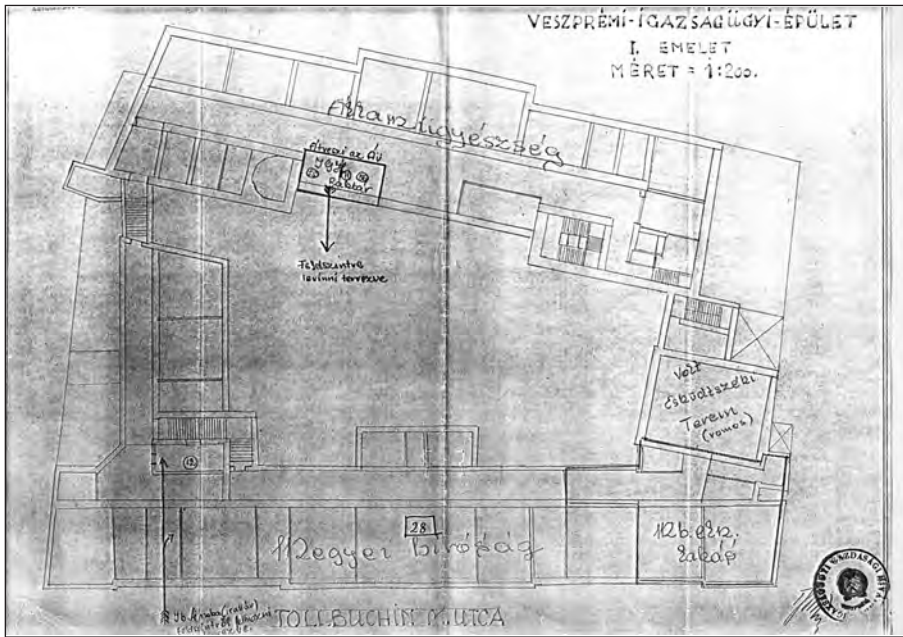
téneti utcaképet historizálóval felváltó, egyemeletsoros beépítésű, nyugodt utcakép, amelyet a Simoga-ház, aztán a még álló régi vármegyeház, mellette (a mai új bírósági személyi bejáratnál elhelyezett ovális tábla helyétől jobbra) az akkor elkészült törvényszéki épületszárny és emellett az Aggpapok háza kiadott. Képes levelezőlap is készült, amely szerencsére fennmaradt.

*A Vár utca első szakaszának utcaképe 1900 és 1902 között
(Laczkó Dezső Múzeum, Műemléki adattár)*

A törvényszék átépítése azonban ezzel nem fejeződött be. Az Igazságügyminisztérium 1904-ben elrendelte, hogy a régi vármegyeház helyébe is új épületet emeljenek, melynek stílusban a már kiépített északi részhez illeszkednie kell. Veszprém város építészeti és szépészeti bizottsága kísérletet tett arra, hogy a régi épületrészt megmentse, a lebontás helyett inkább egy új emelet ráépítését indítványozta. A polgármester által előterjesztett javaslat szépészeti és célszerűségi okokat sorol fel, többek közt felhozta érvként a levéltári anyag biztonságát is. A törvényszék azonban nem fogadta el a javaslatokat. Ezzel megpecsételődött a másfél évszázados jeles épület sorsa.

A régi megyeház bontása és a Wagner-féle terv módosított változatának megfelelő új épületrész építése 1905 tavaszától 1906 augusztusáig tartott. Úgy tűnik, hogy a régi vármegyeház egészét, így a várfalra támaszkodó külső szárnyát is ekkor bontották le, és ekkor bővült ki a börtönudvar is a mai méretére. Lényeges részleteket eddig nem sikerült feltárnunk. – Szomorú nevezetessége az építkezésnek, hogy 1905. augusztus 5-én egy fiatal kőművesinas a falról lezuhant és meghalt. –

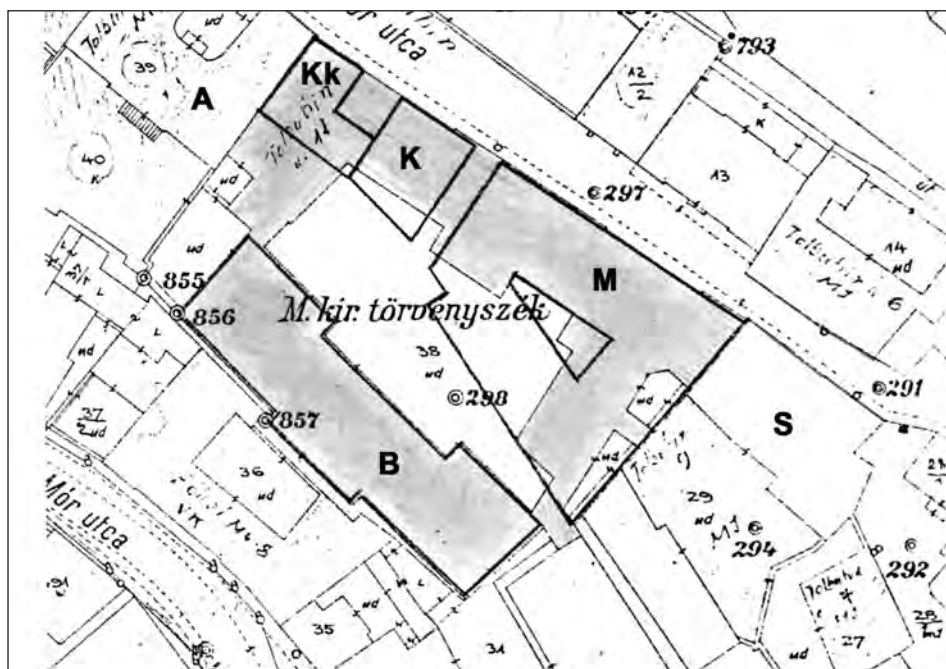

*A veszprémi igazságügyi épület I. emeleti alaprajza az 1950-es évek elejéről.
Vázlat az Igazságügyi Minisztérium tervtárából.*

Kialakult tehát a törvényszék és a börtön máig álló épületegyüttese. Amennyiben a törvényszéki eredetű limbusban felbukkant csonka tervlap valóban a hatalmas munka egyetlen ismert rajzi dokumentumaként értékelendő, akkor a tervlapot aláíró Godnautz Károly budapesti építőmester személyében a kivitelező kiléte is ismertté vált. Az új épületnek, azonkívül, hogy (a szervezeti változásoktól is részben függve) több vonatkozásban a börtönnel is egységben kellett lennie, meg kellett alkudnia a telek adottságaival, a funkcionális követelményekkel és bizonyos műemlékvédelmi elvárásokkal is már kezdetektől. Mindezek alapján a dualista kor középületépítészének szerényebb alkotásai közé számít.

Az épületegyüttesben 1906-tól 1993-ig – úgy látszik – alapvető változás nem történt. Az utóbbi évtizedek építészeti történetéről így csak másodlagos jelentőségű adatokat közölhetünk.

A fél Várat elpusztító 1909. április 3-i nagy tűz megkímélte a törvényszéket és a börtönt, ugyanis a plébánia erős tűzfala megállította a lángokat. A II. világháború viszont majdnem végzetes csapást mért a törvényszék épületére. 1945. március 15-én bombatalálat érte az akkori nagyterem körüli sarkot az északi szakaszon. Az épület többi részén is súlyos tető-, ajtó- és ablakkárok keletkeztek. Az udvarra kihordott téglá-, cserép- és vakolathulladék tetemes tömegű volt: az emeleti ablakokig ért. A helyreállítás még 1948-ban is tartott a törvényszék, valamint a börtön épületén.

Helyszínrajzi vázlat a törvényszék és a börtön épületeinek történetéhez. Árnyalattal ábrázolva a XX. század elején kialakult épületegyüttes. Az épületelődök betűjelzése: M = régi megyeház, K = Késmárky-ház, Kk = Kiskastély, B = börtön. A szomszédos épületek: S = Simoga-ház, A = Agg papok háza.

A törvényszék (1949 után: megyei bíróság) épületét kívül 1953-ban, 1962-ben, 1975-ben tatarozták. Kisebb átalakítások, korszerűsítések többször történtek, 1961-ben például irattárat alakítottak ki a tetőtérnek egy részén. Jelentősebb belső munkák – helyiségek átalakítása, épületgépészeti korszerűsítések – 1962-ben történtek. 1993-ban pedig radikális felújításra és részleges belső átalakításra került sor az épületben. Ekkor alakult ki a 2012 januárjával nevében is újjászületett törvényszék mai impozáns homlokzata. Lényeges változást hozott még az a fejlemény, hogy a Kádárta felé megépült új börtön használatba vételével 2003-ban megürült a várbeli börtön, melynek udvari homlokzata így már mindenki számára szabadon megzemlélhető.

*

Ez a cikk a veszprémi törvényszéki épületeknek 1993-ban, dr. Horváth György megyei bírósági elnök idején zajlott felújítása és átalakítása alkalmából Mogyoróssy Elek mérnök szorgalmazására írt kézirat alapján jött létre. A munka könyvészeti ada-

tai: A Veszprém Megyei Bíróság épületének története és rekonstrukciója. Készíteték: Mogyoróssy Elek építésztervező és Somfai Balázs levéltáros. Veszprém, 1993.

Megköszönöm a megyei levéltárnak, négy évtizeden át volt kenyéradó munkahelyemnek a lehetőséget, kedves munkatársaimnak, Szitási Istvánné segédlevéltárosnak és Gáty István levéltári reprográfusnak a cikk közzétételéhez ezúttal is nyújtott pótolhatatlan segítségét.

A FORRÁSANYAGOK LELŐHELYÉNEK JEGYZÉKE

- A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Abszolútizmuskori levéltár: A soproni kerületi hatóság általános iratai (MOL-D-112). Az ügyiratok közt akkor még kiemeletlen tervlapok.
- Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézete (korábban: Kutatócsoportja)
Magyar Művészek Lexikona c. gyűjtemény
Adattár: Lyka-gyűjtemény
- Az OMVH Magyar Építészeti Múzeuma
Tervrajzgyűjtemény
- A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai: köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (VeML IV. 1/a) és iratok (VeML IV. 1/b)
Veszprém város levéltára: a polgármesteri hivatal iratai (VeML V. 173)
Veszprém város levéltára: a mérnöki hivatal iratai (VeML V. 177)
Veszprém város tanácsának iratai: a VTVB Műszaki Osztályának iratai: tervtár (VeML XXIII. 660)
A Veszprémi Államépítészeti Hivatal általános iratai (VeML VI. 401/b)
Kataszteri térképek gyűjteménye (VeML XV. 11/b)
Kéziratos térképek gyűjteménye (VeML XV. 11/a): T-622, T-651
Kéziratos tervrajzok gyűjteménye (VeML XV. 18/a): Tr-1, Tr-2, Tr-3, Tr-4, Tr-5, Tr-59, Tr-77
- Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
Újkori gyűjtemény
Műemléki adattár

SZAKIRODALMI AJÁNLAT

- BALASSA László: A veszprémi börtön építéstörténete. Megjelent: Műemlékvédelem, 2005/5: 270–274.
- KOROMPAY György: Veszprém. Bp., 1956. II. kiad.: Bp., 1957.
- BALASSA László–KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Bp., 1983. II., átdolg. kiad.: Bp., 2006.
- LUKCSICS Pál–PFEIFFER János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Vp., 1933. Újra: Vp., 1997.
- CHOLNOKY Jenő: Veszprém. Bp.–Kalocsa, 1938. Újra: Vp., 1993.
- BALASSA László: Veszprém, Várnegyed. Bp., 1987. (TKM-kiskönyvtár, 300.)
- A veszprémi Megyeház 100 éve, 1887–1987. Írta és szerk.: SOMFAI Balázs. Vp., 1987.
- VERESS D. Csaba: Veszprém felszabadítása. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, XI. köt. Vp., 1985: 7–32.
- Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában. Kiállítási katalógus. Szerk.: USZTAI László–HADIK András. Bp., 1986.
- Bírósági épületek Magyarországon. Szerk.: DERCSÉNYI Balázs. Bp., 1993.

- [A] veszprémi vár rekonstrukciója. Egyszerűsített beruházási program. Összeáll.: DUPPAY Károlyné–TAKÁCS Vilmos–BALASSA László. „Kézirat.” Vp.–Bp., 1987.
 A Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (története), 1858–2008. Szerk.: NÉMETH Éva, SZIJÁRTÓ József. Vp., 2008.

VÁLOGATÁS HÍRLAPI CIKKEKBŐL

- Rosenthal Sándor: Régi veszprémi házak. [1. rész.] = Veszprémvármegye, 1935/40 (X. 6): 2.
 Rosenthal Sándor: A veszprémi végvár. [1. rész.] = Veszprémi Hírlap, 1938/52 (XII. 25): 9–10.
 NN: Veszprém – a műemlékek városa. = Veszprémmegyei Népjátság, 1953. X. 7: 4.
 Kiss György: A veszprémi bíróság épületének története. = Középdunántúli Napló (Veszprém), 1957. VIII. 16: 2.
 Hajba Ferenc: A börtön szaga. = Népszabadság, 1991. IX. 21: 32.
 Tóth Béla Endre: Szökés után a börtönben: Vagy büntetés, vagy biztonság. = Esti Hírlap, 1991. X. 26: 1 + 3.
 Borváro Zoltán: A veszprémi börtön balladája. = Napló, 1993. I. 2: 7.
 Laki Pál: Az ország egyetlen várbörtöne: Fogva tartottak kimaradása. = Veszprémi Hét, II/21 (1993. V. 28): 12–13.
 M. A.: Bíróságátadás Veszprémbe. = Napló, 1993. X. 21: 1 + 3.
 Szauder Rita: Átadták az új büntetés-végrehajtási intézményt. = Veszprémi 7 Nap, 2003/26 (VI. 27): 1 + 7.
 NN: Megnyíló várbörtön. = Veszprémi 7 Nap, 2004/4 (I. 30): 1.
 Mátételki András: Börtöntörténelem akasztófával. = Napló, 2004. VI. 17: 5.
 [Balassa László–]Király Ferenc: Ünnepelel a modern „előzetesház”. = Veszprémi 7 Nap, 2008/37 (IX. 19): 8.
 Varga Attila: Tetovált könnycsepp. = Magyar Nemzet, 2013. IV. 27: 24–25.

I. sz. melléklet

Veszprém vármegye határozata új megyeház helyett fogház létesítéséről, 1846.

(Rövidített szöveg)

A törvényhatóság¹, sokféle elágazó feladatok közt alig vagyon jelentékenyebb s több gondot igénylő, mint az erély² útjáról eltévedett embertársak érdemlellt fenytésének egyszersmind oda is irányzása, hogy fenytésük ideje alatt belátván a bűnhődők vétkei tetteiknek helytelenségét, a polgári társaságba³ eggyé állás szabályai-val ellenkezését s rútságát, és ösztönt kapván a józan s erélyes életmód követésére, még a köztársaságnak⁴ hasznos tagjaivá általalakíttathassanak.

Minél jobban érezzük mi is ezen kötelesség fontosságát s vétel nélkül el sem hanyagolhatását, annál nyomasztóbb reánk nézve annak tudata, hogy jelen fogháza-ink s börtönrendszerünk mellett a szent cél elérésére irányzott bármely szilárd törekvéseink gyümölcs nélküliek s hiúk. Ugyanis fogházunk öszvesen 14 szobácskákból állván, ezek nemcsak a javítási szempontból – minthogy sokféle bűnben léleklzők [!] öszvezáratván, egymást mindannyi erkölcselenségeikről felvilágosítják, nemcsak, sőt már a fenyték alatt újabb gonosz terveket készítvén, azoknak kivitelére öszve-

beszélvén, többnyire feslettebb indulatokkal hagyják el a javítási helyet, mint abba béállottak – céltalanok, de az egészség s emberiség⁵ tekintetéből is oly karban lévők, hogy azoknak tovább is ily helyzetben hagyatása már önkebleinkben is megrovást fogna előidézni. Ezenkívül olyannyira szűkek is, hogy megyénkben létező nevezetes mennyiségű vérhatalmú uradalmak mellett is csupán megyei börtönünkben a jelenleg letartóztatott 156 vétkeket is a legnagyobb öszveszorítással fogadván be, elkerülhetlenné teszik, hogy a bűnösöket majd ugyanannyi számban a jólelkű polgárok botránkozására, a vétekre hajlandóbbaknak rossz példájára s a törvényhatóság tekintélyének kisebbitésére, kezeség mellett kibocsájtani szükséges.

Eme bajokat orvoslandók, már régen tápláljuk magunkban azon óhajást, hogy börtönrendszerünk javíttassék, s ennek elérhetése tekintetéből célirányos fogház építtessék [...]. Minthogy [...] mi is mindinkább érezzük a rendelkezés halaszthatatlanságát – a megyeház felállítását kedvezőbb körülményekre halasztván –, most csupán újabb fogháznak építését legközelebb⁶ ismét elhatároztuk, s a szükséges pénzösszevnek a kiváltságos rend által leendő megajánlása érdemében máris sikermutatólag intézkedtünk[...].

*

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (VeML): Veszprém vármegye levéltára: Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai (IV. 1/b): a 683/1846 (V. 4.) sz. ügyiratban. A Helytartótanácsához intézett felirat eredeti fogalmazata.

JEGYZETEK

¹ A végrehajtó hatalom kormányhatóság és helyhatóság közötti, középszintű szervezete, a vármegye.

² Értsd: erény.

³ Értsd: a társadalomba.

⁴ Értsd: az emberi közösségnek.

⁵ Értsd: emberiség.

⁶ Vagyis: a legközelebb múlt időben, a legutóbbi alkalommal.

II. sz. melléklet

Jegyzőkönyv a veszprémi törvényszéki épület régi részének meghagyása ügyében a királyi törvényszék és a városi építészeti és szépészeti bizottság képviselőinek tárgyalásáról, 1904.

Jegyzőkönyv

Felvétetett Veszprémben, 1904. évi december hó 9-én a városi tanácsnak 871. sz.-10.958/1904 számú határozata folytán a veszprémi királyi törvényszéki épület

régi utcai szárnyának újr építése tárgyában benyújtott terveknek helyszíni megvizsgálásáról.

Jelen voltak a királyi törvényszék részéről:

Köves János királyi táblai bíró, helyettes törvényszéki elnök, továbbá Juraszek János királyi ügyész urak.

A városi építészeti és szépészeti bizottság részéről:

Szeglethy György polgármester, mint a bizottság elnöke, továbbá Jüttner Kálmán királyi mérnök, Vikár Lajos, dr. Csete Antal és Pápay Viktor, mint a bizottság tagjai.

1. Mely alkalommal a bizottság elnöke fölveti a kérdést, vajon szépészeti s tán célszerűségi szempontokból is nem lenne-e kivihető, hogy a törvényszéki épület középső részére a régi épület lebontása s újból felépítése helyett egy új emelet huzatnék fel a régi szárny fölé, mely tán költségtöbblet nélkül ugyanannyi új helyiséget szolgáltatna, s ezenkívül a jövődj terjeszkedésre is módot nyújtana. A régi épület elég szilárd arra, hogy egy emeletet¹ elbírjon, s annak I. emeleti részei bármely igazságszolgáltatási célra, földszínti részei pedig föltétlenül tűzmentes levéltár gyanánt is szolgálhatnának. Az ily módon való építkezés esetén a középület jellege jobban kidomborulna, s rendeletetését külseje is, mely egyébként egyhangú és alányomott leend, messziről elárulná, több világosságot, napot, levegőt és kilátást nyernének a helyiségek.

2. Tapasztalás bizonyítja, hogy a modern építkezések nem nyújtanak akkora biztonságot az annyira fontos levéltárak részére, mint a régi, boltozott helyiségek.

3. Továbbá az építészeti és szépészeti bizottság több tagjának azon javaslata merült föl, hogy tűzrendészeti és életbiztonsági szempontokból célszerűnek mutatkozik, hogy a tervezett egy bejárat helyett kettő alkalmaztatnék, mert a törvényszéki épület sok egyént fogad magába be, és így tűz esetén a két be-, illetve kijáraton való közlekedés megkönnyítenék.

4. Végre a bizottság az építkezés megkezdése előtt megoldandónak tartja azon kérdést, hogy mivel az utca, melyben az építkezés történik, szűk, a lebontott és építésre szánt anyagok akként helyeztessenek el, hogy a gyalogjárda az építkezés alatt is szabadon hagyassék és a kocsiközlekedés se ütközzék akadályba.

Ezen észrevételekre illetve javaslatokra a királyi törvényszék részéről a következő megjegyzések tétetnek.

ad 1.² A bizottsági elnök kívánata nem teljesíthető azért, mert a törvényszéki épület jobb szárnya³ már kiépítve van és az meg nem bontható, hanem az építkezésnek a már újonnan emelt épülethez kell alkalmazkodnia, vagyis vele egyenlő magasságban kell lenni, amint az tervezve is van.

Az óhaj szerinti még egy emelet felépítése csak akkor lett volna foganatosítható, mikor az előbbi építkezés tervezetett, és csak akkor, ha az egész törvényszéki épület újjáépítése egyidőben történt volna meg.

ad 3. Törvényszéki épületeknél, ahol börtönök is vannak, a több kijárat börtönrendészeti szempontból mellőzendő, mert minden ki- és bejáratnál őrszem alkalmazandó, és ha két kijárat létesülne, az esetre még egy őrszem volna az igazságügyi

kormány által alkalmazandó, mely új kiadást idézne elő, de a foglyoknak szökését is a két kijárat elősegíthetné.

ad 4. Ami az építés alatti szabad közlekedést és az anyagok elhelyezését illeti, ezeknek célszerű megoldása az építést vállalkozónak⁴ kötelességei sorába fog tartozni.

Kmf.⁵

*

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (VeML): Veszprém város levéltára: a polgármesteri hivatal iratai (V. 173): vegyes tör. Eredeti, tisztázatlan.

JEGYZETEK

¹ Értsd: még egy emeletet.

² ad 1: megjegyzés a fentebbi javaslatok 1. pontjához.

³ A megjelölés a ma egységes megjelenésűnek tűnő Vár utca 19. sz. épület utcai homlokzatának északi felére vonatkozik.

⁴ Tollhiba, helyesen: az építést vállalónak, vagy: az építési vállalkozónak.

⁵ Kelt, mint fent. (A régies hivatali nyelv szokásos rövidítése.)

Veszprémi törvényszékek

ROSENTHAL SÁNDOR

AZ 1871. ÉVI XXXI. TÖRVÉNYCIKK¹ A RÉGI VÁRMEGYEI és városi törvényszékek helyébe az elsőfokú királyi bíróságokat léptette életbe. Immár 64. éve működnek az igazságszolgáltatás terén a kir. törvényszékek, kir. ügyészek és kir. járásbíróságok, s a nemzet tisztelettel tekint fel reájuk, mint az egyéni és közsabadságok egyik erős védbástyájára. Veszprémben is az 1872. évben váltotta fel a királyi törvényszék a vármegyei törvényszéket. Az újonnan létesített kir. törvényszék első elnöke *Késmárky József*, a veszprémi kerület országgyűlési képviselője, előbb másodalispán volt. *Fiáth Ferenc* báró, Veszprém vármegyének egykori főispánja emlékirataiban mint jellemes, becsületes, tanult, okos, nemes szívű férfiúról emlékszik meg a mindig fekete ruhában járó, hajlott termetű, barátságos modorú *Késmárky Józsefről*.

Az új kir. törvényszék, elődjének, a vármegyei törvényszéknek a [rég]i megyeházban a Jókai Mór utca felé néző helyiségeit foglalta el, de a kir. ügyészség és járásbíróság ott már elhelyezkedni nem tudtak, hanem bérelt, alkalmatlan helyiségekben voltak kénytelenek szorongani. Ez a helyzet csak az 1887. évben szűnt meg, amikor az új vármegyeház² elkészültével a régi vármegyeháznak minden épületében most már a törvénykezésnek minden veszprémi hatósága elhelyezkedésre talált. Idők folyamán a bíróságok forgalmának emelkedésével, de különösen az esküdtszékeknek az 1900. évben történt behozatalával az egész épület, de főképpen annak a Vár utca felé néző ódon szárnya szűknek és alkalmatlannak bizonyult. *Csenkey Géza* volt akkor a kir. törvényszék nagytudású elnöke, aki azon fáradozott, hogy egy teljesen új törvénykezési palota építtessék, de nem a réginek helyén, hanem a város több helyet nyújtó keleti részében. Ezen terv ellen azonban akadályok merültek fel, és mindössze csak annyi történt, hogy a már az 1887. évben az állam tulajdonába átment [rég]i vármegyeháznak a Vár utca felé néző épületét az 1905. évben lerombolták és helyébe a valamivel megfelelőbb mostani épületet emeltette az igazságügyi minisztérium.³

A kir. törvényszék létrejöttét megelőző időkben rövid megszakítással a vármegyei törvényszék bíraskodott a fontosabb ügyekben a másodalispán elnöklete alatt. Az 1848/49. évi függetlenségi harcnak a gyászos emlékévilágosi fegyverletétellel történt megszűntével bekövetkezett a vármegyei bíraskodás megszüntetése is. Az 1852. évi császári nyiltparancs az osztrák törvények szerint eljáró és ítélkező törvényszéket állított fel Veszprémben is. Ez az állapot azonban csak rövid ideig tar-

tott. Az 1860. október 20-iki királyi kiáltvány minden irányban visszaállította a vármegyék hatóságát. Veszprém vármegyének 1860. évi december 22-re összehívott közgyűlésén megalakult a tiszttakar, mégpedig másodalispán lett *Kun Sándor*, akinek elnöklete alatt újjáalakult a vármegyei törvényszék, melynek ülnökei most már nem időnkint egybehívott táblabírák, hanem állandóan működő hivatásos bírók voltak, akik már az újabb idők szellemében ítélkeztek. *Berky Károly* és *Karácson János*, a kir. törvényszék egykori kiváló bírái, szintén a vármegyei törvényszéknél kezdték meg bírói pályájukat.

Veszprém városnak már a XVIII. század eleje óta külön törvényszéke volt, a városi törvényszék, mely a város lakossága felett gyakorolta a bírói hatalmat. Ez a törvényszék azonban az 1865. év végén megszűnt, mert beolvadt a vármegyei törvényszékbe. Emlékét a poros aktákon kívül csak az a vármegyei múzeumban őrzött XVIII. századbeli díszes kettős kereszt őrzi, mely egykoron az ítélkező bíróság asztalán elhelyezve, egyaránt hatott a felek és a bírák lelkiületére.

Az 1848 előtti vármegyei törvényszék jellege híven visszatükrözte azt a patriarális világot, a régi jó táblabírák világát, mely szeretett mindent óvatos megfontoltsággal, de éppenséggel nem sietve elintézni. Tagjai a főispán által a nemesség soraiból kinevezett, jogi képzettséggel bíró, tekintélynek örvendő férfiak – táblabírák – voltak. A másodalispán elnöklete alatt Veszprém vármegyei törvényszéke Szent István napja után a következő év májusáig, hosszabb-rövidebb megszakításokkal 10–12 napig terjedő ülészakokat tartott: májusban azután a bíróság tagjai hazamentek birtokaikra gazdálkodni, és Szent István napjáig törvényszünet (jurisdictium) volt.⁴

Hogy milyen volt a törvényszék szelleme ebben a korszakban, erre nézve tanúságot tesz báró Fiáth Ferenc, vármegyénk egykori főispánja az „Életem és élményeim” cím alatt 1878. évben megjelent emlékirataiban, amikor az 1837. évről a következőket írja. Meg kell jegyezni, hogy a Veszprém megyei törvényszék a Fejér megyeihez képest igen szigorúan büntetett. Negyedévenként 50 botütés – vasban állónak kiérdemlett büntetésére a mások rettentő példájára – mindennapos ítélet volt; verték pedig a bűnösöket nagy megbotránkozásomra – a piacon. Nem kell csodálkoznunk. Az ilyen túl szigorú ítélkezés ellenhatása volt az akkori idők hírhedt bakonyi betyárvilágnak, amikor még Milfajt és Sobri Jóska rablóbandái tartották rettegésben a vármegye lakosságát.

Egyáltalán, a hazai bíróságok ítélkezése nagyon szigorú volt. Az 1837. évben az ország vármegyei törvényszékei 274 halálos ítéletet hoztak, a felsőbb bíróságokra bízván a végleges döntést. Ezekből az ítéletekből felsőbb bíróságoknak és a királyi kegyelemnek enyhítései folytán mindössze csak 15 halálos ítélet hajtott végre. Veszprémben a halálbüntetések végrehajtása a város déli határában levő Nagylátóhegyen történt. Még most is láthatók ott a bitófa négy oszlopának alapjául szolgáló talapzat romjai.

A múlt század negyvenes éveinek elején⁵ azonban már lassanként utat tört magá-

nak az újabb idők haladást követelő szelleme. Az 1840. évi országgyűlés „büntető-törvénykönyv s a vele elválhatatlan büntető és javító rendszer behozatala iránt” országos választmányt küld ki, melynek vezérlő alakjai Deák Ferenc és Szalay László voltak. Tagja volt ezen országos választmánynak Bezerédy Miklós kanonok, Veszprém vármegye követe, később veszprémi nagyprépost. Három év alatt el is készült a mai szempontból is értékesnek mondható büntető-törvénykönyvi javaslat, mely azonban a főrendiház ellenzése folytán törvényerőre nem emelkedhetett.

Mégis, az országgyűlési tárgyalásoknak megvolt az a hatása, hogy fokként enyhülést hozott az eddigi szigorúságba. Veszprém vármegye vezetői is megértették az újabb idők szavát. A régi vármegyeháznak még a XVIII. századból eredő szűk, sötét és levegőtlen börtönei helyébe, homlokzatával a Jókai Mór utca felé néző új fogházépület emelését határozták el. Ezt a még most is használatban levő épületet egy győri építész építette meg⁶ az 1847. évben. Ekkor már botbüntetésre és vasban állásra nem ítélték el többé a bűnösöket, de még a múlt század hatvanas éveiben is gyakorlatban volt egy régi szokás. Szombatonként fegyveres pandúr őrizete alatt megjelentek az utcán a megyei törvényszék rabjai, lábaikon nehéz bilincsel, és nagy láncsörgések közepette söpörgették végig a Vár utcát, Piacteret és a Főutcat.⁷

Ma pedig téli foglalkoztatásuk után a kir. törvényszék virágos udvarában és a Csererdő mellett levő rabkertészetben⁸ kerti munkákat végeznek a kir. ügyészség rabjai.

A veszprémi törvényszékek története híven mutatja azt a fokozatos haladást, mely az újabb időkben továbbfejlődve, hazai jogszolgáltatásunkat arra a színvonalra emelte, mely színvonalnak megőrzésére a magyar bíróságok mindenkor féltő gondossággal ügyelnek.

*

ROSENTHAL Sándor Sámuel (Veszprém, 1861–Németország, 1944) ügyvéd, helytörténész fenti cikkét a *Veszprémi Hírlap* 1936. évi 43. (október 25-i) számában tette közzé. Jegyzetekkel ellátta: Somfai Balázs. Más formában megjelent a *Múltidéző* várostörténeti sorozatban: Válság után – háború előtt. Veszprém az 1930-as évek végén. Vál. és szerk.: Csizsár Miklós. Kiad.: EKMK és Kml, Veszprém, 2010: 70–73.

JEGYZETEK

¹ A közigazgatás és az igazságszolgáltatás hatalmi ágait alapjában az 1869. évi IV. törvény cikk különítette el Magyarországon véglegesen. Az első folyamodású bíróságok rendezéséről az 1871. évi XXXI. tc., az első folyamodású királyi törvényszékek és járásbírók életbe lépéséről az ugyanazon évi XXXII., a királyi ügyészségekről pedig a XXXIII. tc. rendelkezett.

-
- ² A régi megyeházon a Vár utca 19. sz. épületek (a mai törvényszék várbeli székháza és a börtön Jókai utcára néző, 2003-ban megürült épülete), az új vármegyeházon a Megyeház tér 1. sz., jelenleg több megyei és állami szervezetnek helyet adó épület értendő.
- ³ A megállapítás a régi megyeház lerombolására nézve igaz, viszont kiegészítendő azzal, hogy a helyébe emelt törvényszéki épület északi fele 1900-ban már felépült.
- ⁴ Jurisztícium, iuristitium: törvénykezési szünet, régiesen: törvényszűnés, törvénynyugvás.
- ⁵ Tudniillik az 1840-es években.
- ⁶ Ezen a ponton a szerző adatai tévesek, Szász Ferenc építőmester székesfehérvári volt.
- ⁷ Piac tér, főutca: Veszprémnek az 1908–1911-es bontások előtt sokkal szűkebb főtere (a mai Óváros tér Városház előtti öble) és folytatásában a mai Óváros tér délnyugati házsora és a Rákóczi utca, sőt még a Szabadság tér is, mint főutca, a város piacának számított.
- ⁸ A rabkertészet a Házgyári úton túl, a volt VÁÉV-telephely tájékán terült el.

A veszprémi piarista könyvtárak adományozói I. Perczel Imre SchP

PÁKOZDI ÉVA SZILVIA

A PIARISTÁK VESZPRÉMI MEGTELEPEDÉSÉNEK 300. ÉVFORDULÓJÁRA készült publikációhoz¹ vizsgáltam a megyei levéltárban fellelhető piarista eredetű könyveket. Ez alkalommal találtam több 18–19. századi, jobbára kézzel írt, és néhány modern kori szárazbélyegzős magán tulajdoni bejegyzést. E bejegyzések nyomán kezdtem el kutatni a veszprémi kegyesrendi ház és iskola könyvadományozói után. Érdeklődésem végül két személyre szűkült: a 18. században élt Perczel Imre József, piarista tartományfőnökre és a 19. században élt Kisovics József veszprémi kanonokra, valamint könyvgyűjteményeikre. Az első közleményben Perczel Imre Józseffel és könyvtárával foglalkozom.

Piaristák a 18. századi Magyarországon

A 17. század közepén a felvidéki Privigyébe² telepített kegyesrendi házat és iskolát gyorsan követték újabbak Magyarország területén.

A piarista rend sikerének gyökere tanításának alapelvében rejlett, egyformán mindenkit Krisztushoz és a tudományhoz vezetni.³ Tanítási rendszerük nem volt szigorúan megszabva, ezért az ország és a kor kívánalmaihoz alakíthatták azokat. Nagy gondot fordítottak a matematika oktatására, de figyelemmel kísérték a tudományok fejlődését is,⁴ és előtérbe helyezték az anyanyelvi és a történelem-oktatást.⁵

A rend alapítószándéka az elemi oktatásra helyezte a hangsúlyt, és bár a hazánkban gyökeret verő kegyesrendiek több helyen szerepet vállaltak az elemi oktatásban is, a 18. század végére középiskoláik lettek a meghatározók. Nemcsak a szegényeket karolták fel és tanították, hanem a 18–19. századi magyar értelmiség színe-javát ők is nevelték.⁶

A jezsuita rend pápai feloszlata (1773) után az ország legjelentősebb tanítórendjévé léptek elő. Majd a Mária Terézia által kibocsátott Ratio Educationis (1777) megjelenése hozott alapvető változásokat a kegyes tanítórendiek működésében, hiszen a korábbi rendi szabályozás helyébe egységes állami szabályozás lépett, mind a tanterveket, mind a tanítási módszereket tekintve. Az új oktatási rendelet megha-

tározta az igazgatók és a tanárok kinevezési rendjét, akik állami fizetést kaptak,⁷ rögzítette a kis- és nagygymnáziumok korábbi öt osztályos rendszerét, felvette a természettudományos ismereteket a tananyagba,⁸ valamint kötelezővé tette az iskolai tanári könyvtárak létrehozását.⁹

A hazai kegyesrendi iskola szellemi hátterét azonban a mellette működő rendház könyvtára adta. A piarista iskolákban a szerzeteseik tanítottak, így a rendház könyvtára egyben tanári könyvtárként is funkcionált. A 18. század második felében, a fent említett rendeletnek köszönhetően, megjelent a világi tudományokkal foglalkozó, tudós piarista tanár alakja, akinek jövedelméből lehetősége nyílt magánkönyvtár kialakítására. E folyamat eredménye, hogy az addig közösen használt és a rend jövedelmeiből közös érdekek mentén gyarapított rendházi könyvtár tervszerű fejlesztése megszűnt, azonban egy ideig még hagyatékokból, ha rendszertelenül is, de gyarapodott.¹⁰ A Ratio Educationis iskolai könyvtárakra vonatkozó rendelkezése lassan, majd fél évszázad múlva valósult meg használható tanári könyvtárak formájában. A 18. század végét tehát átmeneti állapotnak tekinthetjük az elsorvadó rendházi, és a rendeletileg előírt, de még nem létező iskolai tanári könyvtárak között, ahol a hiányt a tanári magánkönyvtárak pótolták.

A piarista rend 18. századi történetében II. József uralkodása újabb változásokat hozott. Mint tanítórend elkerülte a feloszlatást, ugyanakkor az uralkodó megtiltotta a külföldi előjáróikkal való érintkezést, megszüntette a rendi növendékképzést, megvonta a tartományfőnök jogát a rendházak előjáróinak kinevezésére, átszervezte az iskolahálózatukat az állam érdekeihez igazítva. A sok változás mind a szerzetesek körében, mind a diákok körében fegyelmi zavarokat okozott. Az uralkodó halála előtt azonban visszavonta rendeleteit, és egy újabb rendelettel visszaállította a piarista rend korábbi működését, igaz végrehajtására már csak a halála után került sor. A régi szellemben 1790. október 3-án összeült tartományi káptalan pedig Perczel Imrét választotta tartományfőnöknek.¹¹

Perczel József Imre (1733–1795)¹²

Perczel József 1733. december 19-én született Veszprémben,¹³ Perczel Imre (1700–1769) és Ányos Terézia (1713–1755) harmadik gyermekeként. A keresztlési anyakönyvi bejegyzés szerint keresztapja a későbbi püspök, Bíró Márton.

Nagyapja, a német származású Perczel Tamás, először 1697-ben saját érdemeiért, majd testvéreivel 1717-ben megkapta az uralkodótól a magyar nemességet. A kereskedő foglalkozású nagyapa e tevékenységével a török háborúk idején alapozta meg a család vagyonát, és vásárolt birtokokat Veszprém környékén. Anyagi helyzete lehetővé tette, hogy fiait taníttassa: az idősebbik, József (1699–1768) Tolna vármegyében, a fiatalabbik, Imre Veszprém vármegyében töltött be tisztségeket.¹⁴

A családi hagyományoknak megfelelően Perczel Imre és Ányos Terézia gyermekei is a kor színvonalának megfelelő, kiváló képzésben részesültek. A fiúgyerme-

kek a helyi iskolában, a veszprémi piaristáknál tanultak. József az iskolai anyakönyv tanúsága szerint 1748-ban végezte el a syntaxis osztályát Veszprémben.¹⁵ Ekkor még a veszprémi iskolában nem volt lehetőség az utolsó két évfolyam, a rhetorica és a poetica elvégzésére. Fiatalon, 17 évesen Privigyén lépett a piarista rendbe és ekkor vette fel az *Imre* nevet. (A későbbiekben már a szerzetesi nevét használom.) A piarista növendékképzésnek megfelelően a következő két évet novíciusként töltötte, majd örökfogadalmát 1752-ben Vácott tette le.¹⁶

A szerzetesi fogadalom után tanári pályáját is Vácott kezdte az alsóbb osztályok tanításával, majd a kor szokásainak megfelelően elvégezte a rend filozófiai képzését Pesten (1756). A következő két évet Szegeden töltötte a kisgimnázium tanulóinak oktatásával. Szerzetestanári képzését az 1759-1760 között Nyitrán elvégzett teológiai stúdiumokkal fejezte be. Ezt követően a pesti piarista gimnázium, majd a váci gimnázium grammatika és syntaxis tanára volt.¹⁷ 1767-ben kinevezést kapott szülővárosa, Veszprém nagygimnáziumának és rendházának élére, ahol pályafutása során először hosszabb időt, hét évet töltött.¹⁸ Az ő igazgatósága alatt kezdődtek az új, és jelenleg is álló veszprémi piarista gimnázium építésének munkálatai 1773-ban.¹⁹ Az építkezés folytatása azonban utódaira maradt.

A jezsuiták feloszlatása után lehetőség nyílt a kegyesrendi tanárok számára, hogy a rendben kínált lehetőségeken kívül az államosított oktatási intézményekben is építhessék karrierjüket. 1774-ben pályázatot hirdettek a nagyszombati egyetem tanári állásaira, amelyre 19 piarista tanár nyújtotta be pályázatát. A jelentkezők közül ketten: Dugonics András és Perczel Imre nyertek katedrát.²⁰ Így a veszprémi igazgatói állást 1775-től a nagyszombati egyetem dogmatika professzori állására cserélte. Életének elkövetkező évtizede egyetemi oktatással és költözéssel telt, hiszen az intézmény Nagyszombatból előbb Budára, majd Pestre költözött. Egyetemi tanári éve alatt megszerezte a filozófiai, majd a teológiai doktorátust. Az egyetemi katedrát elhagyva egy tanévre, 1785–86-ban a Pozsonyi Királyi Akadémián vállalt tanári állást.

Közben a rend keretein belül is igényt tartottak szolgálatára. 1784-től assistens provincialis, vagyis a piarista tartományfőnök egyik helyettese lett.²¹ A felsőoktatásban eltöltött évek után, 1787-től ismét iskolaigazgató és házfőnök ezúttal Debrecenben, három esztendeig.²² 1790-ben – ahogy korábban már említettem – a Magyarországi Rendtartomány provinciálisának választották.

A kutatás során előkerült néhány adat azt feltételezi, hogy aktív vezetője volt a magyar rendtartománynak. A nevéhez fűződik például, hogy 1792-ben kezdeményezte a rend pesti filozófia tanfolyamának újraindítását, amelyet még II. József szüntetett meg. E próbálkozása azonban sikertelen maradt.²³

A kor szokása szerint a tartományfőnök tavasztól ősziig sorra látogatta rendháza- it és a rend pártfogóit, általában a titkára társaságában, és ahol szükséges volt, személyesen intézkedett az intézmények ügyeiben.²⁴ Perczel Imrét az egyik vizitációs útján, Kalocsán érte a halál 1795. június 28-án. A kalocsai székesegyházban temették el a piarista rend alapítójának, Kalazanci Szent Józsefnek szentelt oltár elé.²⁵ A

székesegyház 1910-es átalakítását követően ezt a mellékoltárt megszüntették. Bár bizonyíthatóan nem exhumálták, de nem is jelölik sírját ma Kalocsán.²⁶ Hagyatéka szülővárosába került.

A piaristák könyvtára a 18. századi Veszprémben

Az 1711-ben Volkra János Ottó püspök által Veszprémben letelepített piaristák első harminc évéről nem maradt ránk érdemleges feljegyzések. Bár a püspök alapításkor meghatározta azoknak az adósleveleknek a körét, amelyek összegére a piaristák tarthattak igényt, és amely összegből költségeiket fedezhették, továbbá átadott számukra egy épületet a veszprémi várban, mégis az első harminc év pénziánnal és költözésekkel telt.²⁷ A veszprémi piaristák anyagi helyzete csak a század közepén vált valamelyest jobbá, amikor több, lelkes adománytevőnek köszönhetően módjuk nyílt a retorikai és a poétikai osztályok megnyitására is, és ezzel 1753-ban nagy gimnáziummá alakult iskolájuk.²⁸

A veszprémi esetben elmondható, hogy a két alapítólevél egyike sem rendelkezik a rend javára létrehozandó könyvgyűjteményről.²⁹ A költözések és anyagi helyzetük miatt feltételezhető, hogy jelentősebb könyvtárat nem tudtak kialakítani az első évtizedekben. A rendház könyveiről az első említést az 1751-re keltezett házfőnöki jelentésben olvashatjuk.³⁰

A rend helyzetének stabilizálódásával a 18. század közepén valószínű, hogy a rendház könyvtára is gyarapodásnak indult. A gyarapodás elsősorban a rendtagok hagyatékából, illetve a rend és az iskola támogatóinak ajándékaiból történhetett.

A veszprémi piarista könyvtár Perczel Imre személyében lelkes pártfogóra talált. A kutatás jelen állása szerint az 1795-ös vizitációs útján, a halála előtt két hónappal Veszprémet is útba ejtette, ahova Nagy József professzor könyveit hozta a rendház számára. Továbbá egy 600 Ft-os letétet hagyott Zichy Istvánnál a veszprémi piaristák javára.³¹ Érdekes módon egybecseng a fent említett letét, a halálát követő évben (1796) készült veszprémi házfőnöki jelentéssel, ahol megemlítik a ház gyarapodásai között a Perczel hagyatékából hozzájuk került bútorokat, valamint a 600 Ft-os alapítványt a könyvtára további gyarapítására.³² Perczel gondoskodása szülővárosa rendi intézményéről felvetette egy végrendelet létezését, azonban ilyen sem a Piarista Rend Magyar Tartománya levéltárából, sem a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárból, sem a Veszprém megyei levéltárban őrzött, Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltár egyházi végrendeletei közül nem került elő. Így nem tudjuk bizonyítani, hogy létezett-e végrendelet (lehetett akár szóbeli is), vagy a korban szokásos eljárás szerint, az őt követő tartományfőnök döntött a hagyatéka sorsáról.³³ Az egyetlen bizonyíték, hogy a Perczel-könyvtár Veszprémbe adatott, az 1806-ban készült lajstromkönyvben található, ahova a Perczel könyvek katalógusa mellé a következő bejegyzés került: „Bibliotheca Wespremiensis cessorum” vagyis „a veszprémi könyvtárnak átengedettetett”.

A Perczel-könyvtár

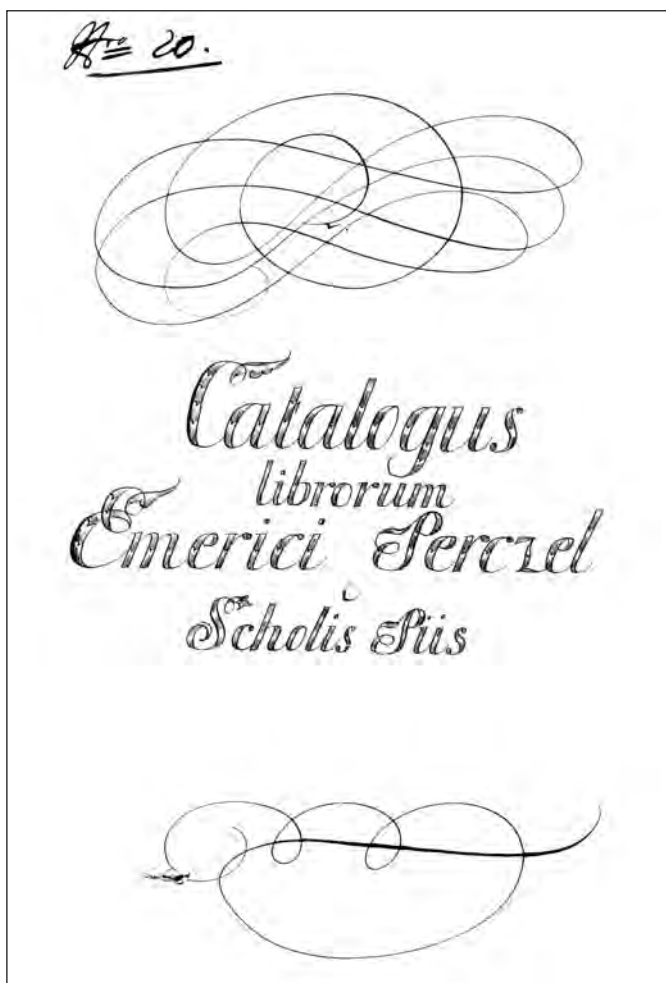
Perczel Imre tudós tanár lévén, élete során jelentős könyvtárat gyűjtött, amely egyike volt a korábban említett 18. századi piarista magánkönyvtáraknak. A rendbe lépésekor a tulajdonáról készült saját kezű bejegyzésben még nem szerepelnek könyvek,³⁴ viszont a halálát követően felvett katalógus 172 művet tartalmaz 338 kötetben.³⁵

A könyvgyűjtés családi indítatását feltételezhetjük, hiszen szakirodalmi példák alapján ismert, hogy a nemesi családok tulajdonában a 17–18. század folyamán már léteztek kisebb-nagyobb könyvgyűjtemények.³⁶ A veszprémi Perczel-család jómódú, tanult, a város és a megye életében szerepet vállaló, köztisztületnek örvendő nemesi familia volt. Így nem kizárt, már tanultságuk okán is, hogy legalább egy kisebb könyvgyűjteménnyel rendelkeztek a veszprémi házukban.

Perczel Imre könyvgyűjtésében szerepet játszhatott környezete is. Keresztapja, Padányi Biró Márton püspök, aki közel ezer kötetes magánkönyvtárat mondhatott magáénak, igaz, ő a sümegi püspöki palotában rendezett be gyűjteménye számára barokk könyvtárszobát. A püspöki székben utóda, Koller Ignác viszont már Veszprémben tartotta könyvtárát.³⁷ Minden bizonnyal Perczel maga is ismerte ez utóbbi gyűjteményt, tekintve, hogy Koller püspöksége idején volt a veszprémi piarista ház és iskola vezetője. Példaként tekinthetett piarista rendtársai és elődei által gyűjtött könyvtárakra, amelyekkel tanulmányai és tanári pályája során találkozhatott.

A magánkönyvtár gyűjtésére tanári pályája is lehetőséget teremtett. Sőt! A fennmaradt könyvjegyzék tanúsága szerint tulajdonképpen tanári működése alatt gyűjtötte össze könyvtárát. A művek kiadási éve alapján a gyűjtemény mintegy kétharmad része 1760 és 1784 között látott napvilágot, s csupán a könyvek fennmaradó harmada ennél korábbi kiadású. A 18. század könyvpiaci viszonyaira jellemző, hogy személyes kapcsolatokon keresztül, vagy közvetlenül a nyomdából, esetleg vásáron lehetett kiadványokhoz jutni. Még a század végén is igaz, hogy a külföldet járt diákok, vagy az egymást ismerő könyvgyűjtők szerezték be egymás számára is a könyveket. Az is jellemzi ezt a kort, hogy a friss szakirodalom mellett forgalomban voltak a jóval korábbi kiadású művek.³⁸ A Perczel-könyvtárban is találunk 16–17. századi kiadású munkákat. A kiadási évek alapján azonban a legtöbb művet a teológiai professzori éve alatt szerezte be. Feltűnő, hogy a gyűjtés az 1780-as évek derekán megszakadt, a gyűjteményben 1784 a legkésőbbi kiadási dátum. Érdekes, és egyben indokolhatja is a gyűjtés megszakítását, hogy ekkor hagyta el az egyetemi katedrát.

A könyvtárról készült katalógus, ahogy magát nevezi, valójában egy könyvjegyzék, amely egy statikus állapotot ír le. Szerzője a készítés dátumát nem tüntette fel, de valószínűsíthetjük, hogy a könyvtár Veszprémbé szállítását megelőzően készült. Elképzelhető, hogy maga Perczel Imre rendelkezett könyvtára összeírásáról, de valószínűbb, hogy a jegyzéket a halálát követően készítették. A könyveket méretük szerint írták össze, a szerzőt és a cím köztudomású rövidítését feltüntetve.

Kiadványonként feljegyezték továbbá a kiadás helyét, évét, kötetszámát, terjedelmét, tékáját (vagyis elhelyezését) és ahol ismert volt, az árát.

Ha a művek kiadási helyét vesszük szemügyre kirajzolódnak a könyvtárlajdonos könyv beszerzési „irányai”. A Perczel-könyvtár állományáról elmondható, hogy könyvei elsősorban Magyarország területéről kerültek beszerzésre. Még pedig jól látható, hogy sok közülük a nagyszombati Egyetemi Nyomda terméke, valamint Perczel egyetemi „állomáshelyeinek” helyi nyomdái, pesti, budai, pozsonyi nyomdák kiadványai. Elvértve találunk néhány pécsi, egri, nagyszombati, kalocsai kiadványt is. A hazai kiadású művek az állomány közel 40%-át adják. A kiadványok másik köre külföldről, elsősorban német nyelvterületekről és Észak-Itáliából származik. A külföldi kiadású művek közül mennyiségben kiemelkednek a bécsi és a

velencei kiadványok. A távolabb eső vidékekről, mint Róma vagy Németalföld, elvétve találni könyvet a könyvtárban.

A könyvtár nyelvi megoszlása ennél sokkal egységesebb. A művek néhány kivételtől eltekintve latin nyelvűek, vagy latin és görög, esetleg héber kettős nyelvű kiadványok. Összesen négy magyar és két német nyelvű mű található a könyvállomány 172 műve között.

Tematikáját tekintve klasszikus teológiai szakkönyvtár, amelyet részletesebben megvizsgálva elmondhatjuk, hogy a könyvtár tulajdonosa e téren széles körben tájékozódott. Elsősorban jezsuita, piarista, ágoston és domonkos rendi szerzők munkái kerültek beszerzésre könyvtárába. A jegyzék alapján megállapítható, hogy célja volt a teológia különböző irányzatainak képviselőitől műveket gyűjteni. Perczel könyvei között a tomisták és augusztinisták munkái épp úgy megtalálhatók, mint Aquinói Szent Tamás, és a skolasztikusok, valamint Szent Ágoston és követői művei. De gyűjtötte korának teológiai irányzatait is, a jansenista és a gallista nézeteket valló szerzők, valamint ellenfeleik írásait.³⁹ A kiadványok között azonban nemcsak katolikus szerzők, hanem protestáns (elsősorban lutheránus) szerzők teológiai művei is képviselve vannak.

A Perczel-könyvtár elsősorban dogmatika és a hitvitázó irodalom tekintetében gazdag, de találhatunk benne egyháztörténeti, egyházbizalmi, magyar történelmi munkákat, és a Ratio Educationis 1783-as kiadását is.

Érdekes összevetésre ad lehetőséget Hermann Egyednek a veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrájáról írt munkája. Az összevetés alapja, hogy a Hermann Egyed által vizsgált korszak papsága épp Perczel Imre teológia tanári működése alatt végezte a nagyszombati egyetemet vagy a pozsonyi szemináriumot. Természetesen nem állítom, hogy a századforduló veszprémi egyházmegyéjében működő összes pap Perczel tanítvány volt, inkább csak a tanári és a „diák” olvasmányok szempontjából tartom érdekesnek az összehasonlítást. A rövid elemzés során két témában vizsgálódom: a dogmatika és a történetírás művei között.

Hermann a 18–19. század fordulóján élt papság műveltségéről azt a megállapítást teszi, hogy a könyvgyűjteményeiken erőteljesen látszik, hogy már a szemináriumi nevelésükbe beavatkozott az állam.⁴⁰ Az általa érdemlegesnek mondott, ugyanakkor az állam részéről nem preferált, és az egyházmegyei papság körében is kevésbé népszerű dogmatikai szakírók közül Csapody Lajos jezsuita szerzetes több műve is megtalálható Perczel könyvtárában. Ugyancsak ehhez a körhöz tartozó Hubert Ferenczel – a pozsonyi szeminárium tanárával – együtt is dolgozott Photius munkájához készült tankönyv kiadásában.⁴¹

Az állam által támogatott, és az egyházmegyei papság körében kedvelt szakírók közül a bécsi egyetem jansenistákhoz közel álló professzorának, Petrus Gazzaniganak művét szintén megtaláljuk a könyvjegyzékén. A dogmatika témakörébe tartozó, a papság könyvtáraiban is gyakran forgatott, Sorbonne egyetemen működő jansenista és gallista Charles Witasse és Gaspard Juenin munkái, valamint a Sorbonne körén kívül esők közül Augustinus Gervasius több munkája szintén gyűjteménye részét képezi.

A hitvitázó irodalmat Pázmány Kalauza, és Jean Barclay Paraenesise⁴² képviseli, azok közül, amelyet az egyházmegyei papság is olvasott.

A nemzeti történetírás szempontjából az idősebb papság gyűjteményei mutatnak hasonlóságot a Perczel-féle gyűjteménnyel. Elsősorban Pray György, Katona István, Palma Károly jezsuita szerzetesek történeti műveit, valamint Desericzky Ince piarista szerzetes őstörténeti munkáját vásárolta meg könyvtárába.

Az összehasonlítás eredményeként meg kell jegyezni, hogy a tanár Perczel jóval szélesebb körből válogatta olvasmányait, mint az őt követő generáció veszprémi egyházmegyei papsága.

Perczel Imre méreteit tekintve átlagosnak mondható, ugyanakkor a lehetőségeinek és érdeklődésének megfelelően kialakított könyvgyűjteménye korának egyik legjobb teológiai tanári könyvtára volt. A fennmaradt könyvjegyzék alapján behasonlítást végeztem a Bibliotheca Vetus Hungariae-ba (vagyis a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartásába). A kutatás eredménye azt mutatja, hogy olyan könyvtárakkal mutat rokonságot, mint a pálya- és rendtárs Dugonics Andrásé, amelyet jelenleg a szegedi Somogyi Könyvtár őriz, vagy a méreteiben jóval nagyobb pécsi Klimó-könyvtár.

Tölcsey Ferenc a veszprémi piaristák történetéről írt munkájából tudjuk, hogy 1788-ban befejezték az építkezést, és ezzel állandó lakhelyük és iskolaépületük lett a veszprémi várban.⁴³ Vagyis Perczel halálakor a piaristák hosszú hanyattatás után, rendezett körülmények között munkálkodtak Veszprémben. Minden bizonnyal rendelkeztek rendházi könyvtárral,⁴⁴ amely a Perczel-hagyaték révén komoly teológiai gyűjteménnyel gyarapodott. Nem lehet véletlen, hogy Perczel Imre, aki mint valamikori házfőnök tisztában volt a veszprémi rendház viszonyaival, tanári pályafutása alatt gyűjtött könyveit a szülővárosa piaristáira hagyta és gondoskodott további gyarapításáról. Azonban ez a gyűjtemény nem volt olyan szerencsés, mint fent említett kortársai. Az iskola, majd a rendház államosítása után a piaristák könyvtáraival együtt ez a gyűjtemény is szétszóródott. Ma már csak néhány kötet lelhető fel a Veszprém Megyei Levéltár könyvtárában és a Piarista Rend budapesti központi könyvtárában.

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet a Piarista Rend Magyar Tartománya levéltárosának, Koltai Andrásnak, és könyvtárosainak, akik kutatásomat lelkesen segítették, valamint kollégáimnak, akik Koltai Andrással együtt segítettek a latin nyelvű szövegek pontos megfejtésében, továbbá Gróf Rudolfnak, aki Perczel leszámítottként a család kutatásában, és Perczel Imre halálának körülményeinek feltárásában volt segítségemre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BORIAN–KOLTAI 2007. = BORIÁN Tibor, KOLTAI András, LEGEZA László: Piaristák. Budapest Mikes K., 2007. 80 [64] p. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében)
- CSERHALMY 1986. = CSERHALMY József: A kegyes-tanítóréndiek Debreczeni társháza- és

- gymnasiumának története 1719–1896. In: *Értesítő a kegyes-tanítórendiek debreceni algymsiumáról 1895–1896 iskolai évben.* Debreczen Csokonai K., 1896. p. 1–111.
- DOBOS 2001. = DOBOS Gyula: *A Perczelek.* Szekszárd Babits K., 2001. 502 p.
- GŐZSY Zoltán–DÉVÉNYI Anna: *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai.* Pécs PTE BTK Történettudományi Intézet, 2011. (http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/index.html, 2012. március 4.)
- GULYÁS 1923. = GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig.* In: *Magyar Könyvszemle* 30. évf. (1923) 1–2. sz. p. 27–94.
- HERMANN–EBERHARD 1942. = HERMANN Egyed, EBERHARDT Béla: *A Veszprémi Egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején.* Veszprém, 1942. 373 p. (*A Veszprémi Egyházmegye múltjából*, 8.)
- HUDI 2009. = HUDI József: *Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében.* Budapest OSZK-Gondolat, 2009. 276 p.
- KÓKAY György: *A magyarországi könyvtárak és művelődés a 18. század második felében.* KLIMÓ György emlékezete. In: *Magyar Könyvszemle* 115. évf. (1999) 3. sz. p. 304–313.
- KOLTAI András: *A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól.* In: *Magyar Könyvszemle* 124. évf. (2008) 2. sz. p. 93–110.
- LÉH–KOLTAI 1998. = LÉH István (gyűjt.), KOLTAI András (sajtó alárend.): *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára = Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum, 1666-1997.* Budapest Magyar Piarista Tartományfőnökség – METEM, 1998. 548 p.
- TÖLCSÉRY–LICHTNECHKERT 2011. = LICHTNECHKERT András, TÖLCSÉRY Ferenc: *A Veszprémi Piarista Gimnázium története alapítástól az államosításig.* Veszprém Szerzői kiadás, 2011. 442 p. (*Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből*, 4.)
- MADAS–MONOK 2003. = MADAS Edit, MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig.* Budapest Balassi K., cop. 2003. 237 p.
- MÉSZÁROS 1991. = MÉSZÁROS István: *Magyar iskolatípusok 996–1990.* Budapest, OPKM 1991. 177 p. (*A magyar neveléstörténet forrásai*, 6.)
- VARGA 1997. = VARGA Miklós (szerk.): *400 éves a piarista iskola! A veszprémi piarista kiállítás anyagának ismertetője.* Veszprém Pannonprint Kft., 1997. 112 p.

JEGYZETEK

- ¹ Piarista könyvek a levéltárban. Adalékok a veszprémi kegyes-tanítórendi gimnázium könyvtárának történetéhez. In: *Veszprémi Szemle* 13. évf. (2011) 3. sz. p. 59–67.
- ² Nála korábbi alapítású a podolini iskola (1642), amely azonban az alapítás idején a Lengyelországnak 1412-ben elzlogosított szepességi városok egyike, így ebben az értelemben lengyel területen fekszik, és csak 1772-ben tért vissza Magyarországhoz. Piaristái ezután csatlakoztak a magyar provinciához.
- ³ VARGA Miklós, 1997. p. 23.
- ⁴ Uo. p. 38.
- ⁵ Cörver János rendfőnök 1757-ben kibocsátott *Methodus instituendae iuventutis apud Scholas Pias* című tanterve már a magyar történelem tanítására is hangsúlyt helyezett. Gőzsy-Dévényi, 2011. (http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/a_trnelem_tantsa_magyarorszgon_a_1718_szzadban.html 2012. március 4.)
- ⁶ VARGA Miklós 1997. p. 23.
- ⁷ BORIÁN–KOLTAI 2007. p. 24.
- ⁸ MÉSZÁROS 1991. p. 40.

- ⁹ MADAS–MONOK 2003. p. 183.
- ¹⁰ BORIÁN–KOLTAI 2007. p. 26.
- ¹¹ BORIÁN–KOLTAI 2007. p. 25.
- ¹² Neve tévesen „Bonyhádi” előnévvel szerepel a Varga Miklós szerkesztette kötetben (45. p.). A „Bonyhádi” előnevet azonban apja testvére, Perczel József (Tolna vármegye aljegyzője, majd jegyzője, a bonyhádi birtok megszerzője) és annak leszármazottai viselhették. A veszprémi családi ág erre nem volt jogosult.
- ¹³ MNL Veszprém Megyei Levéltára (továbbiakban: VeML) XV. 15. Mikrofilmgyűjtemény. Felekezeti anyakönyvek mikrofilm másolatai. Veszprém, római katolikus kereszteleési anyakönyvek 1730–1743. Megjegyzendő, hogy a kereszteleési anyakönyvben ekkor még csak a kereszteleés dátumát tüntették fel. Azonban a kor szokása szerint a megszületett gyermeket lehetőleg aznap, de legkésőbb a születését követő napon megkeresztelték.
- ¹⁴ DOBOS 2001. p. 12–14.
- ¹⁵ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (továbbiakban: PMKL) III. 6. Archivum gymnasii Veszprimiensis 1Mat. Catalogus Studiosae Juventutis II. 1748–1804. p. [1.]
- ¹⁶ PMKL I. 1. a Archivum Provinciae Hungariae Vetus (továbbiakban: APHV) Lib. 17. (1752)
- ¹⁷ LÉH–KOLTAI 1998. p. 293.
- ¹⁸ TÖLCSÉRY–LICHTNECKERT 2011. p. 234–235.
- ¹⁹ TÖLCSÉRY–LICHTNECKERT 2011. p. 28–29.
- ²⁰ BORIÁN–KOLTAI 2007. p. 26–27.
- ²¹ LÉH–KOLTAI 1998. p. 293.
- ²² CSERHALMY 1896. p. 98.
- ²³ BORIÁN–KOLTAI 2007. p. 29.
- ²⁴ BORIÁN–KOLTAI 2007. p. 20.
- ²⁵ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I. 1. d. Kalocsai Belvárosi Plébánia halotti anyakönyve, 1795.
- ²⁶ Lakatos Andor, kalocsai főegyházmegyei levéltárvezető írásbeli közlése Gróf Rudolf kutatónak. (2005)
- ²⁷ A piaristák épületeiről és költőzéseiről bővebben lásd még JAKAB Réka: Padányi Biró Márton püspök és a piaristák viszonya a rend veszprémi megtelepedése és építkezései idején. In: A piarista rend Magyarországon. Szerk. Forgó András. Bp. Szent István Társ., 2010. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák, 6). p. 104–114.
- ²⁸ TÖLCSÉRY–LICHTNECKERT 2011. p. 20–26.
- ²⁹ Az alapítóleveleket lásd Koltai András: A magyarországi piarista kollégiumok alapítólevelei. (<http://www.archivum.piar.hu/> Rendtörténet – Forrásközlések alatt. 2012. március 1.)
- ³⁰ PMKL II. 6. Veszprémi rendház levéltára Lib. 13. Liber resignationum et statum domus Veszprimiensis Scholarum Piarum ... 1752–1772. p. [38., 42.]
- ³¹ PMKL I. 1. b. Magyar Tartományfőnökség új Levéltára For. 27. Fasc. 13. Nr. 22. Czabay Sándor rektor átvételi elismervénye. (1795)
- ³² PMKL II. 6. Veszprémi rendház levéltára Lib. 14. Resignationes rectorum et status domus Veszprimiensis 1775–1892. (1796)
- ³⁴ Vö. KOLTAI 2008. p. 108. Ahol éppen maga Perczel Imre rendfőnökként rendelkezett az elhunyt Peer Jakab, a pozsonyi akadémia történelemtanárának könyvtáráról.
- ³⁴ PMKL II. 2. Acta Domus Prividiensis Lib. 11. Vestes et res aliae novitorium Scholarum Piarum Prividiensium Provinciae Hungariae 1688–1769. p. [77.]
- ³⁵ PMKL I. 1. a APHV For. 27. Fasc. 1. Nr. 20. Catalogus librorum Emerici Perczel Scholis Piis
- ³⁶ Vö. MADAS–MONOK 2003. p. 206–217. és HUDI 2009. p. 137–164.
- ³⁷ MADAS–MONOK 2003. p. 178.
- ³⁸ GULYÁS 1923. p. 65–70.

- ³⁹ A tomizmus Aquinói Szent Tamás filozófiai és teológiai rendszere, amely az arisztotelészi filozófiát a keresztény teológiával harmonikus egészbe foglalta. Az augusztinizmus Szent Ágoston tanításaira alapozott, törekvéseiben Szent Tamáséhoz hasonló, de attól több ponton eltérő középkori keresztény filozófiai és teológiai irányzat. A janzenizmus a 16–18. század dogmatikai, erkölcsstani mozgalma, amelyet Cornelius Jansen névéhez kötnek. A szélsőséges ágostoni irányzatot a gallikanizmus karolta fel, amely a francia nemzeti szembenállás mozgalma volt a pápaság központosító törekvései ellenében. Forrás a Magyar Katolikus Lexikon.
- ⁴⁰ HERMANN–EBERHARDT 1942. p. 10–19.
- ⁴¹ PHOTIUS: Photii Myriobiblon, sive bibliotheca librorum : honoribus ... Georgii Fekete ... in sempiternum pietatis... auditoribus oblata, dum assertiones ex universa theologia dogmatica... in... Universitate Budensi... publice propugnandas suscepisset Michael Kratochvila... sub praesidio ... Francisci Hubert... et Emerici Perczel... Budaë, 1778.
- ⁴² PÁZMÁNY Péter: Hodegus igazságra vezérlő kalauz mellyet irt, és most sok helyen jobbitván ki-botsátot .. Tyrnaviae (Nagyszombat), 1768 [1766!]. és BARCLAIUS (Barclay), Joannis (Jean): Ioannis Barclaii Paraensis ad Sectarios Romae Primvm edita secvli proxime svperioris Anno xvii. Dein cum prope intercidisset, ab interritu vindicata, ac denuo luci publicae reddita. Tyrnaviae, 1770 [1775!]
- ⁴³ TÖLCSÉRY–LICHTNECKERT 2011. p. 30.
- ⁴⁴ Az iskolai tanári könyvtár a fennmaradt katalógusai szerint ekkor még nem létezett. Elvértve találunk csak a katalógusaiban 18. századi munkákat, korábbi pedig egyáltalán nem. Azokat is feltehetően a rendházi könyvtárból vették át, de bizonyítani csak a Hermann Egyed által még ismert, 1925-ben készült rendházi könyvtár katalógusa alapján lehetne. Ezt azonban a kutatásom során nem találtam meg.

Harci cselekmények során lelőtt katonai repülőgépek Veszprém körzetében

(1944. július 7. – 1945. március 24.)

VERESS D. CSABA

A MAGYAR KIRÁLYSÁG – MÉG MIELŐTT BELÉPETT a második világháborúba –, háborús konfliktusba keveredett két „trianoni utódállam”-mal: az önállósult Szlovák Köztársasággal (1939. március 23–24.), illetve a Jugoszláv Királysággal (1941. április 7–13.). Mindkét állam bevette légierejét a Magyar Királyság ellen. Veszprémet sem szlovák, sem jugoszláv légitámadás nem érte.

A Magyar Királyság – a Német Birodalom és szövetségesei oldalán – 1941. június 26-án háborúba lépett a Szovjetunió ellen. A frontvonalak talán a legmesszebbre húzódtak, amikor 1942. szeptember 4-én, majd a 9-ről 10-re forduló éjszaka légitámadást hajtottak végre Budapest ellen. A szeptember 9-ről 10-re forduló éjszaka tíz szovjet távolsági bombázógép Veszprém–Ajka–Pápa légterében jelent meg, de érdemleges károkat nem okoztak.¹ Még 1941. december 7-én Nagy-Britannia hadat üzent Magyarországnak, illetve Magyarország 1941. december 12-én hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak. Természetesen, a hadüzenetek hosszú ideig nem vontak maguk után harci cselekményeket.

Az észak-afrikai USA bombázókötélékek 1943. augusztus 13-tól november 2-ig többször átrepültek Magyarország nyugati légterén németországi célpontok ellen. Az amerikaiak nem támadtak, a magyarok nem védekeztek.

Az első „fenyegető”, a Balaton délkeleti partvonala felett 1944. március 17-én délben Budapest ellen repülő hetven USA bombázógépet viszont már megtámadták a magyar honvédség vadászrepülőgépei. Miután két magyar vadászgépet – Siófok–Mezőkomárom légterében – az USA bombázógépek lelőttek, bombázás nélkül németországi célok ellen fordultak. 1944. április 3-án délelőtt viszont az USA 15. stratégiai légi hadsereg 180 négymotoros bombázója és 170 vadászrepülőgépe pusztító légitámadást hajtott végre Budapest ellen.²

1944. április 3-tól szinte naponta jelentek meg Magyarország légterében nappal az USA 15. stratégiai légi hadsereg, éjszaka pedig a légi hadseregnek alárendelt brit 250. bombázórepülő-csoport repülőgépei, melyekkel kezdetben csak a Bécs térségében összpontosított német 8. vadászrepülő-hadosztály kötelékei vették fel a harcot. A német vadászkötélékek mellett 1944. május 10–14. között a Veszprém–jutasi repülőtéren telepített m. kir. 101/I. honi vadászrepülő-osztály három vadászrepülő

százada Messerschmitt Me-109 G egymotoros vadászrepülőgépei kerültek bevetésre vitéz belényesi Heppes Aladár rep. őrnagy parancsnokságával.³

A rendkívül változatos májusi-júniusi harcok után 1944. július 7–8-án bontakozott ki Veszprém térségében a legsúlyosabb légcicata. Július 7-én délelőtt háromszor vetették be a magyar vadászrepülő-osztály kilenc vadászgépét. A harmadik bevetéskor 12 óra 15 perctől Győr légtérében 7000 méteres magasságban USA P-38 Lighting kéttörzsű vadászrepülőgépekkel kerültek harcérintkezésbe, melyek alatt, 4000 méteren Németország felől visszavonuló négymotoros B-24 Liberator bombázógépek vonultak déli, veszprémi irányba. Pannonhalma légtérétől Veszprém légtéréig a magyar vadászgépek sorozatos rácsapásokkal támadták a déli, széttartó irányban visszavonuló USA bombázókat. A keleti, balszárnyon repülő USA B-24 Liberator bombázót Barsy Gellért rep. hadnagy támadta: a bombázó kilenc főnyi személyzete Hajmáskér légtérében ejtőernyővel menekült a gépből. Egy amerikai (John. A. Simon) ejtőernyője kigyulladt és halálra zúzta magát. Nyolc ember épségben földet ért és hadifogságba került. Az égő bombázógép Hajmáskér-Külsőtáborban a Fülöp-féle házra zuhant és ott felrobbant. Egy budapesti illetőségű nő halálra égett a házban.

A lezuhant USA bombázótól nyugatra repülő USA B-24-es négymotoros gépet ugyancsak Barsy Gellért rep. hadnagy támadta. A már égő gépből nyolcan Gyulafirátót felett ejtőernyővel kiugrottak és a községtől délre értek földet. Egy ott állomásozó német katonai egység katonái fogták el őket. A bombázó a Hajmáskér és Kádárta közötti vasútvonal 203. sz. vasúti őrházától délre húzódó dolomitsziki magaslatra zuhant és ott felrobbant. A roncsok között később egy pilótakesztyűben leszakadt kézfejet találtak. Tehát egy USA repülőkatona a géppel együtt semmisült meg.

Az USA katonai levéltári adatok szerint a két repülőgép az USA 15. stratégiai légi hadsereg 460. bombázócsoportjába tartozott, s sziléziai német célpontok bombázásából tértek vissza, s repültek volna tovább dél-itáliai támaszpontjaik felé. Az egyik, a B-24 G típusú Liberator gyártási száma 4278229 volt.

A harmadik USA négymotoros B-24 H Liberator bombázó az USA 15. stratégiai légi hadsereg 465. bombázócsoportjához tartozott, s a Győr-Zirc-Veszprém vonalon repült déli irányba a Balaton felé. Ezt a gépet a m. kir. 101/I. honi vadászrepülő-osztály 1. vadászrepülő-századában lévő Benkő Lajos repülő-hadnagy (Veszprém, 1921 – Veszprém, 1975) üldözte Messerschmitt-109 G mintájú gépén. Mikor az USA bombázógép a Veszprém-jutasi repülőtér és Veszprém légtérébe ért, a magyar 203. és 5. légvédelmi tüzérszázadok is löni kezdték a már több ponton égő gépet. Az amerikai levéltári adatokból ismert, hogy ekkor a gép parancsnoka, Bob E. French főhadnagy, elsöpilóta a gép kilencfőnyi személyzetének parancsot adott a gép ejtőernyővel való elhagyására. Veszprémtől délre, Miklósházapuszta (ma Szabadságpuszta) légtérében P. J. Vescov, H. H. Felker, M. J. O'Teole, T. E. Blessing és R. J. Thomson fedélzeti lövész-tiszthelyettesek kiugrottak a már égő gépből. Sikeresen földet értek, és magyar (német) hadifogságba kerültek.

Ezekben a pillanatokban a bombázót löni kezdte a Vörösberény térségéből a m. kir. 103/2. légvédelmi ágyús 80 mm-es üteg, valamint a 203. honvéd 40 mm-es gépágyús tüzérosztály egyik ütege. (Egy szakasz = két löveg.) A magyar légvédelmi tűz miatt a bombázót rácsapásokkal támadó, géppuskáit és gépágyúit használó Benkő Lajos rep. hadnagy gépének nagyobb sebességét kihasználva a Balaton felé repült, majd bal fordulatot téve szemből támadta a bombázót, amelynek a személyzete ekkor ugrott ki a pusztuló gépből. Abban a pillanatban, amikor még két fedélzeti lövés, Emert hadnagy és Dutton törzsörmeister ugrott, a gép kb. 1700 m magasságban felrobbant és öt darabra széthullva zuhant le az utolsóknak ugró két repülőkatonára szörnyethalt tetemével a Felsőörsztől ÉNy-ra emelkedő Kopasztető erdősegeibe. A zuhanás 12 óra 30 perckor következett be. A gép roncsai között szénné égett Bob E. French főhadnagy, elsőpilóta és Sam J. Solares hadnagy, másodpilóta. Az elpusztult gép az USA 459. bombázócsoporthoz tartozott. A bombázógép négy halottját – katonai szertartással – a felsőörsi r. k. temetőben hantolták el három koporsóba zárva. A hősi halottakat az USA katonai hatóságok 1946-ban exhumálták és elszállították.⁴

Másnap, 1944. július 8-án, a veszprémi népi pletyka szerint a fentebb leírtak „megtorlására!”, az USA 15. stratégiai légi hadsereg 456. bombázócsoporthoz tartozó 11 óra 13 perc és 11 óra 17 perc között 31 bombázógépből 6000 m magasságból 7236 db bomba ledobásával megsemmisítő csapat mérte a m. kir. Veszprém-jutasi katonai repülőterre.⁵ Mivel az USA-légítámadás szinte mindent megsemmisített a repülőtéren – csak a magyar vadászrepülő-osztály repülőgépeit nem! –, tovább dúlt a légi háború.

1944. július 16-án Szombathely légterében zajlottak harcok. A m. kir. 101/I. honi vadászrepülő-osztály egyik – V.8. + 04. jelű – Messerschmitt Me-109 G-6 jelű gépe roncsa löve már nem érte el a Veszprém-jutasi repülőteret, s ezért kénytelen volt az akkori várostól délre, a mai vámosi úti temetőtől délre kényszerleszállni. Hemmert László rep. főhadnagy a kényszerleszállást túlélte.⁶

1944. július 27-én délelőtt nagy USA-légítámadás érte Magyarországot. Különösen a Balaton felett dúltak heves légi harcok. A Veszprém-jutasi repülőtérről harcba vetett m. kir. 101/1. vadászrepülő-század egyik pilótája, Skulka Zoltán rep. szakaszvezető, lelőtte az amerikai 332. vadászrepülő-csoport P-51 Mustang egymotáros (42–103920 gyártási számú) vadászrepülő-gépét, amely Veszprémtől DNy-ra, a Nemesvámoshoz tartozó Cinegeháti-dűlőben zuhant le. A gép pilótája, Emory L. Robbins másodhadnagy (USA, Illinois, Chicago, 738. East Marquette Road 738.), hősi halált halt. A közelben aratók a holttestet kifosztották. A holttestet a temetői hullaház mögött temették el a nemesvámosi hatóság. A háború után az USA hatóságok exhumáltatták és elszállították.

1944. augusztus 4-től az USA Légierő új légi hadműveletet kezdett az Itáliában állomásozó 15. stratégiai légi hadsereg és az angliai 8. stratégiai légi hadsereg bevetésével. Veszprém továbbra is a légi harcok forgatagában maradt. Október 12-én az USA 15. Vadászrepülő-parancsnokságának hét vadászrepülő-csoportja a Balaton

felett megtámadta a m. kir. 101/I. vadászrepülő-osztályának a Szeged–Balaton–Veszprém légi útvonalon hazatérőben lévő kötelékeit. Különösen heves légi harc bontakozott ki Veszprém város és a jutasi repülőtér légterében. Az amerikai kötelékeknek veszteségei nem voltak. Viszont a magyar 101/2. és 101/3. vadászrepülő-századok súlyos veszteséget szenvedtek. Az egyik magyar Messerschmitt Me–109 G vadászrepülőgép a volt épületelem-gyártól délre, az ún. Szamárlegelőn lezuhant. Pilótája, Balogh Károly rep. főhadnagy, a gép roncsai között halt hősi halált. A másik magyar vadászgép a rátóti Nagymezőn zuhant le. Pilótája, Bélaváry Pál rep. hadnagy, ugyancsak hősi halált halt.⁸

1944. október 13-án erős amerikai-brit légi tevékenység zajlott a Balaton térségében. A délelőtti órákban az USA 15. stratégiai légi hadsereg kötelékei súlyos bombatámadást hajtottak végre Székesfehérvár ellen. Az éjszakai órákban az USA légi hadseregnek alárendelt brit 205. bombázócsoporthoz tartozó kötelékei folytatták Székesfehérvár bombázását. Az éjszakai brit bombázógepeket lőtte többek között a m. kir. II/2. légvédelmi ágyús üteg, melynek kiépített tüzelőállása máig látható a Veszprém–Tapolca közti műút és a tőle délre húzódó erdőszegély között Veszprém és Nemesvámos térségében. Az üteg egy kétmotoros brit Wellington típusú bombázógepet lelőtt, mely a Veszprémfajsz és Nemesvámos közti erdőben lezuhant és teljes személyzetével együtt elégett. A háború után a brit katonákat exhumálták, és a Budapest melletti solymári brit hősi temetőben eltemették, név szerint: G. W. Moore őrmester (pilóta, 24 éves), a személyzet: H. R. Williams (25 éves), W. J. Lawh (29 éves), D. C. Berrisford (19 éves), B. N. White (?), valamennyien őrmesterek.⁹

Másnap, 1944. október 14-én, a déli órákban az USA 15. stratégiai légi hadsereg vadászrepülőgép-kötelékei a Dunántúl út- és vasútvonalait támadták, többek között a 8. számú főközlekedési út Veszprém és Városlőd közötti útszakasz forgalmát támadta több kétförzsű kétmotoros P–38 Lightning típusú repülőgép. A Veszprémtől északra lévő Lőszerművektől délre tüzelőállásokban lévő m. kir. 203/04. és 203/15. légvédelmi gépágyús és 40 mm-es lövegek két fészakasza (egy-egy gépágyú) vette tűz alá oldalirányból az út forgalmát géppuskázó amerikai gépeket. A gépágyútűz jobboldalon telibe találta az egyik P–38 J típusú gépet (43–28452 gyártási szám), az USA 14. vadászrepülő-csoportjának egyik vadászrepülő-gépét lelőtte. A gépágyúsorozat a gép pilótájának jobb lábát térdből leszakította. A pilóta, Leo Alston főhadnagy (27 éves, USA, Eldorado, Arkansas), súlyos sérülése ellenére elhagyta a gépét és ejtőernyővel kiugrott. A repülőgép egy bal fordulóval a Veszprémtől ÉNy-ra emelkedő Csatárhegynek ütközött, és az ott lévő kápolna közelében felrobbant. Az ejtőernyőjén leereszkedő Leo Alston főhadnagy Veszprém és Márkó között ért földet a 8. számú főközlekedési út mellett, és segélycsomagja segítségével kísérlete meg magát ellátni. A közelben tartózkodott a Lőszerművek két, légoltalmi szolgálatot ellátó veszprémi leventéje: Horváth János (Eötvös K. u. 24. sz.) és Serfőző István (Ady Endre u. 2. sz.), akinél ott volt oldalkocsis motorkerékpárja is. A két fiatalembert látta a történeteket, a repülőgép becsapódását és a súlyosan sebesült amerikai pilóta földet érését. A pilóta első pánikhangulatában arra kérte a két fiatalembert,

hogy azonnal lőjék agyon. Természetesen, ez nem történt meg. A városból a légoltalmi szervek is azonnal segítséget küldtek, s Leo Alston főhadnagyot a megyei kórházba szállították, ahol amputálták a lábát. Az amerikai pilóta azonban általános szepszist (vérmérgezést) kapott, és 1944. november 28-án meghalt. Ideiglenes sírja a temetőhegyi (ma dózsavárosi) temetőben volt annak délkeleti, a magyar katonai parcella északkeleti, a mai Juhar utcára nyíló kapuja közelében. Tetemét az USA katonai hatóságok a háború után exhumálták és elszállították.¹⁰

A következő jelentősebb légi harc Veszprém felett 1944. november 5-én bontakozott ki. A Győrtől Nagykanizsa felé gomolygó légi harc során a m. kir. 101/I. vadászrepülő-osztály egyik Messerschmitt Me-109 G vadászrepülőgépét is lelőtték az USA vadászrepülők. A magyar gép a Veszprémtől északra, Jutaspusztától DNy-ra lévő víztorony mellé zuhant le. Ditrói-Dittmer Csaba rep. hadnagy olyan súlyosan megsebesült, hogy még aznap este a veszprémi megyei kórházban meghalt.

Az USA repülőátmadás már befejezéséhez közeledett, mert 1944. november 20-tól a 15. és a 8. USA stratégiai légi hadseregek a szovjet 2. és a 3. Ukrán Frontok közeledése miatt, elsősorban a Dunántúl ellen, felfüggesztették légitámadásaikat. Az amerikai légi kötelékeket a 17. szovjet légi hadsereg vadász-, csata- és bombázóalakulatai váltották fel.¹¹

Az egyre romló időjárási viszonyok miatt ritkultak a 17. szovjet légi hadsereg kötelékei bevetései Veszprém légterében. A Weimper Zoltán által a freyburgi német katonai levéltárban feltárt adatok szerint (a továbbiakban Weimper-lista), feltehetően a német Konrad-III fedőnevű, a körülzárt és ostromlott Budapest felmentésére végrehajtott ellentámadás során, 1945. január 22-én lövéssérülés miatt 40%-os sérüléseket ért német 52/II. vadászrepülő-osztály egy Messerschmitt Me-109 G-10-es repülőgép (gyártási száma 610414) Veszprémben lezuhant. Pilótája ejtőernyővel megmenekült.

A következő napon, január 23-án, ugyanennek a vadászrepülő-alakulatnak egy ugyancsak Messerschmitt Me-109 G-14. típusú, találatot kapott vadászrepülőgépe (gyártási száma 610514) zuhant le Veszprémnél. A gép 20%-os sérülést szenvedett, a pilótája túlélte az esetet. Ugyancsak a Weimper-lista adatai szerint 1945. február 4-én a magyar 101/1. vadászrepülő-század Messerschmitt Me-109 G-14-es gépe (gyártási száma 511214) szállt le 15%-os lövéssérülések miatt. Valószínűleg a géppár másik Messerschmitt Me-109 G-6-os típusú gépe egyidejűleg Csórnál zuhant le. Ugyancsak február 4-én a német 10/II. csatarepülő-osztály egy Focke Wulf FW-190 F8 típusú csatarepülőgépe (gyártási száma 588431) zuhant le Veszprém-ben. A pilótája sértetlenül földet ért ejtőernyőjével. A Weimper-listában viszont nem szerepel az az eset, amelyről 1945. február 17-én tett említést a Veszprém város légi-riadó naplója: „Kisriadó 14.21–14.33 óráig; 14 óra után egy saját (ti. német) repülőgépünk égve zuhant ÉK-DNy-i irányban. Pilótája, egy német őrmester, ejtőernyővel kiugrott, s az alsóörsi vasútvonal mentén, a Parapatics-féle ház mögött esett le.” Az égve zuhanó egymotoros egyes állítások szerint Veszprém akkor még DNy-i szélét képező Szegfű sor délnyugati, beépítetlen területén zuhant le és robbant fel.¹²

1945. február 21-én délelőtt a Veszprém-jutasi repülőtérrel a magyar 101/III. vadászrepülő-osztály 7. és 8. századának tizennégy Messerschmitt Me-109 gépe startolt az Esztergom É-i légterében megjelenő szovjet vadászrepülőök miatt. 11.10 óra után egymást követően két sérült magyar vadászgép visszatért. Az egyik gép, a Messerschmitt Me-109 G-14-es (gyártási száma 512452) a repülőtér mellett hasra szállt, s pilótája, Ladó főhadnagy, épségben élte túl a kényszerleszállást. Rövidesen megérkezett a másik gép is 14%-os sérülésekkel. Pilótája, Kosaras rep. főhadnagy, súlyos sérülésekkel hagyta el a Messerschmitt Me-109 G-10-es gépét (gyártási száma 610397), és sérülései miatt a veszprémi megyei kórházba szállították.

12.45 órakor a veszprémi repülőtérrel ismét a magyar 101/III. vadászrepülő-osztály 101/7. vadászrepülő-századának hat Messerschmitt Me-109 típusú gépét vetették harcba Székesfehérvár légterében. Ugyanis a magyar 101. vadászrepülő ezred III. és I. osztályai Bevetési könyve adatai szerint ezekben a percekben a 244. szovjet bombázórepülő-hadosztály amerikai gyártmányú kétmotoros Boston repülőgépei jelentek meg Veszprém felett. Ugyanakkor azonban Bécs és Sopron felől feltűntek az USA 15. légi hadseregének alárendelt USA 2. bombázócsoporthoz tartozó repülő négymotoros B-17 Flying Fortress bombázógépei is. A szovjet Boston bombázógép-kötélek 13.10 órát követően a Veszprém város területét érintő 8. sz. főközlekedési út hadiforgalma ellen a város történetének legsúlyosabb bombatámadását hajtották végre. A szovjet bombázógépek már háromnegyed órája elhagyták Veszprém légterét, amikor 14 órakor a Székesfehérvár D. – Szabadbattyán légterében mintegy 2000 méteres magasságban feltűnt egy magányosan repülő USA négymotoros B-17 Flying Fortress bombázógép, melyet 13.42–13.50 óra között a magyar 101/7. vadászrepülő-század hat gépe megtámadott, illetve Szeverényi Kálmán rep. hadnagy több rácsapással Dégi EK 3 km-re lelőtt. A bombázó személyzete, hét fő, ejtőernyővel kiugrott és földet ért. Másnap, február 22-én Szeverényi rep. hadnagyot viszont a szovjet csapatlégvédelmi tűz lőtte le Tata-tóváros légterében. A hadnagyot súlyos sérülésekkel szállították a veszprémi megyei kórházba, ahol 16.55 órakor hősi halált halt.

Március 1-jén élénk légitevékenység bontakozott ki Veszprém légterében. Az USA 15. stratégiai légi hadsereg részéről elsősorban az USA 325. vadászrepülő-csoport kötelékei jelentek meg. A kéttörzsű, kétmotoros P-38 Lighting és az egymotoros P-51 Mustang vadász- és csatarepülőgépek több körzetben megütköztek a valószínűleg Bécs térségében összpontosított német 8. vadászrepülő-hadosztály vadászgépeivel. Egy USA P-51-D Mustang vadászrepülőgép (gyártási száma 44-15480) Hajmáskér közelében légi harc során lezuhant és felrobbant. A részletek ismeretlenek. Ugyancsak lezuhant és pilótájával együtt megsemmisült egy német, valószínűleg Messerschmitt Me-109 G alaptípusú vadászrepülőgép a veszprémi Lőszer-gyártól Ny-ra a Veszprémtől Márkó felé vezető vasútvonal közelében. A részletek itt sem ismertek.¹³

Március 6-án a német 6. összefegyvernemi és a 6. SS páncélos-hadseregek a Velencei-tó és Balatonvilágos közti vonaláról meginduló Frühlicherwachen (Tavaszi

Ébredés) fedőnevű támadása napján Veszprém térségében a sűrű légi tevékenységek miatt hatszor rendeltek el légiriadót. A Weimper-féle kutatási anyag adatai szerint március 6-án a Veszprém-jutasi magyar katonai repülőtérén a német 53/I. vadászrepülő-osztály három vadászgépe hajtott végre kényszerleszállást: egy Messerschmitt Me-109 G-10 (gyártási száma 610975) és két Messerschmitt Me-109 G-14 (gyártási számok 610975 és 510971). Az első gép 50%-ban sérült meg, pilótája nincs megnevezve. A két G-14-es gép pilótái, Willi Wallz és Walter Faupelt altisztek eltűntek.

Március 8-án ismét a német 53/I. vadászrepülő-osztály egy sérült Messerschmitt Me-109 G-14 típusú vadászrepülőgépe (gyártási száma 511241) hajtott végre kényszerleszállást Veszprémben 15%-os sérüléssel. Pilótája túlélte a leszállást.

Március 9-én a magyar 101/I. vadászrepülő-osztály egy Messerschmitt Me-109 G-14 vadászrepülőgép (gyártási száma 511494) hajtott végre Veszprémben kényszerleszállást 20%-os sérülésekkel. Ugyancsak 9-én a magyar 101/III. vadászrepülő-osztály egy Messerschmitt Me-109 G-6 vadászgépe (gyártási szám 167255) végzett kényszerleszállást Veszprémben, ugyancsak 20%-os sérülésekkel. A jelentések a pilótákról nem tettek említést.

Március 11-én nagy vihar dúlt a Veszprém-jutasi repülőtérén, amely a német 53/I. vadászrepülő-osztály egy Messerschmitt Me-108. gépében (gyártási száma 2248) 20%-os sérüléseket okozott. A Weimper-összeállítás utolsó adata az, hogy március 13-án a magyar 101/I. vadászrepülő-osztálynak egy Messerschmitt Me-109. G-10 gépe (gyártási száma 610991) a közeli frontvonalban szovjet légvédelmi ágyútól találatot kapott, 35%-os sérülésével még elérte a veszprémi repülőteret és ott kényszerleszállt.¹⁴

Az 1945. március 16–19-én megindított szovjet bécsi támadó hadművelet kibontakozása során a szovjet összfégyvernemi és a 6. gárda-harckocsihadsereg részei március 23-án elfoglalták Veszprémet. A Veszprém-jutasi repülőtereken összpontosított magyar és német repülőalakulatok Szombathely térségébe vonultak vissza. A gyors szovjet előnyomulás a német Dél-hadseregcsoport vezetését arra kényszerítette, hogy az I. német repülőhadtest német és magyar repülőerei már március 23-tól mérjenek légicsapásokat a Rába folyó mögött kiépített Zsuzsanna-vonal előtti, főleg Városlőd térségében a 8. sz. főközlekedési urat lezáró védőállásokra. A német I. repülőhadtest csata- és vadászrepülő kötelékei már március 23-án délután támadásokat indítottak a szovjet lövész- és páncélos csapatokkal zsúfolt Veszprém ellen. A légitámadások március 24-én folytatódtak. A német I. repülőhadtest március 24-én 140 bevetést hajtott végre a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg páncélos ékei ellen. Az eredmény csekély volt: mindössze négy szovjet harckocsit lőttek ki. A bevetésekben részt vettek a magyar 102. csatarepülő-osztály Focke-Wulf FW-190 F típusú repülőgépei is. 13 óra után a Veszprém-Márkó-Herend útvonalon felvonuló szovjet 5. gárda-harckocsihadtest páncélos csoportosításait támadták a magyar 102. csatarepülő-osztály repülőgépei, amikor rendkívüli erejű szovjet csapatlégvédelmi gépágyútűz érte őket. Két magyar Focke-Wulf FW-190-es gép találatokat kapott és

lezuhant: Zoltay rep. hadnagy ejtőernyővel sikeresen kiugrott és földet ért, de Sztróckay Kálmán rep. hadnagy hősi halált halt. A két magyar csatarepülőgép a Herend–Márkó–Veszprém közötti erdőbe csapódott be, és elégtek.

Ismereteink szerint ez a két egymotoros, együléses csatarepülőgép voltak az utolsók, amelyek a második világháború során Veszprém körzetében zuhantak le, illetve semmisültek meg.¹⁵

JEGYZETEK

¹ VERESS D. Csaba (1980): Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a II. világháborúban. In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei, 15. Veszprém, 173–176.

² Uo. 178–181.

³ Uo. 182–188.

⁴ Uo. 188–189.; PATAKY Iván–ROZSOS László–SÁRHIDI Gyula: Légiháború Magyarország felett. II. k. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n. 277., 120.; VERESS D. Csaba (1992): Felsőörs évszázadai. A község története a kezdetektől napjainkig. Veszprém, 187–190.

⁵ VERESS D. Csaba (1995): Légitámadások Veszprém ellen (1944–1945). In: Veszprémi Szemle, 4. sz. 24–27.

⁶ lásd a 4. alatt, 114. (kép)

⁷ VERESS D. Csaba (1994): lásd az 1. alatt, 190–191.; VERESS D. Csaba–HUDI József–ÁCS Anna–PALÁGYI Sylvia (1994): Nemesvámos története. A község története az ősidőktől napjainkig. Veszprém, 221–222.

⁸ lásd az 1. alatt, 194–195.

⁹ Uo. 195.; PATAKY... i.m. 202., 263.; UNGVÁRI Krisztián (2005): A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris Kiadó, Budapest, 515.

¹⁰ lásd az 1. sz. alatt, 195–196.; PATAKY... i. m. 202.; Horváth János (Veszprém, Eötvös Károly u. 24.) levele a Szerzőhöz az eseményről, 1995. május 11-én.

¹¹ lásd az 1. alatt, 197.

¹² Itt kell kifejezni köszönetemet Weimper Zoltán úrnak (Németország, Göppingen, Arnulf str. 1.), aki a freyburgi német katonai levéltári kutatási anyagából felhasználásra átadta az 1944. november – 1945. március közötti német repülőgép-veszteségek adatait. Hálás köszönet érte! VERESS D. Csaba (1983): Légi harctevékenység a Balaton térségében. In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei, 16. 1982. 426.; Légiharcok... 210.; VERESS D. Csaba (2009): Veszprém légiriadó-naplója. In: Veszprémi Szemle, 17. sz. 280.

¹³ lásd 12. VERESS D.: Légi harctevékenység, ... 426.; Weimper-lista; L. 12. VERESS D.: Légiharcok... 210., 280.

¹⁴ lásd 12. VERESS D.: Légi harctevékenység ... 435.

MEGEMLEKEZÉSEK, ÉVFORDULÓK

Legénységi hősök

Harmincegyes honvédek II. rész

RAINER PÁL

*„Hasztalan kerestünk, hiába kutattunk
Ősi magyar Kárpát bércei között.
Könnyben, fájdalomban estére jutottunk,
Porsátorunk végre ide költözött.*

*Nem nekünk, Teérted áll itt ez a gránit,
Hogy aranybetűkkel hirdesse neved.
S őrizze porunkat a feltámadásig,
Mikor Krisztusunknál egyesül Veled.”*

(A Kárpátok védelmében, 1915. április 12-én hősi halált halt 21 éves fiúkra, ifj. Berki Józsefre emlékező sírfelirat a Berki szülők sírján. Lepsény, Fejér m., református temető¹.)

A Kárpátok védelmében 1915. ápr. 12-én hősi halált halt Ifj. Berki József honvéd jelképes sírja. Lepsény (Fejér m.), református temető. (Szerző fotója 2001. okt.)

AZ I. VILÁGHÁBORÚ KATONATÖMEGEIT ALKOTÓ LEGÉNYSÉG ZÖME parasztlegényekből, parasztemberekből került ki, Magyarországon, de a velünk szövetséges, vagy ellenséges viszonyban álló országok hadseregeiben is. Ezek az emberek békebeli mindennapjaikban rendszerint a gazdálkodás (mezőgazdaság, állattartás) eszközeit forgatták. Többségük soha, vagy igen ritkán fogott csak ceruzát, tollat, esetleg legfeljebb valamilyen hivatalos aktusnál, hogy az okmány aljára odakanyarítsa nehézkes betűivel rótt aláírását. Azonban a háború során ott-honuktól hosszú időre, hónapokra, gyakran évekre távol került emberek rákényszerültek arra, hogy az ebből a célból rendszeresített „tábori postai levelezőlapokon” (Feldpostkarte), a személyes találkozás híján írásban érintkezzenek szeretteikkel. Keserves feladat lehetett ez egyes írást nem szokott embereknek, de a kényszer nagy úr volt, rávitte őket erre a számukra szokatlan cselekvésre is. Mostani folytatásunkban a 31-es honvéd legénység néhány emlékét mutatjuk be. A dokumentumokat eredeti írásmódjukkal, betűhíven adjuk közre, hiszen ezek hűen tükrözik írójuk műveltségi állapotát, jobban, vagy kevésbé iskolázott voltát, világlátását, érzelmeit.

Sulka József honvéd

személyéről semmi közelebbit nem tudunk. Csak gyaníthatjuk, hogy talán a civil életben Veszprém környéki földműves lehetett. Emlékét mindössze az alábbi újságcikk őrizte meg.

„A katona régipénze

Kicsinyke sugár is elvezet a fényforráshoz, amelyből kilobbant. Egy parányi cselekedet is előre veti fényét a lelkivilágnak, amelyben a jótett gondolata született. Egy régi pénzecske se nagy dolog, még akkor se, ha annak szépsége, Laczkó Dezső múzeumigazgatót örömegegerjeszti. És mégis, egy ilyen apró régi pénzecske mily nagygyá növeszti szemünk előtt Sulka József sebesült katonát. Fedezéket ázott orosz földön s ásója régi orosz pénzt vetett felszínre. S míg fejük felett halálos golyók süvöltöttek s akárhány közülük az elmúlás szomorú gondolatán tűnődött, Sulka József felveszi s elteszi a régi pénzt, hogy majd haza hozva vármegyei múzeumunknak ajándékozhasssa. És mert a derék katona megsebesült, haza is hozta. Ez a kicsi dolog nem ér fel egy hatalmas kultúrpalotával, de hogy örvendetes jelensége a magyar paraszt fejlődő kultúrérzékének s vármegyénk területén jelensége a nagyküzdelemmel megalkotott vármegyei múzeum nevelő hatásának s felénk csillogó részecskéje a magyar nép előretörő műveltségének, azt senki sem tagadhatja.”²

(Megjelent: Veszprémi Hírlap XXII. évfolyam 50. szám [1914. december 13.] 5., a szöveget innét vettük át.)

Bár az újságíró stílusa korunkra talán már kissé dagályos, alapjában véve fején találta a szöveget. Laczkó Dezső³ (Trencsén 1860. július 22. – Veszprém 1932. október 28.) piarista szerzetes tanár, a veszprémi piarista rendház házfőnöke (1912–1918), a Veszprémvármegyei Múzeum tudós igazgatója (1903-1932) szertetteljes nevelőmunkája eredményezhette ezt a különösnek mondható műtárgy-ajándékozást. Sulka József, ha tán személyesen nem is (bár ez sem kizárható), de hírből

bizonyára ismerhette Laczkó tanár urat, s tudhatta, nem fogja kinevetni és kidobni az aprósággal múzeumába beállító „szegényembert”. Igen szép bizonyítvány ez az eset a 31-es baka lelkületéről is, aki a véletlen folytán kezére került régiséget számos életveszedelem közepette is megőrizte, s amint szerét ejthette, kötelességének tartotta azt szűkebb pátriája múzeumának ajándékozni.

Mészáros Ferenc

Láziba (Veszprém m.) való legény. Az I. világháborúban a 31-es honvéd gyalogezred közlegénye volt. A cs. és kir. Szombathelyi Tartalékkórházból írta alábbi levelét szüleinek. Bár leveléből kitűnik, hogy sebesülése miatt csak mankóval tudott közlekedni, mégis egészségesnek vallotta magát. Levele keltezése alapján Mészáros Ferenc honvéd feltehetően a Kárpátok előterében, a magyar határok védelmében lefolyt téli csatában (1915. február-március) sebesülhetett meg.

Levél

„Szeretet kedves szüelim

tudatom önökel hogy a küldött lapot megkaptam melynek nagyon megörültem hogy már édesapám már volt a Varsányi Doktor urnál és hogy a Doktor azt kérdezte hogy milyen a sebem hogy lehet-e vonaton szállítani és én megkérdeztem a Doktor úrtól hogy mehetnék-e közeleb kórházban és azt mondta hogy mehetek mert már mankon tudok meni és az mondta Doktor úr hogy csak kérvényt kelküldenem tehát kedves szüelim legyenek szívesek menjenek el a Varsányi Doktor urhoz és kérjék meg őttet szépen hogy legyen szíves egy kérvényt írni hogy van a számomra hely biztosan elfognak szállítani, de a kérvény miné előb jöjjon hogy minél előb inend hadmehesek és a kérvényt küldjék el ide Szombathelyre.

és ha a levelet megkapják írják meg azt is meghogy a kérvényt mikor adják fel. kedves szüelim azt csak azért írom hogy hátha a lapot melyet küldtem nem kapják meg és eben bőveben tudok írni.

továbbá kedves szüelim tudatom önökel hogy a küldött tíz koronát megkaptam melynek nagyon megörültem és hozá nagyon szépen köszönök. kedves szüelim legyenek szívesek a kérvénynek szárnyát csinálni hogy minél előb énis haza repülnek továbbá egéséges vagyok melyet önöknek is tiszta szívemből kívánok.

Boldog húsvéti ünepet kívánok a mesze távolbol. üdvözetemet adják át a Márinak.

csolkolom mindnyajukat. írják meg mi ujság oda haza. Isten velök maradok szerető Fiuk Feri

Kelt Szombathely

1915 IIII [sic!] Ién” (2. a–b–c–d. ábra)

Boríték: papír, 11.7x9.4 cm, barna mintás béléssel, utóbbin K V SIRAKUSA VÉDJEGY TRADE. MARK feliratú védjeggyel. Levél: levélpapír, 22.3x17.6 cm, négyrét hajtvva, földgömbön álló, csőrében borítékot tartó galambos, TRADE MARK/ FAVORIT MILL's/ ORION-PAPER feliratos vízjellel. Mindkettő fekete grafitceruzával írva.

Boríték címzése:

„T.cz.

Mészáros Nándor [? a keresztnév olvasata bizonytalan – R. P.] úrnak
Veszprém Megye. u. p. Lázi”

Alakulat hosszúbélyegző, „K. u. K. Reservespital in Szombathely/ V. Krankenabteilung” (magyarul: cs. és kir. tartalékkórház, Szombathely, V. betegosztag) felirattal. Hossza 8.8 cm, lila színű.

Hosszúbélyegző, „Katonaiápolás” felirattal. Hossza 5 cm, lila színű.

Postai körbélyegző: SZOMBATHELY D 2 D/ 915 – ÁPR – 2 – E9” felirattal. Átmérő 3.1 cm, fekete színű. Kétszer is lenyomva. Egyik lenyomata halványan a boríték hátsó oldalán.

Feladó: „*Mészáros Ferencz 31. h. gy. ez. 5 aptájlung Vasmege Szombathely*”
Múzeumi körbélyegző.

LDM Legújabbkori gyűjtemény 71.445. (Szerzeményi napló 1903–1923. 4524.f)

Ifj. Tánczos Lajos (Királyszentistván, Veszprém megye (?) 1885–1915. május 18. hősi halált halt)

az I. világháborúban a 31-es honvéd gyalogezred közlegénye volt. A Királyszentistván község temetőjében máig példásan gondozott, rendben tartott síremléke kivételes szép példája annak, hogy egyes családok (sajnos egyre ritkábban) máig őrzik, megbecsülik I. világháborúban elesett felmenőik emlékét.

A síremlék felirata a következő:

Egykori (mára már hiányzó) fénykép helye.

ITT NYUGSZIK

IFJ. TÁNCZOS LAJOS

A M. KIR. 31. HONVÉD GY.

EZR. KÖZVITÉZE

A KÁRPÁTI HARCOKBAN KA

POTT SEBESÜLÉSE KÖVET

KEZTÉBEN A HAZÁÉRT HŐSI

HALÁLT HALT

1915. MÁJUS 18ÁN. REMÉNYTEL

JES ÉLETÉNEK 31 IK. ÉVÉBEN

ÉS FORRÓN SZERETETT LEÁNYKÁJA

VILMA SZÜLETETT 1914.

MEGHALT 1915. MÁRCIUS 21ÉN.

NYUGODJÁL BÉKÉBEN, KEDVES JÓ

FÉRJEM! PÉLDÁS ÉLETED DICSÓ

VOLT, FÁJÓ SZÍVVEL SIRATUNK.

VÉRED ÉRTÜNK S HAZÁDÉRT FOLYT.

*Ifj. Tanczos Lajos Kárpátokban hősi halált halt honvéd (1885.–1915. máj. 18.) sírja. Királyszentistván (Veszprém m.), református temető.
(Szerző fotója, 2013. júl.)*

BARTA Veszprém [a síremléket készítő iparos jelzése – R. P.]

Tanczos Lajos honvéd a Kárpátokban, a Zemplén vármegyei Telepóc (ma Osadné, Szlovákia) térségében 1915. április eleje és május 10-e között folyó harcokban kaphatott halálos sebet. Sebesülését feltehetően néhány nappal még túlélte, mert május 11-én a 31-eseket itteni állásaikból hátravonták, május 14–15-én pedig Nagybereznán (Ung vm., ma Ukrajna) berakodtak, hogy vasúton elszállítsák őket új alkalmazási helyükre, a Gorlicétől É-ra található Czarna (Galícia) körzetébe⁴.

Schaller János

az I. világháborúban a m. kir. 31. honvéd gyalogezred utásza volt. Noszlopi Miklósnak Zircre írott levelezőlapja bajtársias gondolkodásáról tanúskodik. Nem szeretne addig hazamenni, míg a háború tart, mert már hozzászokott – írta. Ezzel nyilván bajtársaihoz való ragaszkodását akarta kifejezésre juttatni, úgy érezvén közösséget kell velük vállalnia jóban-rosszban, ameddig tart a háború. Mondhatjuk megfelelt a korabeli honvédesküben tett fogadalmának: „...*magunkat mindég derék honvédekhez és harcosokhoz illő módon viseljük, s így becsülettel élünk és halunk...*”.

Tábori postai levelezőlap

Feldpostkorrespondenzkarte.

(magyarul: tábori postai levelezőlap) fejléccel.

„Tek. Noszlóbi [sic!] Miklós törvig.[?] urnak

Veszprém m Zircz Ungárn

Tisztelt Noszlóbi úr!

1915 VII 7.

Tutossittom hogy én hálla asz Isteneg egésékes vagyok az mint makuk nak is kívánok tutossittom hogy nagy a gyöszelmünk már nagyon ben vagyunk elensékes föl-tön már Lublinál leszünk bár nap mulva tutossittom hogy a Zircijek még meg vannak és én nem szeret nek előb hasza meni még a háboru tart már mekin hoszá szoktam

hallottam hogy Románija is meg támadta a muszkát legyen szives írjon mi ujsák van ott hon most tisztellem mitnyájan Isten velük es velem János

Valaszt kérek

Felado Schaller János m. kir. 31 ho gy. Ezred Törs utász Tápori sz. 102.”

Alakulat körbélyező koronás magyar középcímerrel, „* M. KIR. VESZPRÉMI 31. HONVÉD GYALOG EZRED 2. ZÁSZLÓALJ/ PARANCSNOKSÁG” felirattal. Átmérő: 3.5 cm, lila színű.

Tábori postabélyező „TÁBORI POSTAHIVATAL 102/ 915 JUL. – 7.” felirattal. Átmérő 2.9 cm, fekete színű.

Halványrózsaszínű kartonpapír, 13.9x9.1 cm. Tintaceruzával írva.

Múzeumi körbélyező.

LDM Legújabbkori gyűjtemény 69.312. (Szerzeményi napló 1903–1923. 5113/1918.)

Tisztelt Nonkóti úr 1915. július 7.
 Tisztelt úr! Hogy én halltam Istene
 egériske vagyok a mint mekkorát az is
 kívánok tisztelt úr! Hogy nagy a
 szöszelmének más nagyon len nagyon
 elcsúszta a pótlód már Lublinól len
 hárs nap mulva tisztelt úr! Hogy a
 Lőrincz meg meg nagyon és én nem
 szeret nek előt hársai meni meg a hársai
 tört más mekkorát hársai mekkorát
 hallottam hogy Romániáért is meg
 támadta a hársai hársai hársai hársai
 ma nagyon várom azt. Min most tisztelt úr mit
 nagyon Istene velük és nekem János

Schaller János honvéd csapatutász tábori postai levelezőlapja Noszlopy Miklóshoz, 1915. júl. 7. (LDM Legújabbkori gyűjtemény 69.312.)

Bakos Kálmán

az I. világháborúban a 31-es honvéd gyalogezred tizedese volt. A Veszprémi Hírlap szerkesztőségéhez írt alábbi leveléből értesülhetünk róla, hogy néhanapján a legénység kezébe is eljutottak a háborús újságok.

„Álláspont⁵ 915 VIII 2

Tek

Veszprémi hírlap
szerkesztőségének

Veszprém

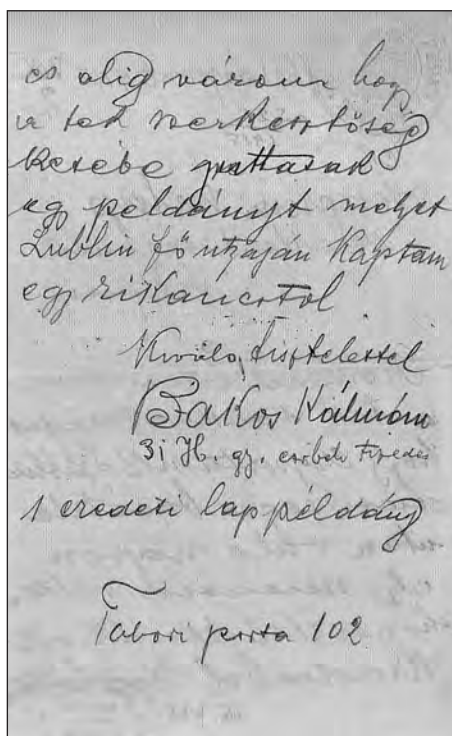
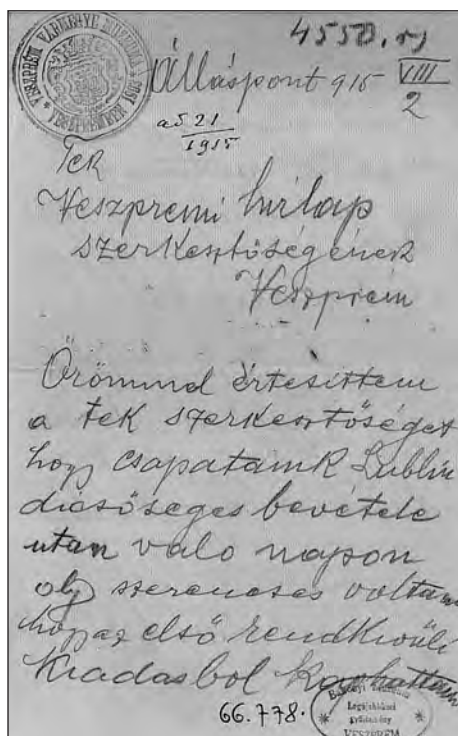
Örömmel értesíttem a tek szerkesztőséget hogy csapataink Lublin dicsőseges bevétele után való napon oly szerencses voltam hogy az első rendkívüli kiadásból kaphattam es alig várom hogy a tek szerkesztőség kezébe juttassak egy példányt melyet Lublin fő utcáján⁶ kaptam egy rikancstol

Kiváló tisztelettel
Bakos Kálmán

31. H. gy. ezrbeli tizedes

1 eredeti lap példány [hiányzik – R.P.]

Tabori posta 102”

Bakos Kálmán tizedes levele a Veszprémi Hírlap szerkesztőségéhez, 1915. aug. 2.
(LDM Legújabbkori gyűjtemény 66.778.)

Levélpapír, 22.5x17.9 cm, négyét hajtvva, boríték: papír, 11.8x9.4 cm.
Tintaceruzával írva. (5. a–b. ábra)

Boríték címzése:

„Tábori posta

Veszprémi hírlap
Tek szerkesztősége

Veszprem
Ungarn”

Alakulat körbélyegző koronás magyar középcímerrel, „* M. KIR. VESZPRÉMI
31. HONVÉD GYALOG EZRED 2. ZÁSzlóALJ/ PARANCSNOKSÁG” felirattal. Átmérő 3.5 cm, fekete színű.

Tábori postabélyegző „TÁBORI POSTAHIVATAL 102⁷/ 915. AUG. – 6.” felirattal. Átmérő 2.8 cm, fekete színű.

Postai körbélyegző „VESZPRÉM M 1 M/ 915-AUG 13. –N 7” felirattal. Átmérő 2.9 cm, fekete színű.

Feltehetően a fia lehetett, Humplik László, aki az 1921/1922-es tanévben kima-
radt a veszprémi piarista főgimnázium 1. osztályából⁹.

Humplik törzsőrmester Laczkó Dezsőhöz, írt alábbi levele is bizonyítja, hogy a
Veszprémvármegyei Múzeum igazgatójának munkája nem volt eredménytelen.
Laczkó hatására ugyanis még a háborúban is többen próbálkoztak műtárgyakat „sze-
rezni” a veszprémi múzeum számára. Íme a levél:

„Jezus szent nevében 1915 X. 24.

nagyságos főtisztelendő úr

*bocsanatot kérek, soraim mal főtisztelendő urtól. a kegyes rend muzeum nak, egy
csekély orosz emléket ima könyvet ohajtok átt adni mivel nagyságos főtisztelendő úr
szereti a gyűjteményeket, nagy orosz ország bol bugon [sic!] tuli Novoszjelki¹⁰ falu-
bol való.¹¹*

*teg nap éjjel érkeztem a harctérol mint beteg hűlés a betegségem és itt vagyok a
szeminárium korházba^{xi}, méltoztasék nagyságos főtisztelendő úr üdvözetem átt adni
Tölcserý¹² főtisztelendő urnak. hálás tiszteletel.*

Humplik törzsőrmester”

Múzeumi körbélyegző.

Halványsárga színű levélpapiros, 22.2x17.9 cm, négyrét hajtott. Grafítceruzával
írva. Borítékja hiányzik.

LDM Múzeumtörténeti adattár 48.853/1977 (6. a–b. ábra)

FORRÁSOK, IRODALOM:

- BANNER 1971 = BANNER János: Dr. Laczkó Dezső emlékezete. In: Veszprém Megyei
Múzeumok Közleményei 10. 1971. 23–27.
- DAX 1990 = DAX Margit: Laczkó Dezső életútja. Múzeumi Diárium. Veszprém megyei múzeu-
mi napló az 1990. esztendőre. Szerk.: Geiszt Jakabné. Veszprém, 1990. 29–33.
- HERCZEGH 1936 = HERCZEGH Géza: A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46.
és 79. honvéd menet zászlóalj, valamint a 31/I. népfölkelő zászlóalj története. Cegléd, 1936.
- HUCHTHAUSEN 2009 = HUCHTHAUSEN Lajos: Bilingvézések. Történetek a veszprémi egy-
házmegye XX. századi életéből. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 21. Veszprém, 2009.
- KANSZKY 1942 = KANSZKY Márton: Laczkó Dezső (1860–1932). In: Balanyi György: Magyar
piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Budapest, 1942. 340–349.
- Kegyes-tanítórendiek értesítője 1913–1922 = A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló Veszprémi
Róm. Kath. Főgimnázium értesítője az 1913–1922. tanév(ek)ről. Veszprém 1914–1922.
- KÓPHÁZI 1994 = KÓPHÁZI Ferencné: Laczkó Dezső és Rhé Gyula irodalmi munkássága.
Múzeumi Diárium. Veszprém megyei múzeumi napló az 1994. esztendőre. Veszprém, 1994.
34–41.
- LDM = Laczkó Dezső (korábban Veszprémvármegyei, majd Bakonyi) Múzeum, Veszprém
- LÉH–KOLTAI 1998 = LÉH István–KOLTAI András: A Magyar Piarista Rendtartomány történeti
névtára 1666–1997 – Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum
Piarum 1666–1997. Budapest, 1998.
- LECHNER 2003 = LECHNER László (szerk.): Alma Mater a veszprémi várban. Veszprém, 2003.
- LÓCZY 1938 = (ifj.) LÓCZY Lajos: Emlékbeszéd Laczkó Dezsőről. In: A Veszprémi Piarista
Diákszövetség 1938-ban. A Veszprémi Piarista Diákszövetség kiadványai 8. Veszprém, 1938. 26–33.
- Múzeumi arcképcsarnok = Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerk.: Bodó Sándor–Viga Gyula.
Budapest, 2002.

- RAINER 1997 = RAINER Pál: A veszprémi magyar királyi 31-es honvédgyalozezred története. Veszprémi Szemle 6. 5. évf. 1–2. szám [1997. december] 48–65.
- RAINER 2011 = RAINER Pál: Laczkó Dezső életútja és utóélete évszámokban 1860–1932–2011. Veszprémi Szemle 22. 13. évf. 3. szám (2011) 77–89.
- S. PERÉMI 2011 = S. PERÉMI Ágota (szerk.): Emlékkötet Laczkó Dezső (1860–1932) születésének 150. évfordulójára. Veszprém, 2011.
- SZÚCS 1933 = SZÚCS Imre: Laczkó Dezső emlékezete. A Veszprémi Piarista Diákszövetség Kiadványai. 7. Veszprém, 1933.
- VH = Veszprémi Hírlap (megjelent 1893–1944 között)

JEGYZETEK

- ¹ Lepsény (egykor Veszprém vm. enyingi járás) a 31. honvéd gyalozezred hadkiegészítő kerületéhez tartozott. Így joggal feltételezzük, hogy ifj. Berki József 31-es honvédbaka lehetett. Annál is inkább, mert a 31-es honvédek ebben az időben csakugyan a Kárpátokban, Telepóc (Zemplén vm, ma Osadné, Szlovákia) környékén küzdöttek.
- ² Az eset említése: RAINER 1997. 58. Az érem leltári bejegyzése Veszprémvármegyei Múzeum szerzeményi naplója 1903–1923. 276. old. 4428/1914. dec. 8. Sulka József a 31. honv. gyalozezred közvitéze 1 drb. orosz rézpenz (ajándékozó találta az északi harctéren, orosz földön, Josephi [?] előtt, fedezékásás közben és megőrizte a múzeum részére) (LDM adattár).
- ³ Laczkó életútjáról: SZÚCS 1933., LÓCZY 1938. 26–33., KANSZKY 1942. 340–349., BANNER 1971., DAX 1990. 29–33., KÓPHÁZI 1994. 34–37., LÉH-KOLTAI 1998. 223., Múzeumi arcképcsarnok 2002. 535–536., RAINER 2011., S. PERÉMI 2011.
- ⁴ HERCZEGH 1936. 149–156.
- ⁵ Feltehetően Marysin-major. HERCZEGH 1936. 173–174.
- ⁶ HERCZEGH 1936. 172. szerint bár a 31-es honvédek részt vettek a Lublin körüli harcokban, de a városba való bevonulásban nem, oda bemenniük tilos volt Rosszallóan említi meg, hogy a bevonulás a cs. kir. 26. Landwehr hadosztálynak (alárendeltségében a 9. és 10. cseh gyalozezrednek) volt fenntartva. [Bakos Kálmán tizedes levele szerint legalább utóbb mégis csak bejutott a 31-esek közül is valaki a városba! R. P.]
- ⁷ A m. kir. 41. honvéd gyaloghadosztályhoz tartozott a 102-es tábori postahivatal. HERCZEGH 1936. 17.
- ⁸ A 31-esek itteni harcairól HERCZEGH 1936. 56–65. több térképvázlattal.
- ⁹ Humplik Jánosra és fiára vonatkozó adatok: Kitiüntetések. VH XXIV. évf. 7. szám [1916. jan. 30.] 4., Levél a fogságból. VH XXIV. évf. 44. szám [1916. okt. 29.] 5., VH XXVII. évf. 6. szám [1919. jan. 26.] 3., Megalakult a MOVE Veszprém. VH XXVII. évf. 56. szám [1919. okt. 12.] 2., HERCZEGH 1936. 62., 204–205., Kegyes-tanítórendiek értesítője 1921–1922 [1922] 11.
- ¹⁰ A 31-es honvédek a Búgon való átkelés után, 1915. aug. 19.-én érték el Novosielki (napjainkban Nowosiólki, Lengyelország) községet. HERCZEGH 1936. 179.
- ¹¹ Veszprémvármegyei Múzeum szerzeményi naplója 1903–1923. 288. old. 4599.m/1915. okt. 28. Humplik János törzsőrmester aj. orosz imakönyv. (LDM, adattár)
- ¹² A veszprémi várban lévő püspöki papnevelőben berendezett hadikórház.
- ¹³ Tölcséry Ferenc (Kunszentmiklós, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1859. aug. 21.–Veszprém 1919. febr. 2.) piarista szerzetes, tanár. 1875-ben lépett be a rendbe, 1882-ben szentelték pappá. Vácon (1881–1882), Budapesten (1883–1884), Veszprém. (1885–1912) tanított a rend gimnáziumában. 1913-tól haláláig Veszprém. betegekedett (megvakult, vesebajos). A Veszprémi Közlöny szerkesztője (1887–1890), a veszprémi Katolikus Legényegyesület vezetője, a veszprémi egyházmegye Legényegyesületeinek főfelügyelője (1898-tól), a Katolikus Legényegyesületek Országos Szövetsége alelnöke, a veszprémi egyházmegye szentszéki ülnöke (1902-től). Jelentős irodalmi és közéleti tevékenységet végzett. Kegyes-tanítórendiek értesítője 1919–1920: 2., LÉH-KOLTAI 1998. 394., LECHNER 2003. 137.

Fél évszázada hunyt el a tudós pap. Dr. Gutheil Jenő (1887–1963)

MOLNÁR JÁNOSNÉ

Gutheil Jenő

GUTHEIL JENŐ, A TUDÓS PAP, VESZPRÉM KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉNEK legkiválóbb ismerője Kaposvárott született 1887. február 13-án. Atyja, Gutheil János jómódú kádármester¹ – akinek a kaposvári nyugati temetőben családi sírboltja² volt –, feltörekvő szellemiségű, hisz a fiát taníttatta. Anyja Neszlang Anna. Fiúk a helybeli gimnáziumban, azaz a szülővárosában tette le az érettségit 1905-ben. A katolikus családban felnőtt fiatalember papi pályára érzett hivatást, ezért a veszprémi papnevelő intézetben kezdte el a teológiát tanulni. Az első évfolyamot kitűnő eredménnyel végző seminaristára felfigyelt báró Hornig Károly megyés püspök, aki tanulmányai folytatására a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Karára küldte. 1906 őszétől a tehetséges ifjú itt szívta magába a hivatása gyakorlásához szükséges tudnivalókat.³ Az V. évfolyam elvégzése után 1910. június 24-én báró Hornig Károly megyés püspök szentelte pappá a püs-

pöki palota házi kápolnájában.⁴ Első szentmiséjét Veszprémben, az Angolkisasszonyok templomában tartotta.⁵ Az akkor még a nagy kiterjedésű Veszprémi Egyházmegye szolgálatában kezdte meg papi hivatását gyakorolni káplánként Murakereszturon, 1911–1912-ben a Veszprém közeli Felsőörsön. 1913-ban visszakerült Kaposvárra helyettes hittanárnak. 1914-ben Veszprémbe helyezték, karkáplán. A következő évben a szeminárium aligazgatója. Közben készítette doktori disszertációját, amit 1916 nyarán meg is védett.⁶ Rá egy hétre nyomtatásban is megjelent a 126 oldalas doktori értekezése.⁷ Egyházzjogi kérdést boncolgatott „A tévedés, mint házassági akadály” című tudományos művében.⁸ 1916 és 1937 között a helyi szemináriumban a kispapok teológia tanára volt. Több tantárgyat tanított:

erkölcstant, egyházi szónoklanttant, hitelemzést, szociológiát, lelkipásztorkodás-tant és szertartást. Ezenfelül különböző egyházi tisztségekkel járó feladatokat látott el. 1937-ben kanonok és egyházmegyei főtanfelügyelő lett. A főtanfelügyelőiséget az egyházi iskolák államosításáig, 1948 nyaráig vezette.¹⁰ Az egyházi hierarchiában a pápai prelátsúsi címig jutott. Ezt a kinevezést 1948-ban kapta meg.¹¹

*

Dr. Gutheil Jenő neve nem a kiválóan elvégzett egyházi szolgálata miatt maradt fenn.

Ki emlékszik a templomi szószéken elmondott beszédeire, a tanári katedrán elhangzott fejtegetéseire? Ki emlékszik ma már a ligeti jégpályán még közel ötvenévesen is korecsolyázó paptanárra?¹²

Nevét helytörténeti írásai tették maradandóvá. Pedig nem volt képzett történész, de rendelkezett széles körű humán műveltséggel, latin tudással. „Szenvedélyes és nyughatatlan szellemiségét”¹³ e területen hasznosította. Önképzéssel lett történész. Helytörténeti érdeklődése sarkallta a múltnak a megismerésére. És még valami... az itt tapasztaltak. Ahogyan Gutheil Jenő írta Az Árpád-kori Veszprém című monográfiájának előszavában: „...Veszprémbe kerülve a történelmi nevezetességek dolgában külföldön tapasztalt tájékozottság helyett itt, ebben a nagy múltú városban nem kis járatlanság és közöny fogadott.” Ez indította el helytörténeti tanulmányait. Amit összegyűjtött, közzéadta. A helyi újságban¹⁴ – nem egy közülük külön lenyomatban is megjelent – a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár évi jelentését tartalmazó kiadványban,¹⁵ de a Vigilia, Műemlékvédelem c. folyóiratokban is közöltet egy-egy írást.¹⁶ Ha kellett, történelmi falitáblák szövegét megírta, így például a vár feljárónál még néhány éve látható ún. „vasplakátot”, mely a város történetét közzéadta magyar és német nyelven a turisták számára.¹⁷ A városról szerzett ismereteit szóban is átadta. A város történelmi magvát képező Várról elmondta ismereteit az érdeklődő helybelieknek és a turistáknak. Ezeket a várbeli, öntevékeny módon végzett helyismereti sétákat a kanonoki házában udvarán fejezte be kuriózzal. Gutheil Jenő lakásából kihozta és a tornácra állva megmutatta és ismertette az 1079-es évből származó oklevelet, Guden adománylevelét, amely a legrégebbi eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevél.¹⁸

Gutheil Jenő a latin mondas – verba volant, scripta manent (a szó elrepül, az írás megmarad) – szellemét valószínűleg meg. Ennek köszönhetjük, hogy mi is, az utókor élvezheti gondolatait, kutatásainak eredményeit.

Bár már 1914. szeptember 1-jével foglalta el a veszprémi állomáshelyét, első írása a helyi újságban, a Veszprémi Hírlapban 1915. december 19-én jelent meg *Eilgut* álnéven. A *Veszprémi levél* „Kedves Ernóm!”-nek szól Jenő aláírással. A Bakony menti kis városban szerzett tapasztalatairól számol be: a csupa hegy-völgyes Veszprémről, villanyvilágításról, aszfaltjárdák minőségéről.¹⁹ Ezzel mutatkozott be az újságolvasóknak. Későbbiek során is szellemes tárcáit *Eilgut* néven írta.²⁰

Az 1920-as évek közepétől megszorították a Veszprémi Hírlapban Veszprémről

szóló írásai. Csak néhányat emelek ki a sokból. Veszprém alapítása (VH 1925. 52/3–4.); Amikor a török még nem járta Veszprémet (VH 1929. 17/2.) írása a XV. századba, Vetési Albert püspöksége idejére vezeti az olvasót; „Pispek veszedelme” – Úrnapi körmenet Veszprémben 1515-ben (VH 1929. 17/2.); Egy régi veszprémi középület (VH 1938. 7/3–4.) című írásában a mai zeneiskola épületének múltjáról szól; Óvári Ferenc, a város mecénása előtt tiszteleg Gutheil Jenő az Aranylakodalom (VH 1935. 26/1–3.) című cikkével; A veszprémi Pósa-ház történetét is papírra vetette (VH 1931. 51./1–2.); Egy régi könyvesbolt félszázados jubileumára című írásában Pósa Endréről szól (VH 1934. 3/13.); a zeneszerető és zeneértő teológiai tanár 1931. május 30-án elkísérte Budapestre a királydíjas Veszprémi Dalegyesületet és a rádióbeli hangversenyük előtt a stúdióban felolvasta írását, mely nyomtatásban is megjelent Veszprém és a királydíjas Veszprémi Dalegyesület címmel (VH 1931. 24./2–4.); beszámolt a Magyar Kir. Operaház veszprémi vendégszerepléséről (VH 1935. 23/3–4.); a Hazahívó harangszóban (VH 1934. 11./1–2.) nem a történetíró, hanem az egyház papja mondta el fennkölt gondolatait.

A XX. század első felében a magyarság három jeles évfordulót ült: Szent Imrére, Szent Istvánra és Szent Margitra emlékezett. Gutheil Jenő tudatosan készült ezekre az alkalmakra, elsősorban időigényes feltáró írásokkal.

Az első ünnepi alkalom 1930-ban volt, Szent Imre halálának 900. évfordulójára emlékeztek országosan, így Veszprémben is. Dr. Rott Nándor püspök által alakított egyházmegyei bizottságnak többek között kiérdemelten Gutheil Jenő teológiai tanár is tagja volt.²¹ Az összejöveteleken való részvétel elfoglaltságot jelentett. Ennél nagyobb horderejű tevékenységet fejtett ki, amikor megírta Veszprém, Szent Imre városa című tanulmányát. A Veszprémvármegyei Múzeum és Múzeumi Könyvtár 1929/30. évi jelentése különnyomataként jelent meg 1930. február közepén.²² Ennek hasonmás kiadása azóta többször megjelent. Gutheil Jenő ekkor már a tanítás mellett a káptalani levéltár kezelője is.²³ A Szent Imre-évnek veszprémi emlékkönyve ez az értekezés. A helyi sajtó így hívja fel a figyelmet Gutheil Jenő munkájára: „A kis könyv eredeti oklevelek és a történetírás legújabb eredményei alapján állítja az olvasó elé ősi városunk Árpád-kori fényét és jelentőségét, valamint azt a bensőséges kapcsolatot, amely Szent Istvánt és családját: Gizella királynét és Szent Imre herceget Veszprémhez fűzte. A tanulmány a veszprémi püspökség alapítása, a középkori székesegyház, a Gizella-kápolna, a veszprémvölgyi ún. görög apácák kérdéseiben ad tájékoztatást s kimerítően tárgyalja Szent Imre életének veszprémi vonatkozásait: a szentéletű királyfinak Veszprémben tett híres fogadalmát s ennek színhelyét, az ősrégi Szent György-kápolnát.” A helyismereti munka értékét emelik az illusztrációk.²⁴

1938-ban emlékezett meg az ország első királyunk, Szent István halálának 900. évfordulójáról. Gutheil Jenő felkészülten várta. 1937 májusában két részletben megjelentette a Veszprémi Hírlapban Veszprém és a Szent István év cím alatt, amit erről a korról, veszprémi vonatkozásairól hiteles forrásokból összegyűjtött.²⁵ De kis füzetben is megjelent.²⁶ Részt vett a jubileumi év előkészítésében. Helyes szemlé-

lettel állt a kérdéshez. A „Szent István-év nem kizárólag katolikus, vagy hitéleti ügy, hanem kivétel nélkül minden magyar ember nemzeti ünnepi éve.” Javasolta, hogy elsősorban a történelmi emlékü, értékü romok rendbetételével ünnepeljen a város.²⁷ Veszprém történetének nagy tudású ismerője ott volt a vármegyei előkészítő bizottság ülésén. A kormányhoz elküldendő emlékiratot kiegészítette Veszprémre vonatkozó részekkel.²⁸ A királyi pár szobrának helyszínén a meghívott négy szobrásznak történelmi visszapillantást tartott a város Szent István-i múltjáról.²⁹ Előadást vállalt e témában, hisz nála jobban senki sem ismerte, tudta ez ősi város történelmét. 1938 tavaszán a Szent István turista vándorlásban részt vevő idelátogatóknak,³⁰ ősszel pedig az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács ülésén szólt városunkról.³¹ A jubileum belpolitikai ok miatt 1939-re húzódott Veszprémbe. A június 11-i szoboravatáson is szerepet kapott. Ő üdvözölte a kultuszminisztert, és a királyi pár köszöbráról ő vonta le a leplet.³² Június 17-én a felavatandó történelmi emlékekről – Gizella-kápolna, Vetési-oszlopfő, Vetési-kút, Szent Katalin zárdá, Veszprémvölgyi zárdá és a híres Árpád-korból származó veszprémi főiskolájáról – dr. Gutheil Jenő kanonok igen megkapó és szép beszédben szólott.³³

A harmadik ünnepi megemlékezést Boldog Margit születésének 700. évfordulója adta. Városunk szorosabban kapcsolódott a később szentté avatott királylányhoz. A Benedek-hegy alatti Szent Katalin zárdában nevelkedett 1246 és 1252 között.³⁴ A város női társadalma – ahogyan a korabeli újság írta – 1942. március 25-én ünnepelte meg e jeles évfordulót.³⁵ Gutheil Jenő Árpádházi Boldog Margit Veszprémbe című 64 oldalas könyvét az ünnep előtt már kézbe vehették a veszprémiek.

Gutheil Jenő történetírói munkásságának egy kis részét adják az általam, a teljesség igénye nélkül felsorolt tanulmányok, melyek alkalmi kiadványokként jelentek meg.

Nagyobb lélegzetű műve az 1920-ban megjelent kortörténeti dokumentuma, A kommunisták uralma Veszprémbe. Szinte naplószerűen írta le az eseményeket.

Mint káptalani levéltáros városunk történelmének emlékei között élt, azaz karnyújtásnyira voltak tőle az oklevelek.³⁶ Ezért tudott hiteles forrásokon alapuló tanulmányokat közreadni városunk régmúltjáról. 1948-tól mentesülve egyházi kötöttségeitől, megbízásaitól, napjait történészi tevékenysége töltötte ki. Négy és fél év kemény munkájával átolvasta a káptalani levéltárban meglévő középkori okleveleket, s ebből a Veszprémre vonatkozó 224 oklevelet rendezte sajtó alá.³⁷ A teljes latin eredetit pontos átirással rögzítette. A Veszprémi okmánytár című forráskiadvány kéziratát 1953-ban lezárta.³⁸

Ezután látott hozzá, hogy megírja a város középkori történetét. Régen elhatározta ezt. Már 1929-ben írt egyik tanulmányához alcímként a következő mondat került: „Részlet a szerző készülő munkájából: Veszprém történetéből.”³⁹ Viszont csak az okmánytár összeállítása után látta célszerűnek a monográfia megírását. Hosszú évekig munkálkodott Az Árpád-kori Veszprém című összefoglaló művén, míg 1960. február 12-én, 73. születésnapja előestéjén pontot tett a végére az Előszó megírásával.⁴⁰

A 125 éve született Gutheil Jenőre emlékeznek sírjánál veszprémi egyházi és világi tisztelői. Kaposvár, 2012.

Ekkor már gyengélkedett, pedig az egészségére mindig nagyon vigyázott. Erzeny volt a hidegre. Télen néha hónapokig nem jött ki a lakásából. Az influenza kikúrálása nála hosszú ideig tartott. Látása is megromlott, hiába vetette magát alá a szemműtékeknek. 1963 nyarán még gyönyörködött kertjének virágaiban, néha sétált a Várban, de a városban ritkán mutatkozott. Szeptember vége felé rosszul érezte magát, orvosa szívtrombózt állapított meg. A kórházba került, s október 4-én reggel 6 órakor csendesen, örökre elszenderült. Kaposváron temették el nagy főpapi asszisztenciával.⁴¹

Halála után több méltató megemlékezés⁴² jelent meg életéről, munkásságáról. Irodalmi hagyatékát, a két művének kéziratát az egyházra hagyta. Kinyomtatásukra hosszú idő múlva kerülhetett csak sor. Az 1960-as évek végén dr. Kredics László püspöki levéltáros és könyvtáros vette pártfogásába a Gutheil kézirat-hagyatékát. Erőfeszítését siker koronázta. Elsőként a nagyobb

érdeklődésre igényt tartó mű, Az Árpád-kori Veszprém jelent meg 1977-ben. Majd még két kiadást ért meg. Az okmánytárának kiadása is hosszú ideig vajúdott. Míg végül dr. Kredics László érseki könyvtáros és Hermann István akkor még érseki levéltáros együttműködése lehetővé tette az okmánytár megjelentetését is a szerző születésének 120. évében, 2008-ban. Mindkét értékes művet nemcsak a város középkori múltja iránt érdeklődők, hanem a történész szakma is haszonnal forgathatja.⁴³

A történetíró Gutheil Jenőnek köszönhetjük Veszprém középkori múltjának feltárását. A helytörténeti kutatók ma is alapvető kézikönyvként, megkerülhetetlen forrásként nyúlnak hozzá.

Gutheil Jenő hagyatékában találtam meg Mályusz Elemér történész professzor egyik, 1955. május 21-én keltezett levelét, mely bizonyítja, hogy kapcsolatot tartott, véleményt kért a szakma elismert prominensétől. De figyelemmel kísérte és gyűjtötte a helyi újságban megjelent Veszprém történetére vonatkozó cikkeket is. Így például dr. Rosenthal Sándor ügyvéd helytörténeti írásait. Minden érdekelt, ami Veszprémmel összefüggött.

A tudományos felkészültségű Gutheil Jenő áldozatkész, fáradhatatlan munkával szerzett történetírói gyakorlatot. Művei a történeti valóság biztos talajából sarjadnak. Alkotó fantáziáját féken tudta tartani. Történetírói rekonstrukciói nem képzelet-

szülte látomások, de nem vált pusztá adatközlővé sem. Beleérző készsége szerencsésen párosult fejlett stílusérzékével. Úgy vetíti a múltat olvasói képzeletéi elé, ahogyan az adatok és fantáziája harmonikus összműködése eredményeképpen önmagában is megalkotta. Ezért válik mondanivalója olvasóiban is eleven léletté. Minden alkotása értékes, élvezetes olvasmány. Nemcsak ismeretet ad, hanem érzelmi életünket gazdagítja, erősíti kötődésünket szülővárosunkhoz, lakóhelyünkhöz. Gutheil Jenőnek ez volt a célja.

Tudós munkásságának emlékét lexikonok szócikkein⁴⁴ kívül a Veszprémi Panteonban elhelyezett emléktáblája⁴⁵ (avatója 2009. augusztus 19-én a jelen megemlékezés szerzője volt), a XX. századi Veszprémről, a középkori város történetéről szóló munkáit forgató olvasók és történészek sora őrzi.

JEGYZETEK

- ¹ KÖRMENDY 1993. = KÖRMENDY József: Dr. Gutheil Jenő (1887–1963). = Honismeret, A Honismereti Szövetség folyóirata. 1993/3. 48. p.
- ² PFEIFFER 1987. = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. 110. p.
- ³ KÖRMENDY 1993. 48. p.
- ⁴ Veszprémi Hírlap, 1910. június 26. 26. sz. 2. p.
- ⁵ Veszprém, Szent Mihály Plébánia Historia Domus (Kis György plébános Gutheil életrajza)
- ⁶ KÖRMENDY 1993. 48–49. p.
- ⁷ Veszprémi Hírlap, 1916. június 18. 25/7.
- ⁸ Veszprémi Hírlap, 1916. június 18. 25/7.
- ⁹ KÖRMENDY 1993. 48–49. p.
- ¹⁰ PFEIFFER 1987. 109–110. p.
- ¹¹ KÖRMENDY 1993. 49. p.
- ¹² KÖRMENDY 1993. 48. p.
- ¹³ HARMATH István: Az Árpád-kori Veszprémről, illetve Gutheil Jenő helytörténeti és krónikai-ró munkásságáról. = Napló, 1978. márc. 4.
- ¹⁴ GUTHEIL Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. 3. kiad. Veszprém, 2008. 7. p.
- ¹⁵ A veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteménye szerint
- ¹⁶ PFEIFFER 1987. 110. p.
- ¹⁷ GUTHEIL Jenő 2007. 7. p.
- ¹⁸ SOLYMOSY 2007. = SOLYMOSI László: Utószó. In: Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára 1002–1523. Veszprém, 2007. 343. p.
- ¹⁹ KÖRMENDY 1993. 49. p.
- ²⁰ Veszprémi Hírlap, 1925. 38/1.
- ²¹ Veszprémi Hírlap, 1929. 51/10.
- ²² Veszprémi Hírlap, 1930. 8/6.
- ²³ LUKCSICS Pál: A veszprémi székeskáptalan levéltára. = Levéltári Közlemények, 1930. 3–4. sz. 2. p. (1928 szeptemberében Rott Nándor püspök kérésére a káptalan elhatározza, hogy a káptalani levéltár elköltözik az aggpapok házából az ún. Csizsarik-féle házba, a nagyszemináriummal szemközti kanonoki házba. – VÉL Káptalani jegyzőkönyvek 1928. szept.29., okt. 13. – A jegyzőkönyvek nem rögzítették, hogy a káptalan felkérte volna G.J-t a levéltár kezelésére. Az 1929. nov. 30-i bejegyzés – „Dr. Gutheil Jenő betérjeszti a káptalani levéltár áthelyezése foly-

- tán felmerült költségek jegyzékét” – sejteti. Egyértelművé a könyv címlapja teszi, ugyanis káptalani levéltárosnak titulálja Dr. Gutheil Jenőt.)
- ²⁴ Veszprémi Hírlap, 1930. 8/6–7.
- ²⁵ Veszprémi Hírlap, 1937. 18/3.; 1937. 19/1–2.
- ²⁶ Veszprém Érseki Könyvtár 5028 leltári szám alatt
- ²⁷ Veszprémi Hírlap, 1937. április 11. 15/1.
- ²⁸ Veszprémvármegye, 1937. április 11. 15/4.; 1937. április 25. 17/3.
- ²⁹ Veszprémi Hírlap, 1938. április 3. 14/6.
- ³⁰ Veszprémi Hírlap, 1938. április 10. 15/3.
- ³¹ Veszprémi Hírlap, 1938. október 16. 42/2.
- ³² Veszprémi Hírlap, 1939. június 18. 28/1.
- ³³ Veszprémi Hírlap, 1939. június 25. 29/1.
- ³⁴ BALASSA–KRALOVÁNSZKY: Veszprém, Panoráma, 1882. 26–27. p.
- ³⁵ Veszprémi Hírlap, 1942. március 18. 22/2.
- ³⁶ Veszprémi Hírlap, 1942. március 22. 23/5.
- ³⁷ GUTHEIL Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. 5. p.
- ³⁸ GUTHEIL 2007. = GUTHEIL Jenő: Veszprém város okmánytára 1002–1523. Veszprém, 2007. 342. p.
- ³⁹ Veszprémi Hírlap, 1929. április 28. 17/2.
- ⁴⁰ GUTHEIL 2007. Előszó.
- ⁴¹ Veszprém, Szent Mihály-plébánia Histori Domus. Dr. Gutheil Jenő életrajza.
- ⁴² ÉRI István: Gutheil Jenő. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1965/3. 8–9. p.
FÜGEDI Erik: Utószó. In: Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. 244–246. p.
KÖRMENDY 1993. 48–50. p.
SOLYMOSI László: Előszó az új kiadáshoz. In: Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. 3. kiad. Veszprém, 2008. I–IV.
SOLYMOSI 2007. 341–344. p.
- ⁴³ SOLYMOSI 2007. 343–344. p.
- ⁴⁴ Magyar katolikus lexikon. Bp., 1998. IV. köt. 256. p.
PFEIFFER 1987. 109–110. p.
SZIKLAY János: Veszprém város az irodalomban és művészetben. (Celldömölk) 1931. 237. p.
SZIKLAY János: Dunántúli kultúrmunkások. Bp., 1941. 392. p.
- ⁴⁵ Veszprém emlékjelei 2009. = Veszprémi Szemle, 14. évf. 27. sz. 2012. 4. sz. 69–70. p.

750 éves a Pálos rend alapjait megteremtő II. Pál veszprémi püspök oklevele

KÁLOCZI KÁLMÁN

Bevezető

A Bakony és a Balaton környéke a Pálos rend emlékhelyeiben is gazdag táj. Az első remeteközösségek kialakulásának a remeteélet sajátosságai miatt általában nem maradt emléke, hogy itt mégis gazdag örökséggel bírunk, s erről emlékeink vannak, Szécsi Pál, vagy másként II. Pál¹ püspöknek köszönhetjük, múlhatatlanok az érdemei. Szécsi Pált 1263-ban, IV. Béla ajánlásával a káptalan megválasztotta, és ezt IV.

Szécsi Pál püspök (1263–1275) pecsétje. (A közölt felvétel a Budapesti Történelmi Múzeum, Középkori Osztály, Pecsétmásolat Gyűjtemény, BTM 66.78 jelzetű tárgyról készült.)²

Orbán pápa a felterjesztés után jóváhagyta. A veszprémi egyházmegye püspöke volt 1275. március 24-én bekövetkezett haláláig. Karácsonyi János kutatásai szerint a Balog nemzetségbe tartozik, cáfolva Pauler álláspontját.

1262-ben a veszprémi egyházmegyének remetefőnöke (provinciális), a különféle remete közösségeinek perjelei és remetái IV. Orbán pápához folyamodtak, és kérték, hogy engedélyezze számukra Szent Ágoston reguláját. A pápa megbízta Pál püspököt, hogy látogassa meg a remeteközösségek kolostorait, vizsgálja meg a remeték ellátottságát, s ha elegendőnek találja, teljesítse kérésüket. A látogatás 1263-ban történt meg. Választott témánk miatt elsősorban a vizitációt tekintjük át, annak alapján, ahogy a püspök tapasztalatai, intézkedései oklevélbe foglaltan olvashatók.³ Örökségünk és emlékezetünk innen és ekkortól keletkeztethető.

Ennek az eseménynek 2013-ban van a 750. évfordulója. Ez a háromnegyed

évezredes évforduló okot ad arra, és kötelez is, hogy Szécsi Pál veszprémi püspök életével, annak eseményeivel, a korrallal, és hellyel, Veszprémmel, a püspökséggel, amelyben cselekedett, s emellett a remeteközösségeknél tett látogatásával megismerkedjünk, ebből eredeztethető örökségünkről elgondolkodjunk, erről emlékezzünk. Közben számot vetünk, miként sáfarkodunk az örökségünkkel. A tatárdúlást követően, új államalapítónak, IV: Béla király korában létre jövő Pálos rendet, – a nemzet emlékezetében, – jogosan vallhatjuk a nemzeti identitás változás méltó indikátorának, velük kapcsolatban ezt joggal emeli ki később Pázmány Péter is.

Pál püspök vizitációs oklevele

Az oklevél eredetiben nem maradt fenn, ám Gyöngyösi Gergely 1522-ben megírta a rendje krónikáját, amelyet „Vitae Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Eremitae”, röviden Vitae Fratrum néven ismerünk. Nézzük meg kit tisztelhetünk Gyöngyösi Gergely pálos szerzetes testvér személyében? Gyöngyösi 1474-ben született. 1493/94-ben a krakkói egyetem anyakönyvében találjuk nevét. Volt hitszónok, a generális helyettese, és a római Santo Stefano Rotondo plébánosa, ezt követően 1520-ban a Pálos rend generális perjeljévé választották a rendi káptalanyúlésen. Ezt a tisztséget két évig viselte, ez alatt végig járva a rend kolostorait összeírta azokat, valamint regesztákba foglalta a kolostorok okleveleit, tapasztalatait, és a pálos rend addigi életét a rendről szóló krónikában örökítette meg.

Pál, a veszprémi egyházmegye püspöke 1263-ban készült oklevele ebben a Rendtörténetben maradt fenn. Guzsik Tamás professzor, aki a XX. század második felében kutatta a pálos kolostorok építészetét, meglátogatta a még fellelhető romokat is. 1979-ben találóan nevezte el az oklevelet a Pálos rend születési anyakönyvi kivonatának.⁴ A Vitae Fratrumban szereplő helymeghatározások ugyan többé-kevésbé egyértelműek, ennek ellenére hosszú szakmai viták voltak – egy kivételével – a helyszínek beazonosításáról. A Római Oklevéltárban közölt átirat szerint: „insula Pilis Sancte Helene, Kőkút, sancte Marie Magdalene, Bokony sancti Jacobi, Idegzud beate Elisabethe, Patach (!) sancti Emerici, insula Elek prope Ermenyes sancte Marie Magdalene, Zakacs sancti Dominici”. Eggerernél⁵ pedig így olvasható: Insula Pilup S.Helena, Keökuth S.M.Magdalene, Bakony S.Jacobi, Idegsith B.Elizabeth, Bodochun S.Emerici, Insula prope Eörményes, Elek S.Mariae Magdalene, Szakcsi, S.Dominici. Az okmány kultúrtörténeti jelentőségén túl figyelemre méltó a vizitáció lefolyásának sorrendje, az első kolostorok felsorolásának topográfiai rendje. A sorrend ugyanis valamennyi átiratban megegyezik, valószínűleg azonos lehet az eredetivel. A felsorolásban semmilyen szabályosság nincs, a sorrend megfelel az 1263-as látogatás egymásutáni történéseinek. Ennek alapján lehet rekonstruálni a vizitációt. Ez egyben adalékokkal, bizonyítékokkal is szolgál az egyes kolostorok lokalizálásához, az emlékezet helyeinek meghatározásához, figyelembe véve Veszprém, Zala és Somogy megyék középkori útviszonyait, részben az akkori idők közbiztonsági

körülményeit. A Vitae Fratrumban olvashatjuk, hogy Pál püspök hét remeteséget engedélyezett, regulát adott nekik, de excommunicációval is megfenyegette azokat, akik újabb kolostort hoznának létre.⁶ Több korábbi alapítású szerzetesrendet megelőzve, a magyar eredetű pálos rendnek már 1520 körül van krónikása Gyöngyösi személyében. Honnan szerezte ismereteit Gyöngyösi? A Magyar Királyságban hogyan és hol keletkeztek remeteközösségek a XIII. században? Kik kezdeményezték IV. Orbán pápánál az új szerzetesrend alapítását? Oklevelek erről bizonyosságot nem tesznek. Gyöngyösi vagy a meglátogatott szerzetesek szájhagyomány útján megőrzött emlékeiből rakta össze, vagy megtalálta azt a módot, amellyel rendjének dicsőségét leginkább szolgálta. A XIII. században, a pálos remeteélet kezdeteinél, amikor a remeték zöme még nem volt felszentelt pap, csak elszórtan lehet bármiféle könyv használatát is feltételezni. A renddé szerveződés folyamatával egyidejűleg kellett a könyvek használatának, az írásnak terjednie.⁷

Ágoston rendi regula választása

III. Béla halálát követően az erős központosított királyi hatalom meggyengülésével, a királyi birtokrendszer szétesésével új szervezetek kialakulása indult meg.⁸ Ezzel párhuzamosan, részint a cluny-i reform hatására, a szerzetességen belül a remeteség iránt is újjászületett a vágy, ami valóságos népmozgalommá vált főleg francia területen. A remeteélet jelszava és motívuma volt: keresni a magányt, hogy az ember életét teljesen Isten töltsse be. Az egyháztörténetből ismert, hogy III. Ince pápa által 1215-ben összehívott Lateráni zsinat 13. kánonjában megtiltotta az új regulájú szerzetesrendek alapítását, nehogy a nagy változatosság zavart okozzon az egyháznak. Az 1254-ben pontifikált IV. Sándor a remete közösségeket, 1256-ban „*Licet ecclesiae catholicae*” bullájával Ágoston-rendi remeték név alatt kívánta egyesíteni, azokat koldulórendként hagyta jóvá. A rend első kolostorai hazánkban a bencés regula szerint élő vilhelmitákhoz tartoztak, akikkel Bánca István (1243–1252) esztergomi érsek, a későbbi pápai kuriális bíboros, az Ágoston-rendi remeték szabályzatát fogadtatta el, és az új remeterendbe vezette át. A kontemplatív életet élő remeték nehezen fogadták el, hogy ezután városokban kellett élniük, aktívan bekapcsolódva a pasztorációba. Az ágostonos remeterend erős versenytársra akadt Magyarországon az egyetlen magyar eredetű rendben, a későbbi remete Szent Pálról elnevezett pálos rendben. A pálos rend népszerűségét annak köszönhette, hogy nem külföldről került át, hanem – egyedülállóan – hazai talajból nőtt ki, s később is magán viselte a jegyeket, amelyek keletkezése idején a hazai társadalmat jellemezték. A 13. század második felére, az ágostonosok megszervezésük után elvesztették remete-jellegüket, a pálosok ezt sikeresen őrizték. A pálosok konstitúciójukban egészen konkrétan megfogalmazták életszentségüket: „*mivel a rend tagjai Isten segedelmével, kezük munkájával szokták testük fenntartani, hogy ezzel a sza-*

bályos fogadalomban különböztették a kolduló szerzetesektől, a leghatározottabb rendelkezéssel megtiltjuk, hogy rendünk perjelei közül bárki is koldulni merészéljen magáért vagy rendházért fogadalmunk ellenére.”⁹

Történelmi előzmények

IX. Gergely 1241-ben keresztes hadjáratot hirdetett meg II. Frigyes császár ellen Magyarországon is. Mit sem törődött IV. Béla a tatár támadást elhárítandó kéréseivel, a pápához küldött követének, Bánca esztergomi érseknek szavával. Sem a pápától, sem II. Frigyesztől segítség nem érkezett. Juliánusz barát útjáról és az általa hozott tatár követelésről, s ajánlatról Rogerius Mester is tájékoztatta a pápai udvart. A Pontifex-et jobban lekötötte a pápai hatalom megerősítése és megtartása II. Frigyesse szemben. A tatárdúlás következményei ismertek, közvetlenül nem tartoznak vizsgálatunk körébe, csak annyiban, hogy az ország védelmének megerősítése végett IV. Béla elrendelte kővárak építését. Ekkor vált először az ország a nyugati

*Pálus rendi remete egy iniciáléban –
Ádám Iván másolata
(Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből)*

kereszténység védőbástyájává. Ezt fontos kihangsúlyozni. Igaz, ennek okán az új pápa IV. Ince pápa már másként ítélte meg a magyarokat. Segítette IV. Bélát, hogy a II. Frigyesnek tett hűség esküje – amelyet a tatár támadással szemben ígért segítség végett tett – semmissé legyen. IV. Ince pápa a magyarok helytállása elismeréseként Bánca Istvánt, az esztergomi érseket római kuriális bíborossá tette, ez magyar főpappal első ízben történt meg. Hivatalosan, István preneszteri bíbornokpüspök néven szerepel az okleveleken. Gyöngyösi Rendtörténete szerint komoly szerepet játszott a Pálus rend megszületésében.¹⁰

Pál püspök kora, és a veszprémi egyházmegye helyzete

A X. század legvégén Géza fejedelem által alapított veszprémi egyházmegye széles sávban húzódott keresztül a Dunántúlon a Drávától egészen a

Dunáig. Területe a középkorban magába foglalta Fejér, Somogy, Veszprém és Zala megyéket, valamint a később megszűnt Pilis megyét. E hatalmas területen a XIV. század elejére a pápai adórajstromok tanúsága szerint, közel félezer plébánia alakult ki, és a kolostorok száma is meghaladta a százat.¹¹ A püspökség több szállal kötődött a magyar királynékhoz. Veszprém, már Géza fejedelem felesége, Sarolt óta a „királynék városa” volt. Az egyházmegye főpásztora koronázhatta a királynékat, s egyben ők voltak a mindenkori királyné kancellárjai. Az uralkodók gyakran bíztak rájuk diplomáciai szolgálatokat. Püspökké választása előtt Pál 1259. V. 17. és 1260. VIII. 15. között pozsonyi prépost volt, miután vélelmezhetően szülőhelye közelében lévő egri püspöki káptalani iskolában befejezte tanulmányait, és megszerezte a szükséges klerikusi gyakorlatot. Majd 1260. XII. 7 és 1262. VIII. 3. között székesfehérvári választott prépostként, s egyben alkancellárként tevékenykedett. A kancellária valóságos főnökei és vezetői az alkancellárok voltak, akiknek csaknem mindegyike a székesfehérvári prépostságot viselte IV. Béla alatt, ezzel megalapítván az egyháznak jogát erre az státuszra.¹² Pál már alkancellárként IV. Béla kedvelt és bizalmas emberévé lesz. Ő javasolta püspöknek a Balog nemzetség rimaszécsi ágából származó fiatal embert. A veszprémi egyházmegye főpásztora 1263-1270 között egyidejűleg a királyné kancellárja is. Pál püspöki tevékenységét a hatalmaskodók okozta gondok rendezésével kezdte: 1262-ben elhunyt elődje, Zlaudus még 1256-ban Tátikát és Szántót testvérei beleegyezésével, lelke váltságául a veszprémi Szent Mihály egyháznak adta. A testvérek joggalanul elfoglalták a várat a püspöki kápolnához tartozó szent dolgokkal, a püspöki kincstárral, az egyház összes kiváltságlevelével együtt. A Pál püspök kezdeményezte perben a királyi ítélet elmarasztalta a testvéreket, Mártont és Kázmért. Az ítéletet hosszú ideig nem tudták végrehajtani az időközben a két király között kitört háború miatt, végül a Pál püspök által előterjesztett bizonyítékok alapján a király 1266-ban végleges ítéletet hozott, azt erővel kikényszerítették, és a Tátika várába valamint a környező birtokokba a beiktatást végrehajtották.¹³ A püspöki birtokokkal és más lehetőségekkel is jól sáfarkodott. Ehhez teszi hozzá Gutheil Jenő az Árpád-kori Veszprém című könyvében a 232. oldalon: „A székesfehérvári bazilika mellett a királynék koronázó temploma, a veszprémi Szent Mihály egyház lehetett az ország leggazdagabb egyháza.” Pál tekintélyét mutatja, hogy az 1263 áprilisában tartott zsinaton belüli titkos tanácskozáson kinevezése után azonnal részt vett, ahova Angelus pápai követ hívta őt és más püspököket. A követ IV. Orbán pápa azon megbízásával érkezett, hogy tárgyalja meg a magyar főpapokkal egy esetleges Bizánc elleni fellépés lehetőségét, és a tatár kérdést. Az országos zsinatra Budán került sor.¹⁴

A veszprémi Pál püspök látogatása a remeteközösségeknél

Veszprém egyházmegyei stallumába történt kinevezése első évében megkapta IV. Orbán pápától a remeteközösségek kérésére írt levelét, amelyben megparancsol-

ta, hogy vizsgálja meg, lehetséges-e a remeteéletből a Szent Ágoston szabályai szerinti életre való áttérés. A látogatás során szem előtt tartotta a veszprémi egyházmegye és a püspökség jogait, érdekeit, ezt a remeteközösségeknek adott regulában is hangsúlyozta. Pál püspök vizitációja során érzékelte, hogy a meglátogatott közösségek stabilan működtek ekkor. Az imádkozás mellett dolgoztak, művelték a rájuk bízott birtokokat. Jól sáfárcodtak az adott körülmények között, az emberek bíztak bennük, értették egymás nyelvét. Pál püspök látta mégis távlatosan a működésükben a veszélyt, az oklevelében¹⁵ azt rögzítette, *„régí atyáktól származó meghatározott zsolozsmájuk vagy böjtjeik, vagy más irányelvek, rendeletek, melyek egyetemlegesen köteleznék az összes remetét, nincsenek”* és ez okozhatta a remeték ellátottságban a hiányt, a szervezési veszélyt. Ez jelentette igazából a gondot a vizitációs küldöttségnek, elegendőnek minősíthető-e a mindennapi kenyér megléte, ha a lelki táplálék bizonytalan? Ez az eltévelyedés kísértését, az eretnecség bűnét, a rend belső konfliktusait eredményezhette volna, vagyis a fennmaradás megszűntét. A püspök rögzítette az oklevélben, *„nehogy a jelenlegi helyzetnek vagy a szabályoknak a sokfélesége az egységnek és szeretetnek azt a kötelékét, melyet maga az isteni akarattal sugallt, a konkolyt vető, ellenséges ember szétszakíthassa.”* Pál püspök jól látta feladatát, helyesen a pápai megbízás legfontosabb elemének az eltévelyedés megakadályozását tartotta. Ezért szabályzatot alkotott, tehát regulát adott: *„melyet saját kezünkkel állítottunk össze.”*¹⁶ Ezzel teremtette meg a későbbi Pálos rend alapját. A oklevelében Pál püspök hangsúlyozta, engedélyezheti, *„ha jónak látjuk mások jogának sérelme nélkül.”* Még erre is ügyelt, hogy fennmaradjon a rend, ne örlődjön fel a sok érdekütközésben, nehogy a konkolyt vető ellenséges ember az isteni sugallat eredményezte szerzetesi közösséget szétszakíthassa. Pál veszprémi egyházfő érdemei múlhatatlanok. A Bakony, Balaton környéki remeteközösségek kolostorait kisebb birtokkal rendelkező birtokosok támogatták. Nekik önálló alapítványtévésre gazdasági erejük nem volt, de üdvösségük megtartása, halottaikért a mise mondatása, és megszentelt helyen való családi temetkezésük biztosított volt a remeteközösségek kápolnáiban. Ez egy alulról jövő „civil” remeteszerveződés, amelyet lehet, hogy a korabeli egyház nem nézett jó szemmel, de Pál püspöktől ezek a közösségek mégis megkapták a lehetőséget a továbbélésre, mert fenntarthatóságukról és támogatottságukról a saját maguk munkával és a helyi kisebb birtokosok kisebb birtoktestek adományozásával gondoskodtak, amely ugyan nem mindig adatolható, de a vizitációból sejthető. A születő rend kovász volt az újra szerveződő helyi magyartársadalomban, és személyes minta a gazdálkodásban. A remeteközösségek közötti kapcsolatot már jelezte IV. Orbán pápa Pál püspöknek írt vizitációt kérő levele. Mindezt jól érzékelte Pál püspök, ez a széles látókörű egyházfő, kitapintotta a társadalom szervezés kényes pontjait, és nem feledkezett meg nemzetségéről sem, valószínűsíthető, ő is jelentékenyen hozzájárult a Szécsi család felíveléséhez. Mind IV. Bélával, mind fiával, V. Istvánnal - a kettőjük közt fenn álló állandó háborúskodás körülményei közt is - jó kapcsolatot tudott fenntartani, számos esetben sikerrel jár bekítési kísérlete.¹⁷ A mindenkori pápa számára is ez kedvező volt, akik úgy tekin-

tettek magyar királyságra, mint a nyugati kereszténység keleti védőbástyájára, amit nem szerettek volna meggyengülve látni. A két uralkodóval való jó kapcsolat a püspökség birtokainak gyarapítását is és azt is segítette, hogy Pál püspöksége alatt az egyházmegyéje területén hatalmaskodásokról nincsenek hírek, nem úgy, mint majd utódja, Kőszegi (Güssingi) Péter püspöksége alatt, amely 1275. április 03.-tól tartott 1288-ig, Péter püspök diestelen haláláig. A remeteközösségeknek adott regulájában, az exkommunikáció folytán a remeték eretnekségére gondolva, II. Pál szigorúan előírta a püspök fennhatóságának elismerését, kötelezte valamennyi kolostor vezetőjét és egy társát a veszprémi egyházmegyei zsinatokon való megjelenésre, és a saját kezükkel művelt földek és szőlők után a tized megfizetésére.

Pál püspök országos méltóságai

Egyházmegyéjében szerzett tapasztalatait, mint országos méltóság, (Mária királyné kancellárja, 1263-tól 1270-ig) bizonyára jól hasznosította királyainak adott tanácsaiban, így például az Aranybulla megújítását szolgáló 1267-es törvény előkészítése során. Pál püspököt 1268-ban az igazságtalanul elvett jószágok visszaszerzésére, mint királynéi kancellárt 6 kirendelt bíróval IV. Béla király Somogyba küldte. 1269. október 3-án visszakapta a veszprémi püspökség elkobzott javait, amelyet még elődjének kinevezésekor, Zlaudus iránti bizalmatlanság miatt kobzott el a püspökségtől IV. Béla. 1269-ben a király elvben örökletessé tette a veszprémi püspökök királynői kancellári méltóságát. 1270. május 3-án elhunyt IV. Béla, felesége, Mária pedig annak az évnek nyarán távozott az élők sorából, Ebben talán, legjobban szeretett gyermekük, Béla szlavóniai herceg meggyilkolása miatt érzett fájdalomuk is közre játszott. Ez követően a királyné V. István felesége, a kun vezér leánya, Erzsébet lett. Koronázása Pál püspök közreműködésével történt. Fél év múlva a cseh király nagy haddal tört az országra. Mivel a királyi kincstár üres volt, Pál püspök adott V. Istvánnak nagyobb mennyiségű aranyport, drágaköveket és aranykincset, hogy a magyar sereget Ottokár ellen ki tudja állítani. V. István egy gyors ellentámadással meglepte Ottokárt, aki veresége után jobbnak látta, ha sietősen elhagyja Magyarország területét. Ez követően, 1271 tavaszán, követként, Pál püspök, veszprémi főpásztor, a királyné kancelláriájának vezetője járt II. Ottokár cseh királynál. Pál vezette tárgyaló magyar delegáció tagjai Roland bán, Egyed mester és Benedek alkancellár, II. Ottokár követe negyedmagával Bruno olműczi püspök volt, akik előkészítették a 1271. VII. 2-án kötött pozsonyi békét.¹⁸ V. István erről ünnepélyes okmányt bocsájtott ki, amelyben kiemelte, hogy „a mi szeretett hűséges püspökünk, Paul Vesprimiensem mindig a béke helyreállításán és V. István valamint a cseh király között lévő rokoni tisztaság megőrzésén fáradozott”.¹⁹ A következő évben, sajátos körülmények között augusztusban meghalt V. István. Ettől az időponttól a tényleges hatalom rövid időre a 10 évesen megkoronázott IV. László király anyja, az özvegy királyné kezébe került. A királyi kancelláriát, s gyakorlatilag a külügyeket is

Pál püspök, Erzsébet királyné kancelláriáját vezető főpap vette át. Ez tartott 1272. júniustól 1273 februárjáig terjedő időtartamban. Majd 1273 és 1275 között a királyi kancellári tisztséget is betöltötte Pál püspök.

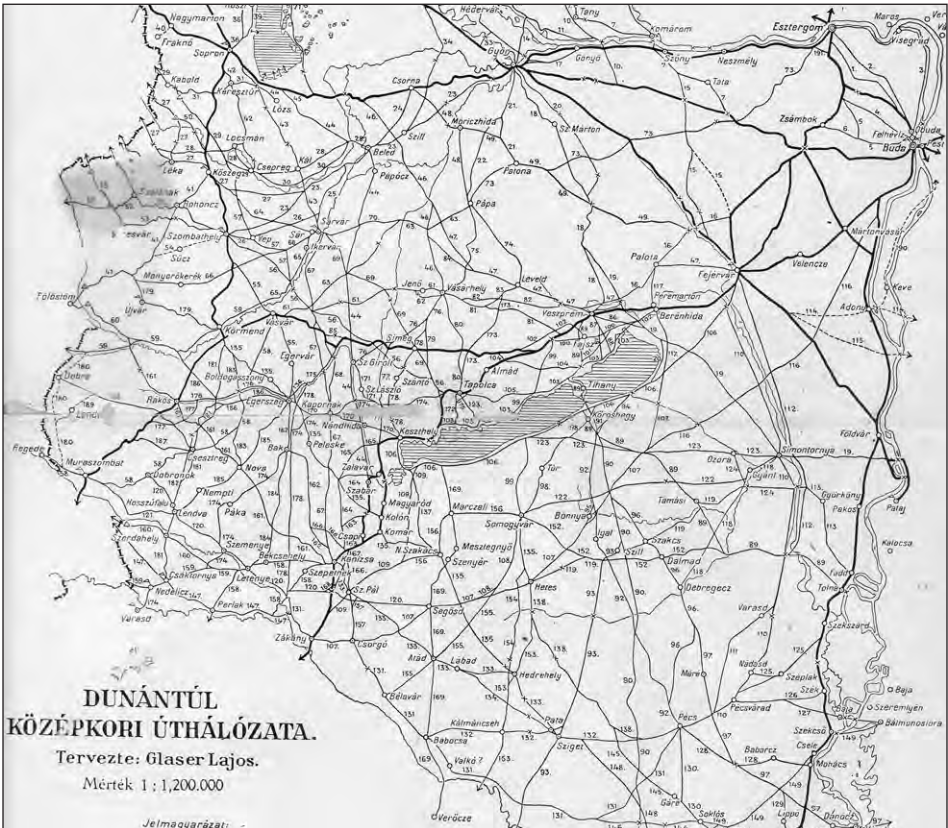
A veszprémi egyházmegye területén több vár építésének folytatása, illetve befejezése rótt nehéz feladatot Pál püspökre, így Tátika átépítésének befejezését örökölte meg elődjétől, s evvel együtt a korábban említett, számos, a vár körüli birtokkal kapcsolatos hatalmaskodási ügy rendezését. A dokumentumok Sümeg várának, az egykori templomos erődnek átépítését, megerősítését is Pál püspökhöz kapcsolják. Életpályája, munkássága alapján feltétlen tanult ember személye jelenik meg előttünk. Ismerjük a Pál püspök által felügyelt veszprémi főiskola gazdagságát, nagy figyelmet fordított az itt folyó képzésre és az oktatáshoz szükséges könyvek beszerzésére. Gondoskodott, hogy kiváló képzettségű emberek vegyék körül. A veszprémi káptalan tagjai között 1276-ban tizenöt olyan egyént látunk, akik mind a két jognak doktorai voltak. Unokaöccse, Pál prépost, későbbi pécsi püspök Bolognában szerezte képesítését, gyakorlatát nagybátyja közelében a veszprémi főiskolán folytatta, itt tanított. Pál püspök halála után a megválasztott új püspök, Kőszegi (Güssingi) Péter és a veszprémi vár ellen elkövetett hatalmaskodás okozta károkról ő készíti a leltárt. Felmutatva a hatalmas értéket, amellyel korábban az iskola bírt, a könyvtárában őrzött könyvek számát, a kincstár leltárát, és ezt 1276-ból ismerjük.²⁰

A veszprémi székesegyház kanonokjai és az egyházmegye papjai 1226 és 1262 között több ízben perlekedtek egymással az egyházi jövedelmek megosztásának mértékéről. 1260 körül ez a vita IV. Sándor pápa elé került, aki a domonkosok, az ágostonos remeték és a ferencesek főnökeit bízta meg, hogy a perben bíraskodjanak. Sorrendben Pál püspök elődje, Zlaudus veszprémi püspök, valamint a veszprémi prépost, az esperesek és a többi kanonok 1261 tavaszán óvást emeltek a kiküldött bírák személye ellen. Többek között azzal érveltek a pápának, hogy az ágostonos remeték perjele nem lehet a bírájuk, mert egyebek mellett elfoglalni szándékozik Zala vármegyében a Szent Jakab, Szent Ilona, és a Szent Mária Magdaléna-egyházat. A per végül 1262 tavaszán, a veszprémi zsinaton megegyezéssel zárult. Pál püspök oklevelében a meglátogatott szerzetes közösségek vizitációjának lefolyása és annak sorrendje nagyon fontos, mert ez az első kolostorok felsorolásának topográfiai rendje.²¹ A sorrend ugyanis valamennyi átiratban megegyezik: Pilupsziget Szent Ilona-, Kőkút Szent Mária Magdaléna-, Bakony Szent Jakab remeteséggel kezdődik. A vizsgálódás eredményeként az Árpád-kori Pálos kolostorok száma a pilupszigeti-fülöpszigeti Szent Ilona remeteséggel gyarapodott a Balaton-felvidéken, bebizonyosodott, hogy már 1221-ben létezett, jelenleg az állapítható meg, hogy nem csupán a veszprémi egyházmegye, hanem az ország legrégebbi remetésége.²²

Pál püspök útja a remeteközösségekhez

Veszprémet Tapolcával összekötő utat választotta a meglátogatni kívánt remeteközösségekhez Pál veszprémi püspök, majd letért a Zánka felé haladó útra. A veszp-

rémi püspökségnek számos birtoka volt a kiválasztott út mentén. A püspökség job-
bágyai így jól ismerhették a célokhoz vezető különféle lehetőségeket. A Veszprém –
Tapolca útról kettő helyen letérve volt elérhető a középkori útviszonyok ismereté-
ben Szent Ilona kolostora Insula Pilup-on, Vázsonynál letérve Nivegy völgyén át,
vagy Zalapettenden letérve Szentjakabon keresztül. Az utóbbi esetben áthaladtak
illetve érintették volna Tálodot és Leányvárt, ahol több kutató vélelmezi a Szent
Erzsébet titlust viselő kolostort. A látogatási sorrend viszont a fülöpi Szent Ilona
kolostorral kezdődött. Elgondolkodtató, miért jött volna vissza Tapolcáról, ha oda-
menet már teljesíthette volna a Szent Erzsébet titulusú szerzetes közösség vizitáció-
ját. Veszprém felől Zánkára menő útról, Pál püspök – a mai Révfülöpöt (Insula
Pilup; Sankte Helene) és Salföldet (Kőkút; Sankte Marie Magdalene) érintett kitérő-
jét követően – érkezett vissza a Veszprémet Tapolcával összekötő útra. Biztosan nem
tudható, hogy a szomszédos Badacsony-hegy felé Szent Imre kolostor irányában
Kőkútról akkor nem vezetett-e út. Felmerülhet esetleg, a két remeteközösség vizitá-
ciója már annyi időt igényelt, hogy a szálláshelyre kellett indulni.

Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata (Századok, 1929. 160–161. p.)

Tapolca esperesi székhely, ahol a vizitáció alatti szállás és ellátás is biztosítható volt. A remeteközösségek egymástól való távolsága, az egyes útszakaszok lóháton történő megtétele indokolja a tapolcai szállást, ahonnan lovon valamennyi remeteközösség meglátogatható, és besötétedés előtt Tapolcára vissza lehetett térni. Az egyes szakaszok időszükséglete fedezi azt. Pál püspök lakhelyéről, Veszprémből nyugat felé elindulva azt az utat vette igénybe, amelyet egykor Tiberius légioi jelöltek ki, és építettek meg, megteremtve Róma és Pannónia közötti közlekedés lehetőségét. Gutheil Jenő: „Az Árpád-kori Veszprém” című művében vizsgálja, vajon a tatárdúlás idején érte-e Veszprém városát támadás. A tatárok nem érintették a várost, amikor IV. Béla királyt és kíséretét üldözték Budáról az Adriai tenger irányába, az út nem ment át Veszprémen.²³ Pál püspök az összeírás idején több országos méltóságot is viselt, vizitációs jegyzőkönyve viszont kihangsúlyozza, hogy megbízását csak „in nostra diocesi”, tehát csak saját egyházmegyéjében gyakorolta. A remeteközösségek vizitációjára készülve bizonyára számba vette, milyen kísérettel indul útnak. Ekkora távolság megtétele a korban kialakult szokásoknak megfelelően lovon, szekéren, vagy egyszerűbb küldöttség esetén, kordén történt. Pál születési dátumát nem ismerjük, de 1263-ban történő püspökké választásakor a harminc éves kort be kellett töltenie, miként azt a Lateráni-zsinat 1215-ben előírta a püspökké választás feltételeként. Élete teljében róla vélelmezhető, hogy az utat lóháton tette meg. A kíséret létszámára következtetni lehet IV. Orbán pápa okleveléből, amelyben például az esztergomi érsek utazását segítő 16 lovas ír elő.²⁴ Ezzel a létszámmal elhárítható volt a XIII. században „szokásos” földesúri hatalmaskodás (*factum potentiale*), amely a kor egyik leggyakrabban elkövetett bűncselekménye volt. Végrehajtásának számtalan indoka és formája létezett. Éjszakai cselvetések, utazók megtámadása, falvak felgyújtása, emberrablás, különböző épületek kifosztása, a birtok határainak erőszakos megváltoztatása, sőt időnként valóságos várostromok jellemezték a békésnek egyáltalán nem mondható hétköznapokat. A Bakony nyugati nyúlványai mentén, a Balaton-felvidék völgyületeiben húzódott egy kiemelten fontos út, amelyen a szeldzsuk-török hódítást megelőzően a kelet–nyugati szárazföldi kereskedelem is realizálódott. Ez az útvonal szolgált a Nyugat-európából a Szentföldre tartó zarándoklatoknak is, sőt a keresztes hadjáratok résztvevőinek egy része is erre haladt.

A tatárjárás idejében a korábbi kiszáradást követően a csapadékmennyiség növekedett, természetesen ezzel a Balaton vízszintje is.²⁵ A területen áthaladáshoz már vezetőkre volt szüksége az idegennek. A bejárt terület Zala – korábban Kolon – királyi vármegye a Pál püspök által irányított veszprémi egyházmegye része volt. A kereszténység e vidéken korán teret nyert. Itt térített a honfoglalás előtt Cirill és Metód is.

Milyen tényezők eredményezték a bejárt tájon a számos remeteközösség létrejöttét? A középkorban élt emberek gondolatvilágában igen fontos volt a túlvilági lét. Ennek eléréséhez szükséges volt a túlvilági lét megváltása, kolostorok tevékenységei, napi imádságok, zsolozsmák, misék, a bűnbocsánat, értük teendő felajánlások,

zarándoklatok, búcsújárás, etc. Az adományok, akár a kolostorépítéshez, akár annak birtokát növelő felajánlások, végrendelek a pálos szerzetes közösségek szaporodását, gyarapodását eredményezték.²⁶ Az itt elmenő utak a kereskedők mellett lehetőséget adtak a keresztes hadjáratban résztvevőknek, a zarándokoknak, a téríteni igyekvő eretnek mozgalmak apostolainak is céljuk eléréséhez. Ez a vidék lett a pálos rend egyik bölcsője, annak a szerzetesrendnek, amely fő feladatának tartotta, hogy az itt élőknek segítse a keresztény hitüknek és magyarságuknak a megőrzését. Veszprém volt a királynék városa, az ő kíséretükben érkező hatalmasságok, nemcsak katonai erőt adtak, de korszerű agrotechnikát, – ezen belül is kiemelten a szőlőkultúrát²⁶ – valósították meg az egykori lázadó nagy urak birtokaiból a királynők ajánlására kapott adománybirtokokon. Lelki üdvük biztonsága végett pedig kolostorra tettek alapítványt, amely egyben temetkezési helyük is lett. Míg a cseh és lengyel királyságban döntő hányadban maga a király alapított kolostorokat egy-egy pogány lázadás leverése után,²⁷ hatalma erősítésére, addig magyar földön a szerzeteskolostorok alapítója többségében magánbirtokos volt, különösen így van ez a magyar alapítású Pálos rend létrejöttében, és azt követően.

Örökség

A Vitae Fratrum-ban (a Pálos rend történetében) szereplő, Pál püspök által felkeresett kolostorok többségét a későbbi szakirodalom hosszú ideig eltűntnek, illetve nem lokalizálhatónak tartotta. Sőt, a szerzők még abban sem értettek egyet, egyáltalán hány kolostor szerepel a listán, a különböző értelmezések alapján hét, vagy kilenc? Ma már egy kivételével a kutatások a többi hatot beazonosították. A mai helyszínek és kolostorok neveit felsorolva az említettekén túl: Sáska, Szent Jakab, Badacsonytomaj, Szent Imre, Kehidakustány, Mária Magdaléna, Szakácsi, Szent Domonkos. A helyi társadalmak magukénak érzik ottani kincseiket, örökségeiket.²⁸ Az emlékezet helyei az ott élőknek és a szent helyeket felkereső zarándokoknak életük, a turistáknak pedig kulturális programjaik részévé válnak. A vulkánok és vizek körül ölelte, csodálatos táj, – ahova elindult Veszprém városából 750 éve Pál püspök, hogy regulát adjon a remeteközösségeknek, – ma jobbra Veszprém megye szerves része, és világörökségi várományosi terület 2003 óta.²⁹

JEGYZETEK

¹ Magyar Katolikus Lexikon (Szerk. Dr. Diós István) Szent István Társulat Budapest 2005. X. kötet 448–449. p.

² A szerző itt köszöni meg Spekner Enikőnek, a Budapesti Történeti Múzeum pecsétára vezetőjének a segítségét, aki a pecsét képét a jelen dolgozatban történő közlésre rendelkezésre bocsátotta.

³ Hervay F. Levente O.Cist.: A Pálos rend eredete In: Pálos évszázadok. Szerk. Sarbak Gábor Szent István Társulat Budapest, 2007. 57. p.

⁴ Guzsik Tamás: A pálos rend „születési anyakönyvi kivonata.” Az 1263-as kolostor összeírás topográfiai és építészeti érdekességei. = Architectura Hungarie 2. (2000)

- ⁵ Fragmen Panis Corvi...Viennae, 1663., 79. p
- ⁶ Hervay F. Ferenc O.Ciszt. A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp., 1984. 159–171. p.
- ⁷ Sarbak Gábor: Pálosaink írásbelisége a középkor végén. =Vigilia <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2001/2/sar0102.html>
- ⁸ 1000–1526. évi törvényczikkek, Budapest 1899. Aranybulla <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=1&f=504>. 68. old. 2013. 08. 27.
- ⁹ Spekner Enikő: Pálosok és domonkosok az ágostonos regula és a konstitúciók tükrében. In: Pálos évszázadok. (Szerk. Sarbak Gábor) Szent István Társulat, Budapest, 2007. 322. p.
- ¹⁰ Kosáry Domonkos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. III. FEJEZET A feudalizmus teljes kibontakozása, Elbeszélő források. 86. old. <http://mek.oszk.hu/03900/03960/pdf/03fejezet.pdf>
- ¹¹ Veszprémi Egyházmegye története 1. old. <http://leveltar.veszpremiersekseg.hu> 2013. 08. 27.
- ¹² Fejérpataky László: Királyi Kancellária az Árpádok korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1885.
- ¹³ Veszprémi Érseki Lt. Tátika 3. kiadása fejr IV/3. 322-330. p. – Reg. Apr.
- ¹⁴ Bartha Annamária: Egy 13. századi életút: Favus apát karriertörténete. – A Career from the 13th Century: Life of Abbot Favus)) 23. p. http://www.heh.hu/MEV_2011_1-2.szam.pdf
- ¹⁵ Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Budapest, 1983. (Magyar Ritkaságok) 43–45. p. (továbbiakban: Pál püspök Oklevele) http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=232_247_Gyongyosi_Gergely 2013. 06. 27.
- ¹⁶ Pál püspök Oklevele
- ¹⁷ 92. István ifjabb király békességet köt IV. Béla királlyal. 1266. (IV. Kelemen pápa megerősítő okmányából. IV. Kelemen pápa Regestáiból, Theiner id. m. I. k. 286. p.)
- ¹⁸ Zsoldos Attila: Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században Kossuth Kiadó 2009. 68.-70. p. <http://cml.hu/tantargyoldalak/tortenelem/archivum/mo/23.pdf>
- ¹⁹ V. István magyar király II. Otakar cseh királlyal békességet kötven, erről ünnepélyes okmányt ad ki. 1271. <http://jmvk.compunet.hu/szoveg/tartalom.php?db=okmany4>
- ²⁰ Tölgyesi József Adalékok a XIII. századi veszprémi jogi főiskola történetéhez. = Veszprémi szemle, 4. évf. 1996. 1–2. 72–76. p.
- ²¹ Holler László: A Veszprémi püspök egy 1263 okleveléről. In: Pálos évszázadok Szerk. Sarbak Gábor. Szent István Társulat, Budapest, 2007. 121–122. p.
- ²² Solymosi László: Árpád-kori remeteség Révfülpön, Tudományos nyomozás. = Új Horizont, Szerk.: Raffay István, 2005. 6. sz. 101-108. p.
- ²³ Gutheil Jenő: Árpád-kori Veszprém. Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből. 3. kiadás, Veszprém, 2008. 214–215. p.
- ²⁴ 35. IV. Orbán pápa rendelete, hogy az esztergami érseknek mindenki a szükséges utazási segítséget nyújtsa. 1263. (IV. Orbán pápa Regestáiból, Theiner id. m. I. k. 246. l.)
- ²⁵ Vadas András–Rác Lajos Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. http://www.academia.edu/1282682/Eghajlati_valtozasok_a_Karpat-medenceben_a_kozepkor_idejen Climatic change in the Carpathian Basin in the Middle Ages 2013. 07. 27.
- ²⁶ Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon, Végrendelkezési vagy örökösödési illeték 111. p. és Szőlőbirtoklás és adózás 137. p.
- ²⁷ Font Márta: A keresztény hatalmak vonzásában. Közép és Kelet Európa a 10–12. században. Balassi Kiadó Budapest, 2005.
- ²⁸ Kálóczi Kálmán: Szürkebarát bor elnevezéséről. = Borászati füzetek, 23. évf. 2. sz. 2012. 18–23. p.
- ²⁹ Balaton törvény, 2000. évi CXII. törvény, 3.§. (3) d) cikkely, és a 4/4. számú melléklet a világörökség és világörökség-várományos terület övezet (T-3),

Évfordulónaptár 2014 Veszprém

VERESKUTI KLÁRA

350 éve született PERCZEL Tamás (1664. dec. 20.–Veszprém, 1733. febr. 28.) kereskedő, Veszprém város bírása. Perzl néven betelepült ősei I. Lipóttól kaptak magyar nemességet. A Veszprém megyei Eöry Pordán Zsuzsannát vette feleségül. 1713-ban Veszprém város bírójává, 1716-ban a vármegye esküdtjévé választották. 1719-től ismét városi bíró, még az évben a vármegye közgyűlése Pápán vármegyei tisztviselővé választotta. Jómódú kereskedő, aki birtokait 1719-ben Kéttornyulakon, 1720-ban Nemesvámossan, 1722-ben Szentgálon gyarapította. Kései utódai közül Perczel Mór honvédtábornok neve a legismertebb.

300 éve, 1714-ben VOLKRA János (Bécs, 1665. nov. 7.–Pozsony, 1720. dec. 19.) r. k. püspök a királyhoz és a pozsonyi rendekhez intézett beadványában követelte a veszprémi püspök királyné koronázási jogának visszaállítását. III. Károly feleségét 1714. október 18-án ő koronázta meg. Nevéhez fűződik a piarista gimnázium alapítása.

250 éve, 1764-ben DRAVECZ József (Belatincz, 1697. márc. 20.–Veszprém, 1779. júl. 17.) r. k. esperes saját céljaira készítette el az egyházmegye legrégebb, kézzel írott névtárát, amely teljes képét adja a 18. századi egyházmegyének, mely ekkor 11 esperesi kerületben, 171 plébániával, Barcstól Budáig terjedt. Egykori lakóházában ma a VEAB van.

200 éve született PRIBÉK István József (Balatonkenese, 1814. márc. 18.–Veszprém, 1898. júl. 12.) r. k. kanonok. Az elemi iskolát Cegléden, a gimnáziumot Budán, Esztergomban és Veszprémben végezte. Teológiát Bécsben hallgatott, 1837-ben szentelték pappá. 1850-től veszprémi káplán, majd szemináriumi lelki-igazgató. 1854-ben veszprémi kanonok, majd 1855-től u. o. plébános. Tiszteletbeli pápai káplán, 1861-től c. prépost, 1873 után felszentelt püspök. 1874-ben megépíttette a mostani plébániaházat. Megalapította a Veszprémi Katolikus Legényegyletet. Népszerűsítette a csatári búcsújárásokat, amelyeket 1767 körül kezdeményezett Hilarion ferences remete. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik.

200 éve, 1814-ben elkészült a Vár u. 1. sz. alatti Fecskendőház (tűzoltószertár) Tumler Henrik vízépítőmester tervei szerint, a várfal maradványainak felhasználásával. A költségekre gyűjtést rendeztek a városban. Építője Strapkovics Sebestyén építőmester és Fogt József ácsmester voltak.

200 éve, 1814 februárjában többször is volt földrengés a városban és környékén.

200 éve, 1814-ben jelent meg az első veszprémi színlap, e dátum jelenti a veszprémi hivatásos színjátszás kezdetét.

150 éve született PILLITZ Pál (Veszprém, 1864–Veszprém, 1939. okt. 1.) orvos. Alsó és középfokú iskoláit Veszprémben végezte, az orvosi diplomáját Budapesten szerezte. Az egyetem elvégzése után hazatért, először díjtalan, majd 1894-től kinevezett segédorvos. Az 1904-ben megnyílt gyermekmenhely másodállású segédorvosa volt 1914-ig. A kórházban 1895 és 1927 között a belgyógyászat osztályvezető főorvosa. Igazgató főorvos volt 1926. július 1-jétől 1927. december 31-ig. A veszprémi izraelita temetőben fekete márványkő őrzi emlékét.

150 éve született SZOMAHÁZY István (Veszprém, 1864. febr. 28.–Bp., 1927. nov. 10.) író, újságíró. Középiskolai tanulmányait Veszprémbe végezte és a Veszprém c. lapnak küldte első írásait, karcolatokat és kisebb cikkeket. Szomaházy néven a Vasárnapi Naplóban jelent meg első írása. Írói álnevei: Asmódi és Pán. Műveinek ihletője a veszprémi élet, a Bakony és a Balaton vidéke. Viszonylag rövid idő alatt lett népszerű, a század végén már állandó munkatársa Kiss József lapjának, a Hétnek, több fővárosi napi- és hetilap tárcaírója. A szórakoztató, könnyű irodalom egyik legtermékenyebb és legnépszerűbb képviselője, felszínese elbeszélő. Nagyszámú regénye és elbeszéléskötete jelent meg, néhány színművet is írt. A Veszprémi Petőfi Színház Mese az írógépről c., 1905-ben megjelent regénye színpadi változatát 1967-ben modernizált formában felújította.

100 éve, 1914-ben megnyílt a Gráner-udvari óvoda.

100 éve született SZEMES József (Bp., 1914. jan. 13.–Balatonkeresztúr, 1997. okt. 11.) r. k. plébános. 1932-ben érettségizett. Budapesten 1934–1939-es években teológiát hallgatott, 1938-ban szentelték pappá. Káplán volt Taszáron, majd 1940-től udvari káplán Veszprémbe, 1942-től szentszéki jegyző. 1942-ben doktorrá avatták. 1943-tól a veszprémi Szent Margit-templom plébánosa püspöki titkár és az egyházmegyei fiúifjúság lelkesze is. A háború után börtönbüntetést kapott. Nevéhez fűződik a Szent Margit-templomban 1945-ben a Szent József-kápolna, 1950-ben a Szent Margit-ereklékápolna kialakítása. Az Esztergomból származó Szent Margit erekléke tartóját Ledó Béla ötvösművész készítette. 1947-ben plébániaépületet vásárolt. A Szent-Margit templomban nyugszik.

100 éve született BORSI Lőrinc (Zólyom, 1914. jan. 18.–Veszprém, 2001. febr. 19.) tanár, iskolaigazgató. A budapesti közgazdaságtudományi egyetemen tanári oklevelet, 1940-ben doktori fokozatot szerzett. Előbb egy kereskedelmi iskolában, majd a Ganz Művek tanonciskolájában tanított. A 2. világháború után három évig a Balaton-felvidéken gazdálkodott. Ezután Pápán kapott tanári állást, majd a Veszprémi Állami Közgazdasági Középiskolába (később Közgazdasági Szakközépiskola) helyezték, amelynek 1956 és 1974 között igazgatója volt. Nyugdíjazása után az iskola levelező tagozatát irányította. 1974-ben alapítója és huszonöt évig vezetője volt a Pedagógus Szakszervezet Veszprémi Laczkó Dezső Nyugdíjas Klubjának. Tagja volt a Veszprémi Városi Tanácsnak, és a Bakonyi Intézőbizottságnak, a Hazafias Népfrent titkára volt, vezette a megyei turista-szövetséget, a Közgazdasági Társaság Veszprém Megyei Szervezetének alapítója volt.

100 éve hunyt el CSIKÁSZ Imre (Veszprém, 1884. máj. 9.–Bp., 1914. jan. 23.) szobrász. A század eleji magyar szobrászat egyik legtehetségesebb alakja, akinek életműve korai halála miatt torzó maradt. A Veszprémi Piarista Gimnáziumban folytatott tanulmányainak megszakítása után faszobrász-inas, majd az Iparművészeti Iskola tanulója lett. Kaposvárott, Borovicz Imre kőfaragó és épületszobrász mellett 1904–1906-os években különböző épületek szecessziós stukkódíszzeit készítette. Hornig Károly püspök támogatásával két évig Münchenben. 1907 őszétől Brüsszelben tanult. Innét küldte Hornig püspöknek a Rodin hatásáról tanúskodó, flamand halászból készített bronz Krisztus-fejet. Az 1909-ben alkotott Ifjúság c. műve hozta meg számára az első jelentős sikert. Római tartózkodása alatt 1911-ben és 1912-ben készültek az Ülő lány és a Fiala lány című, egyéni hangját leginkább képviselő szobrok, amelyekkel, nagy sikerrel szerepelt a Műcsarnok-béli tárlaton. Az elsőt a Margit-szigeten, a másodikat a Deák téren állították fel. 1912–1913-ban több hónapig a kecskeméti művésztelepen dolgozott. Tanulmányai és utazásai közben szívesen időzött Veszprémbe és Balatonalmádiban, a saját tervei alapján épült házban. 1912 végétől a budapesti, Százados úti Művésztelepen élt. Tervezte és megalkotta a veszprémi Károly-templom portálját. A Magyar Nemzeti Galéria több művét is őrzi. Számos vázlat, rajza, szobrainak gipszpéldánya a veszprémi múzeum

tulajdona. Veszprémben több emléktáblája is látható. A volt piarista gimnázium falán Batsányi-domborműve, Pillitz Benő-síremlék az izraelita temetőben, Petőfi-emléktábla a volt Korona Szálló falán. Emlékét a róla elnevezett Vár utcai kiállítóhely (Csikász Galéria) és utca, a Tűztorony aljában lévő, Raffai Béla alkotta Csikász-portré őrzi. Veszprémben a kisméretű Csibe szobrával Csibe-díjat alapítottak, amelyet 1995-től a képzőművészek egymásnak ítélnék oda. Balatonalmádiban a Csikász-lépcső 1. sz. alatti ház falán tábla őrzi emlékét.

100 éve, 1914-ben kitört az első világháború. Az 1914 és 1918 közt zajló első világháború volt a történelem egyik legjelentősebb és legpusztítóbb háborúja, mely a Föld három kontinensén összesen 15 millió halálos áldozatot követelt. A közvetlen háborús indok Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása volt 1914. június 28-án.

100 éve született HORVÁTH Cirill (Hosszúpereszteg, 1914. júl. 6.–Veszprém, 1982. márc. 27.) r. k. lelkész, karnagy. Középiskoláit Székesfehérvárott végezte, majd a Veszprémi Szeminárium hallgatója. 1937-ben szentelték pappá. 1942-ben a Budapesti Zeneművészeti Főiskolán egyházkarnagyi oklevelet szerzett. 1945-től megbízott székesegyházi karnagy Veszprémben, később zenetanár a szemináriumban. 1948-ban kórusával megnyerte a megyei centenáriumi énekkari versenyt. 1960 után egyházmegyei zenei főigazgató. Zeneszerzőként mintegy húsz egyházi éneket, hat motettát és néhány világi dalt is írt. Szakcikkei az egyházi és a zenei szaklapokban jelentek meg. Több mint ötven énekfeldolgozása mellett kilenc világi éneket is komponált.

100 éve született VARGA Dezső (Vajszló, 1914. aug. 3.–Bp., 1998. júl. 9.) tanár. 1941-ben a szegedi tudományegyetemen matematika-fizika szakos tanári oklevelet szerzett. 1949-től a Veszprémi Vegyipari Egyetemen tanított. 1959 és 1962 között dékánhelyettes, 1963 után a matematikai tanszék vezetője, közben két alkalommal is dékánhelyettes.

100 éve született BERTALAN Károly (Veszprém, 1914. nov. 13.–Bp., 1978. aug. 27.) geológus, barlangkutató. A veszprémi piarista gimnáziumban érettségizett, a budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet, majd 1944-ben a Bakonybél és környéke ó-harmad kori képződményeinek vizsgálatából doktorált. Budapesten tanított, egyben a Nemzeti Múzeum geológus szakértője volt. 1949-től a Középdunántúli Szénipari Központ geológusa, majd Várpalotán a Bányászati Kutatási és Mélyfúró Vállalat geológiai laboratóriumának vezetője. Még az év őszén a Magyar Állami Földtani Intézet a bakonyi bauxitkutató munkálatokhoz irányította. 1961-ben megbízták a Földtani Térképtár felállításával, amelynek 1978-ig, nyugdíjazásáig vezetője volt. Nevéhez fűződik a fenyőfői és a kislódi bauxit-előfordulások feltárása. A geológia mellett a barlangkutatásra fordította minden idejét. Rhé Gyula buzdítására 1935-ben megszervezte a Magyar Turista Egyesület bakonyi osztályának barlangkutató csoportját. Évtizedekig gondozta kéziratban maradt országos barlangkataszterét. 1959 és 1962 között a Karszt- és Barlangkutatás c. lap szerkesztője volt. A veszprémi Tekerés-völgyi sziklaüregek kutatásakor fedezte fel az örvös lemming legdélibb előfordulását. A Bakony hegység barlangjai c. munkájában 57 különböző barlangot ismertet.

100 éve halt meg HORVÁTH Dezső (Vadosfa, 1852. ápr. 27.–Veszprém, 1914. dec. 13.) ev. lelkész. Gimnáziumi tanulmányait a Soproni Evangélikus Líceumban végezte. Ugyancsak Sopronban tanult három éven keresztül teológiát, a negyedik évet Bécsben végezte el. Papi vizsgát 1875. október 6-án tett Sopronban. 1877. október 25-én Karsay Sándor püspök zalaistvándi lelkészévé szentelte. 1878 és 1881 között Pakson kaplán, majd 1883. július 11-ig némethidasi adminisztrátor. Ettől az időponttól teljesített szolgálatot Veszprémben, ahol munkája mellett 1883–1885 között a veszprémi ev. iskolában ellátta

a tanítói tiszttel is. 1892-ben tanítói oklevelet szerzett, ettől kezdve tanítói munkájáért fizetést is kapott. 1913-ban tanítóként ment nyugdíjba. Sírja a veszprémi Alsóvárosi temetőben van.

50 éve, 1964 őszén megkezdte működését a fedett szabadtéri mozi és egyben szabadtéri színpad a Színházkertben. Az első vetített film címe: Ének az esőben.

50 éve, 1964-ben épült fel a város első áruháza a Bástya Centrum Áruház, Hollay György és Töröcsik István tervei alapján.

50 éve, 1964-ben az Egyetem u. 12. sz. alatt átadták az új 600 férőhelyes egyetemi kollégiumot, melyet később Ybl-díjjal jutalmaztak. Tervezője: Márton István

40 éve, 1974-ben a finnországi, Rovaniemi városával testvérvárosi kapcsolatot hozott létre Veszprém város tanácsa.

40 éve, 1974-ben alakult meg a Veszprém Táncegyüttes. Repertoárjában megtalálhatók valamennyi magyar tájegység legjellegzetesebb táncai. Pro Comitatu, Pro Urbe és Gizella díjjal tüntették ki az együttest.

30 éve, 1984 októberében az osztrák Bramac GmbH, a Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat, az Állami Fejlesztési Bank, a Nikex, valamint a Téglá és Cserépipari Vállalat megalapította a VÁÉV-BRAMAC Tetőcserépgyártó Kft.-t.

20 éve, 1994-ben felépült a Belvárosi Tornacsarnok.

20 éve, 1994-ben Szentendrei Zoltán és felesége megalapították a Prospektus Kiadványszerkesztő és Kivitelező Kft-t.

20 éve, 1994-től katolikus felekezeti óvoda a Szent Margit Római Katolikus Óvoda kezdte meg működését a Dózsa György úton.

20 éve, 1994. március 4-én a Cholnoky lakótelepen Szendi József érsek felszentelte a Magyarok Nagyasszonya templomot, mely egyben Mindszenty-emléktemplom is. Tervezője Ruttkay Gyula építészmérnök, a templomban található faszobrokat M. Nagy József faszobrász készítette.

20 éve, 1994. június 30-án megnyitották a Cserepes utcát, mellyel közvetlen összeköttetést teremtettek a Cholnoky és a Stadion utcák között. Ezzel megkezdődött a belső körgyűrű kialakítása.

20 éve, 1994. augusztus 20-án, az országban harmadikként Horváthné Farkas Bea kezdeményezésére 22 taggal megalakult Veszprémben is a Zonta Klub. Fő feladatuknak tekintik a nehéz helyzetben lévők megsegítését, valamint támogatják a tehetséges veszprémi fiatalokat.

10 éve, 2004-től minden év nyarán megrendezik a Veszprémi Ünnepi Játékok zenei rendezvénysorozatát, melynek fő helyszíne a vár főterén felállított nagyszínpad. A rendezvénysorozat minden napján más és más zenei műfajt képviselő előadás szerepel, élőben ritkán hallott, világhírű előadók veszprémi fellépése jelenti a fő vonzóerőt.

10 éve, 2004-ben Bakonyalja városrész elnevezést kap az Északi körgyűrű, Aradi Vértanúk utca és a Jutasi út által határolt terület.

10 éve, 2004-ben felújították a Séd Filmszínház épületét. Ennek az épületnek napjainkban történő átalakítása során valósul meg a Hangvilla kulturális központ.

10 éve, 2004. május 27-én nyitotta meg kapuit Veszprém új üzletháza a Veszprém Pláza.